EDİRNE KİTAPLIĞI : 24

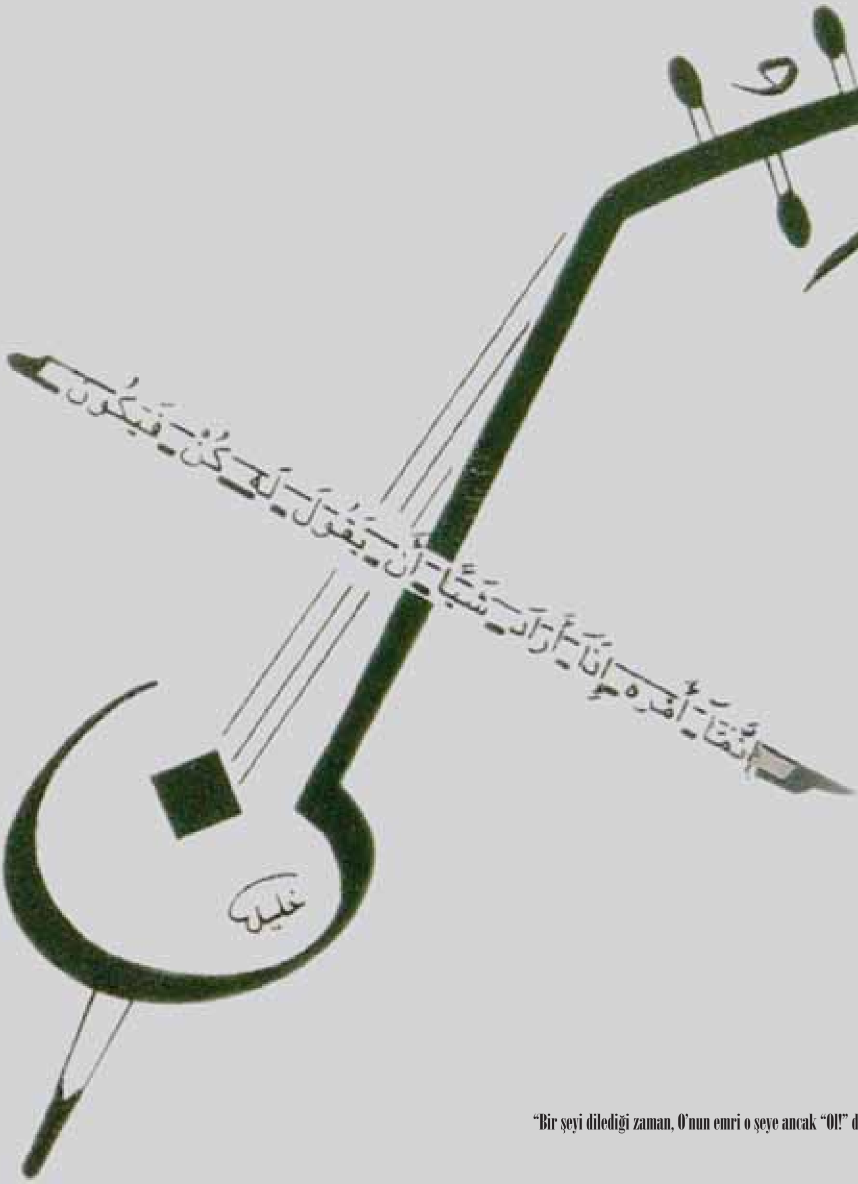
MÜZİKLE TEDAVİNİN MERKEZİ
EDİRNE SULTAN II. BAYEZİD DARÜŞŞİFASI

Enver Şengül

EDİRNE VALİLİĞİ KÜLTÜR YAYINLARI

MÜZİKLE TEDAVİNİN TARİHİ
VE
EDİRNE SULTAN II. BAYEZİD DARÜŞŞİFASI

"Bir şeyi dilediği zaman, O'nun emri o şeye ancak "Ol!" demektir. O da hemen oluverir."
Yasin-82

EDİRNE VALİLİĞİ
KÜLTÜR YAYINLARI

EDİRNE KİTAPLIĞI: 24

MÜZİKLE TEDAVİNİN TARİHİ
ve
EDİRNE SULTAN II. BAYEZİD DARÜŞŞİFASI
Enver ŞENGÜL

Kitap Tasarımı
Tûba Likoğlu | *Artı Değer Ltd. Şti.*

Birinci Baskı
Mayıs / 2014
İSBN: 978-975-92324-5-0

Baskı Cilt
Seçil Ofset
0212 629 06 15
www.secilofset.com

MÜZİKLE TEDAVİNİN TARİHİ
VE
EDİRNE SULTAN II. BAYEZİD DARÜŞŞİFASI

Enver ŞENGÜL

T.C. EDİRNE VALİLİĞİ

İ Ç İ N D E K İ L E R

III. BÖLÜM

EDİRNE SULTAN II. BAYEZİD KÜLLİYESİ

IV. BÖLÜM

EDİRNE SULTAN II. BAYEZİD DARÜŞŞİFASI

Önsöz

Dönemler vardır bulundukları yüzyıllar içerisinde insanlığın medeniyet kavramına kattığı araştırmalar ve buluşlarla diğer asırlardan öne çıkar. Bu, eski çağlardan beri bir silsile, bir zincir halinde günümüze kadar uzanıp gider.. Bu akış seyri içerisinde bazı yıllar, yüzyıllar çeşitli kavimlerin, toplulukların, devletlerin öne çıktıkları dönemler olurken, bazı topluluklar için karanlıklar yüzyıllarıdır... Eski Çin, Mısır, Yunan, Roma dönemlerini ve yüzyıllarını şöyle bir hatırlamağa çalışalım. İnsanlığın gelişiminde farklı farklı roller oynamışlardır. Atalarımızın bu dönemlerde "Bozkır Kültürü" denilen bir süreci yaşamaktaysalar da, medeniyetin maddî temelleriyle şekillenmekte olan Çin'den Roma İmparatorluğu'na uzanan çizgide ortaya konulanlara, bir başka cepheden, mânevî değer hükümleriyle katılacaklardır... Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun belirttiği üzere, "Türk kavmi, inandığı Gök Tanrı ve ruhun ölmezliğİ inancıyla, adalet ve nizam severliği, sağlam ahlâkı ve aile yapısı vb. pek çok hususiyetiyle İslâm'ın getireceği İlâhî nizama âdeta hazırdır."

Gerçekten de Türkler, Müslüman olduktan sonra Selçuklar ve Osmanlı İmparatorluğuyla coğrafî hâkimiyet kadar bilim dünyasına da katkı yapacak ve özellikle adalet anlayışıyla insanlık değerlerinin örnek temsilciliğini üstleneceklerdir. Aynı zeminde bir zamanların önder ülkeleri, şaşılacak bir tarzda taassup içine sürüklenerek karanlık diye adlandıracakları yüzyılların karanlığını bizzat yaşamışlardır. Müslüman ve Türk âlimlerse, İslâmiyet'in getirdiği hamleci ruhla dünya ve ahreti birlikte kucaklayarak araştırmalarını, eski çağların birikimleriyle donatarak insanlığın geleceğine sunmuşlardır. Bu, bir çok alanda olduğu gibi tıp dünyasına da yansımıştır..

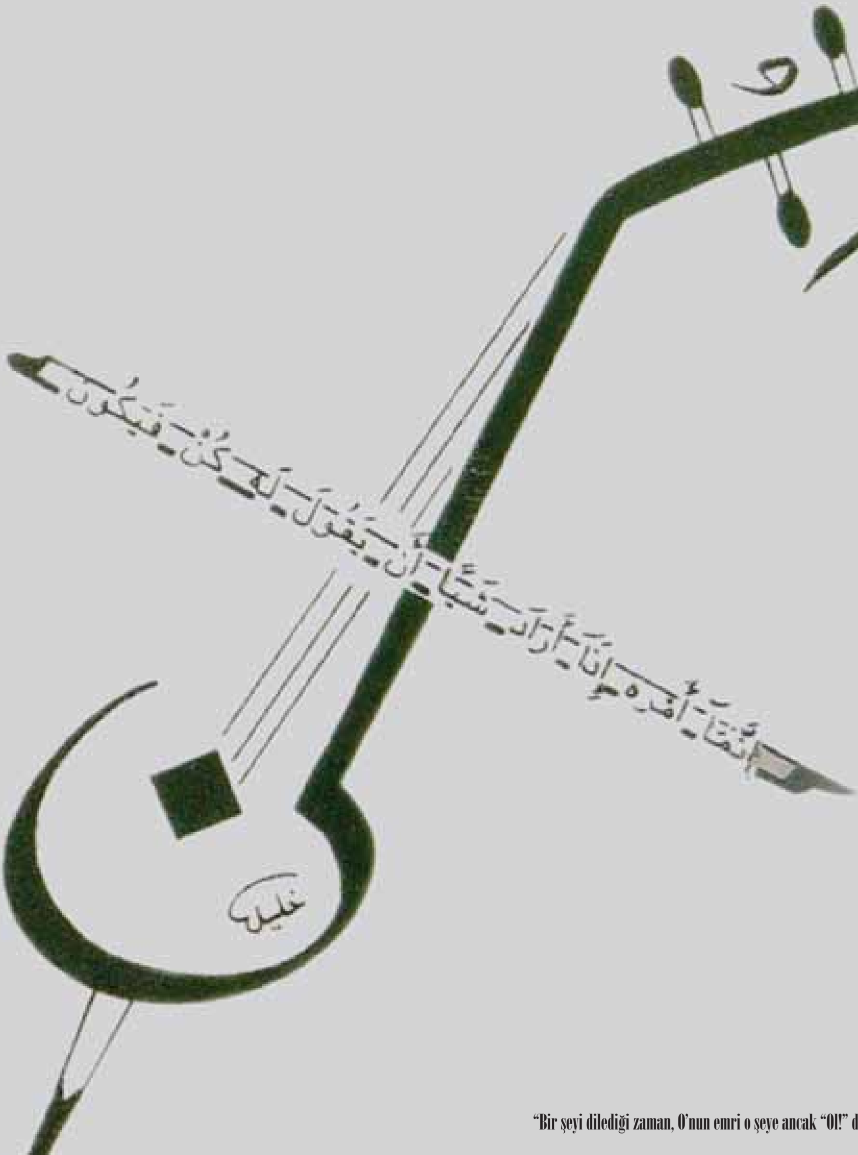
Darüşşifa'lar ve müzik terapi, bu uygulamalardan biridir. Eski Çağlarda Orta Asya'da Şaman kültüründe ilk örneklerine rastlanılan müzikle tedavi arayışında dans ve büyü yöntemi uygulanmaktaydı. Daha sonraları Eski Mısır, Yunan, Çin, Roma ve Bizans'ta da müziğin bir tedavi aracı olarak kullanılmağa çalışıldığı görülür. Ancak Karanlık Yüzyıllar bugünün medenisi Avrupa'yı sarmalamıştır. İşte bu süreçte Müslüman devletler, özellikle Selçuklu ile Osmanlı devletleri, Darüşşifa'lar kurarak çeşitli hastalıklar yanında özellikle akıl hastalarının müzikle tedavisine çalışmışlardır. İlkinin 12nci yüzyılda Şam'da açıldığı bilinen Darüşşifa'ların gelişmesi Osmanlı devleti ile büyük bir ivme kazanacaktır. Darüşşifa'lar, sosyal yapıların birer parçasıdır ve bu yüzden külliyeler bünyesinde hizmet vereceklerdir.
Yıl 1488. Maddî medeniyetin ve onun odak noktası sömürge-

ciliğin başlangıcı Amerika kıtasının keşfine henüz 4 yıl bulunmaktadır ve Hıristiyan Avrupa'da akıl hastaları yakılmaktadır. Sultan II. Bayezid işte böyle bir zaman diliminde müzikle terapi anlayışının zirveye çıkacağı Edirne Darüşşifası'nı hayata geçirmiştir. Elinizdeki bu çalışma Eski Çağlardan başlayarak müzikle terapi uygulamalarını ve İslâmiyet ile birlikte Darüşşifa anlayışının sosyal yapı içerisinde nasıl bir rol üstlendiğini incelemektedir.

Böyle bir çalışmayı herhalde Edirne Kitaplığı bünyesinde değerlendirmemiz gerekirdi. Eserin şehrimiz kitaplığı için önemli bir adım olduğu muhakkaktır. İncelemeyi hassas bir değerlendirme ile yapmış olan Enver Şengül'e, çeşitli çalışmaların Edirne Kitaplığımıza kazandırılmasında önemli görev üstlenmiş Danışma Kurulumuzun değerli bilim adamlarına, aziz dostum ve ağabeyim Dr. Metin Eriş'e teşekkürlerimi sunmak isterim.

Edirne Valisi
Hasan DURUER

MÜZİKLE TEDAVİNİN TARİHİ
VE
EDİRNE SULTAN II. BAYEZİD DARÜŞŞİFASI

"Bir şeyi dilediği zaman, O'nun emri o şeye ancak "Ol!" demektir. O da hemen oluverir."
Yasîn-82

GİRİŞ

İnsanlık tarihi tıbbın, sanatın ve mimarînin iç içe geçtiği zengin deneyimlerle doludur. Bir sanat dalı olan müziğin tedavide kullanılması ve bu amaçla tesis edilen hastahane yapıları da bu çalışma ve arayışların önemli parçaları arasındadır. Tarih boyunca müzik, insanların dinlenmeleri, farklı duygular yaşayabilmeleri, eğlenmeleri ve hüzünlenmelerinin yanında, onları huzura kavuşturarak tedavi edilmeleri amacıyla da kullanılmıştır.

Günümüze ulaşan en eski örneklerine Orta Asya Şaman kültüründe rastlanılan müzikle tedavi yönteminde, dans ve büyü ile insanların kötü ruhlardan kurtarılıp iyileştirildikleri ve bu geleneğin farklı coğrafyalardaki kimi toplumlarca da kullanıldığı bilinmektedir. Eski Mısır, Yunan, Roma, Bizans, Çin, Orta Çağ Avrupa'sı, Arap ve Türkler müziği bir tedavi aracı olarak kullanmışlardır. Türk-İslâm medeniyetinde Ebubekir Razi, Ebu Nasr Farabi ve İbni Sina ile başlayan müziğin tedavide kullanılması geleneği daha sonra Selçuklular ve ardından da Osmanlılarca sürdürülmüştür. Önceleri hekimlerin ferdî uygulaması şeklinde tarih sahnesinde yerini alan müzikle tedavi daha sonra darüşşifalar vasıtasıyla hastahane ortamında da diğer tedavi yöntemleriyle birlikte uygulanmaya başlanmıştır. Tarihte bunun bilinen ilk örneği 1154 yılında tesis edilen Şam Nureddin Zengi Şifahânesi'dir. Bu uygulama daha sonra Selçuklu ve Osmanlı darüşşifalarının birçoğunda devam ettirilmiştir.

Darüşşifaların çoğu Osmanlıların sosyal, kültürel, sağlık ve dinî yapıları içinde önemli bir faaliyet merkezi olan külliyeler içinde bulunurdu. Osmanlı darüşşifalarının en önemlilerinden biri Sultan II. Bayezid'in 1488 yılında Edirne'de yaptırdığı külliyede yer alan darüşşifadır. Darüşşifanın aynı zamanda tıp eğitimi veren bir de medresesi vardır. Sultan II. Bayezid Darüşşifası, merkezî hastahane mimarîsinin tarihteki ilk örneklerinden biri olarak da kabul edilmektedir. Bu hastahanenin benzerleri Batı'da ancak iki yüzyıl sonra inşa edilmeye başlanmıştır. Tarihteki müzikle tedavi geleneği bu darüşşifada müessese kimliğine bürünmüştür. Binada akustiğe önem verilmiş, yataklı tedavi bölümüne bir müzik sahnesi konulmuş ve müzisyenler görevlendirilmiştir.

Edirne Darüşşifası, başlangıçta bu yöntemlerle her tür hastanın tedavi edildiği tam teşekküllü bir hastahane iken sonraki yıllarda çoğunlukla akıl hastalarının tedavi edildiği bir merkez hüviyetine sahiplenmiştir. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra ise kaderi değişmiş ve akıl hastalarının kötü şartlarda tecrit edildi-

ği bakımsız bir kuruma dönüşmüştür. Aralıksız olarak 400 yıl hizmet veren bu hastahane, İmparatorluğun çökmeye başlaması, vakıf sisteminin dağılması, ilgisizlik ve bakımsızlık yüzünden 1916'lardan sonra tamamıyla kapanmış ve bu binalar daha sonra kendi kaderine terk edilmîştir. 1984 yılına kadar sahipsizlik içinde yıkılıp yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalan tıp ve kültür tarihimizin bu önemli yapıları önce Vakıflar Genel Müdürlüğü ve ardından Trakya Üniversitesi tarafından esaslı bir onarımdan geçirilmîştir. 1997 yılında Sağlık Müzesi'ne dönüştürülen darüşşifa, 2004 yılında Avrupa Müze Ödülü kazanarak ülkemiz ve kültürümüz adına büyük bir başarı elde etmiştir.

Enver ŞENGÜL

I. BÖLÜM

KÜLTÜR TARİHİ İÇİNDE MÜZİKLE TEDAVİ

MÜZİK

Müzik, Yunanca asıllı bir kelimedir ve dünyanın her yerinde aynı anlamı taşır. "Musica'', eski Yunancada 'mousike' veya 'mousai' kelimelerinden köken almıştır. Birçok araştırmacı bu kelimenin 'muse-melek' anlamına geldiğini savunur. Mitolojiye göre Zeus'un kızları sayılan dokuz peri kızına 'Mousa' (Müz) adı verilmîştir. Eski Yunanlar bu peri kızlarının tüm dünyanın güzelliklerini ve ahengini düzenlemekle görevli olduklarına inanırlardı. Bu düşüncelerle, günümüzde hemen hemen her dilde yer alan 'müzik' ya da 'musiki' kelimesinin bu 'müz" kökünden geldiği kabul edilmektedir". Günümüz müzik biliminde 'müz', müziğin dilini oluşturan ve gözle sessiz okunabilen notalar, işaretler olarak ifadelendirilen simgelerdir.

Müzik kelimesinin "Musikar" adı verilen bir efsânevî bir kuştan geldiği de söylenir. Gagasındaki deliklerden rüzgâr estikçe türlü sesler çıktığına inanılan bir masal kuşu olan musikarın çok güzel sesler çıkardığı ve bu sese yönelen diğer kuşları avlayarak beslendiğine, musiki kelimesinin ve musikinin temelinin de bundan geldiğine inanılır. Efsâneye göre, musikarın gagasında 360 delik vardır. Uçtuğu zaman bu deliklerden ses çıkar. Musikide de 360 makam vardır. Ayrıca bu kuşun öleceği zaman ot toplayıp kendinî yaktığı ve küllerinden yeniden doğduğuna inanılır.

Musikar, aynı zamanda birden fazla neyin birbirilerine ve hepsinin de bir boruya bağlanmasıyla oluşan ve bu boruya üflenmesiyle ses çıkartan bir müzik âletine verilen addır.

Müzik konusunda eski çağlardan beri farklı tanımlar yapılmıştır. Tarihî dönem, bölge, kültür ve şahsî beğenilere bağımlı olarak ele alındığında müzik teriminin tanımı önemli farklılık gösterebilmektedir.

Platon'a göre (M.Ö.428-347) müzik, ''sesler aracılığı ile insan ruhuna erdemli bir şekilde giren mükemmel bir eğitici sanattır. Hiçbir şey insanın içine müzik kadar işlemez''.

Aynı zamanda bir müzik teorisyeni olan ve 1749'da hazırlanan ansiklopedinîn müzik bölümünü yazan J.J. Rousseau'ya göre (1712-1781), "Müzik, sesleri kulağa hoş gelecek şekilde düzenleme sanatıdır." Kant'a göre (1724-1804), "Müzik, sesler aracılığıyla birbirini izleyen güzel duygular ifade etmek sanatıdır." Bir başka tanımlamaya göre, insana sesler aracılığı ile kendinî ifade etme imkânı veren sanatın adıdır.

Türk Dil Kurumu'na göre müzik, "Kelimelerle anlatılamayan duygu ve düşüncelerin seslerle anlatılması sanatıdır. Duygu, düşünce, izlenim ve tasarımları ve başka gerçeklerin de katkısıyla belli durum, olgu ve olayları, belli bir amaç ve yöntemle, belirli bir güzellik anlayışına göre birleştiren, biçimlendirilmîş *seslerle anlatan estetik bir bütündür. Herkesin anlayabildiği ve anlayabileceği yegâne dildir."* Müziğin Büyük Larousse'taki tanımı ise şöyledir: "Sözlü iletişimden daha az kesin olsa da müzik, alternatif ve eşit derecede geçerli bir dışa vurum dilidir."

Geleneksel Türk tedavi musikisinde kullanılan çeşitli müzik âletleri

Müzik en genel tanımı ile "sesin biçim ve gelişme kazanmış hâlidir". Başka bir deyiş ile de m*üzik*, "sesin ve sessizliğin belirli bir zaman aralığında ifade edildiği bir sanat ve kültürel form"dur. Biçim ve devinim içeren bir ses oluşumunun müzik olarak kabul görmesi için dinleyen kişide duygulara yönelik etkileşim yapması beklenmektedir.

Makam ise, "yer, pozisyon, durum ve rütbe" gibi anlamlara gelir ve Arapça kökenlidir. Makam, önceleri yukarıdaki anlamlarda kullanılırken sonraları müzik parçalarında, üzerinde diğerine göre daha uzun süre kalışlar yapılan perdeleri ifade etmeye başlanmıştır. İ.Hakkı Özdoğan makamı, "bir durak ve güçlü arasındaki ilişkiyi belirleyecek şekilde nağmeler meydana getirerek gezinmek" olarak tarif ederken Yalçın Tura, "belli perdelerden ve aralıklardan oluşan ezgi kalıbı" diye tanımlamaktadır.

Müziğin İnsan Üzerindeki Etkileri

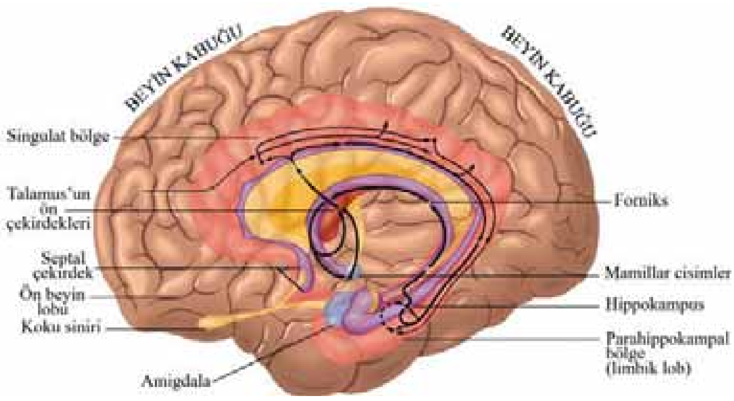
İnsanlar müziği, hayata renk ve çeşni katan ve gönülleri eğlendiren bir araç olarak görmüş ve ruhî rahatlama aracı olarak kullanmışlardır. Güzel sanatların ve özellikle müziğin insanı sakinleştirici ve huzur verici bir özelliği olduğuna inanmışlardır. Müziğin, insan beyninde mutluluk, neşe, elem, öfke ve nefret gibi algılamalarla ilgili duygu alanlarını yakından etkilediği ve bu doğrultuda insan üzerinde önemli bir tesir yarattığı bilinen bir gerçektir. Müzik insanları dinlendirir, eğlendirir, ayrıca neşe ve hüzün kaynağıdır.

Kulağımıza ulaşan etkili sesler ve melodiler bizleri farklı ruh halleri içine sokabilir. Bu da bizlerin hem ruhî, hem de biyolojik

halimizi yakından etkiler. Ayrıca müzik evrensel bir fenomendir. Her yaştan ve her kültürden insan müzik dinler, icra eder. İnsanlık tarihi boyunca müzik genellikle kabul görür ve müzisyen de saygı, destek gören bir toplum ferdi olarak tanınır.

Müzik, ruh hallerini ve duyguları rahatlatıcı ve canlandırıcı özelliktedir. Gerçek ruh halini yükseltip doruk noktasına getirebilir ya da onu silip giderebilir. Müziğin bu özellikleri birer terapi faktörü sayılmaktadır.

"Her tür müziğin insan davranışlarında değişiklik yaratması, psikolojik etkilenmenin bir yoludur." Son yıllarda yapılan ilmî çalışmalarla ses, ritim, melodi, vurgu ve armoninin beynin sağ yarım küresinde, frekans ve ses şiddetindeki değişmelerle birlikte müzik ile ilgili düşünce ve kalıpların ise beynin sol yarım küresinde kaydedildiğini ortaya koymuştur. Diğer taraftan korku, öfke, keyif gibi etkilerse hissî bellek ve düzenleyici olan limbik sisteme işlenir. Müzikle çok ilgili kişilerin beyinlerinin orta kısmında köprü görevini gören 'corpus callosum' bölgesinin fazla genişlemiş olduğu ilmî verilerle ortaya konmuştur.

Beyindeki içgüdü ve duyuların merkez istasyonu olan Limbik Sistemi

İnsan beyninin korku, kuşku ve tedirginlik anlarında ürettiğiyle, sevinç, huzur ve mutluluk anlarında ürettikleri sinyaller çok farklıdır. Müziğin duygu yönüyle meydana getirmiş olduğu etkilerin toplanıp dağıtılmak üzere düzenlendiği ve değerlendirildiği yer, beyindeki limbik sistemdir. Bu sistem, beyindeki davranış ve heyecanlarımızı, temel biyolojik dürtülerimizi, belleğimizi ve öğrenmeyle ilgili bazı yapıların nöral mekanizmalarını içerir. Sevinç, keder, heyecan gibi duygu ve davranışlarımızı etkileyecek onları yönlendiren çeşitli olaylar, beyindeki limbik sistemin düzenlenmesine uyarak hayatımızda değer kazanmaktadır. Bu yüzden etkileme gücü olan bir müzik eseri, limbik sistemin bu özelliklerini harekete geçirerek, bireyin motivasyonunda ve davranışlarında değişiklik meydana getirebilmektedir. Bu bağlamda müzikle ruh sağlığı arasında ciddi bir bağ olduğu rahatlıkla söylenebilir.

İlk çağlarından beri bu durumu bilip sezen insanoğlu, müziğin hem huzur, neşe ve mutluluk verici etkisinden hem de ruh sağlığı üzerindeki tesirinden yararlanmıştır. Müzisyenler, bir yandan dinî duyguları kuvvetlendirirken bir yandan da insanları ritim, müzik ve dansla vecd haline getirterek bunların yardımıyla bir hipnoz haliyle etkilemiş, kitlelere zaman zaman yön vermişlerdir.

"1880'li yıllarda, Dulgiel tarafından müzik ile kan dolaşımı, solunum sayısı ve adale tonüsünde değişiklikler olduğu tespit edilmîştir. 1934 yılında Phares* tarafından psiko-galvanik çalışmalar yapılmış, müziğin yoğunluğu ile refleks değişiklikleri bulunmuştur. EEG (Electroencephalography-Beyin haritalama), EMG (Elektromiyografi-Sinir ve kasların elektriksel yöntemlere incelenmesi), Galvanometre araştırmaları sonucunda Avusturya Salzburg Üniversitesi profesörlerinden Dr.Gerhard Harrer, 65 desibelin üzerindeki seslerin, tansiyonu arttırdığını, periferik dolaşımda vazokonstriksiyona (kan damarlarında daralma) sebep olduğunu, kalp atımını ve adale tonüsünü arttırdığını, sindirimi zorlaştırdığını tespit etmiştir."

Tedavide Müzik

İnsanlar, yüzyıllar boyunca hastalıkları tedavi etmek için çeşitli çareler aramışlardır. Bulundukları toplulukların imkânları çerçevesinde bazı hastalıkların sebeplerini bulmuş ve kendi kültür sınırları içinde farklı tedavi yolları denemişlerdir. İnsanoğlu, müziği de bu tedavi yöntemlerinin arasına eklemiştir. Özellikle ruh ve beyin rahatsızlıklarda müzikle tedavi değişik zamanlarda, değişik kültürlerde, çeşitli sağaltıcılarca uygulanmıştır.

"Müzik, toplumların töre ve inançlarına göre büyü, din ve rasyonel düşünce sistemine bağlı olarak tedavide kullanılmıştır. Müziğin büyü gücü ile hastası arasında iletişim kurmaya çalışan terapistler, yüzyıllar içinde büyücü, rahip, hekim ya da müzik uzmanı olarak değerlendirilmîştir."

İnsanlar, müzikle yalnızca iletişim kurmakla kalmamış, müziği psikolojik sorunlarını gidermek için bir yardımcı araç olarak da kullanmışlardır ve böylece müzikle tedavi ortaya çıkmıştır.

* **M.L. Phares:** Makam skalasını kullanarak sözlü anlatım ve duygusal tonlar arasında pozitif bir ilişki bulan, ayrıca psikogavanik refleks tekniğini kullanarak musikî değerlerini analiz etmiş ve deney psikolojisi alanında çalışmaları olan bilim adamı.

MÜZİK TERAPİ

Eski Türklerde müzikle tedavi anı ***(R.Oruç Güvenç, Dur Yolcu)***

Türk psikiyatrisinin önemli isimlerinden biri olan, Prof. Dr. Rasim Adasal'a (1902-1982)* göre; müzik terapi, müzikal seslerin ve melodilerin fizyolojik ve psikolojik etkilerini çeşitli ruhî bozukluklara göre ayarlamak suretiyle düzenlenen bir tedavi aracıdır.

Müzik, insan ruhunun her çeşit renk, şekil ve sesle dolu olan çok görüntülü ve geniş ifadeli tabiatıyla ilişkilerindeki psiko-biyolojik bir ihtiyaçtan doğmuş ve çok eski çağlardan beri insanoğlu müziği hem neşe hem de teselli amacıyla kullanmıştır. Müzik diğer sanat dallarına oranla da insan ruhuna daha derinden hitap eder. Bu yüzden de etkisi diğerlerinden çok daha fazladır. "Müzik, güzel sanatların en ifadelisi olarak özellikle son 40-50 yıl içinde 'müzik terapi' ismi altında özel bir tedavi aracı olarak ele alınmış, vaktiyle eski medeniyetlerin, dinlerin değerlendirdikleri ve kendilerine göre tatbik ettikleri müzikle mânevî yumuşamalar ya da kamçılatmalar ve heyecanlandırmalar zamanımızda ilmî ve metodik bir yön almıştır. Zira müziğin insan organizmasını etkileyen çok açık ve belirli bir psiko-fizyolojisi vardır. Bundan dolayı ruhî tedaviler arasında yer alması pek tabiidir."

Oregon Wilamette Üniversitesi Müzik Terapi Bölümü Başkanı Dr. Myra J. Staum, Music Therapy and Language for the Autistic Child adlı makalesinde, konu ile ilgili şu yorumu yapmıştır: "Müzik terapi, insan davranışında pozitif değişimler yaratarak kişi hayatının değerini arttıran benzersiz bir müzik uygulamasıdır. Sosyal/duygusal, bilgi/öğrenme ve idrak/motor alanlarda gelişimi teşvik etmek için müziği bir araç olarak kullanan, sağlıkla birleşen bir sanattır. Müzik terapi, tıbbî alanda olduğu gibi eğitim alanında çocuk, genç ve yetişkinler ile kullanılan çok çeşitli fonksiyona sahiptir. Müzik etkilidir çünkü iletişimin sözsüz bir biçimidir, doğal bir teşvik unsurudur. En önemlisi, müzik başarılı bir araçtır çünkü neredeyse herkes belli bir tür müziğe olumlu tepki verir''

* **Rasim Adasal:** Prof. Dr. (1902-1982)Türk psikiyatrisinin önemli isimlerinden biridir. Alanında en çok yayın yapan bilim adamlarından.

Müzikle tedaviyi kliniğe sokmak isteyen ilk kişilerden biri tanınmış Fransız nörolog Philipe Pinel'dir. Bicetre Hastahanesi'nde çalışırken moral tedavisinin içine müziğin de sokulmasını teklif etmiştir. Pinel'in ardından, 18.yüzyılda çeşitli hekimler tıpta müzikle tedavi yöntemini ileri sürmüş ve savunmuşlardır. Amerika'da müzikle tedavide ilk adımı Dr.Willer Van der Wall atmıştır. İlk defa 1920 yılında Pennsylvania ve New York eyâletlerinin hastahane ve hapishânelerinde müziğin insan ruhu üzerindeki etkilerini araştırmış, yatıştırıcı ve uyarıcı etkileri olduğunu saptamıştır.

Dr. Filip Pinel, Paris Akıl Hastahanesi'nde akıl hastası kadınların zincirlerini çözerken (Robert Fleury), sağda Dr.Philipe Pinel

Müzikle tedavinin bir meslek olarak uygulanması 1. Dünya Savaşı sırasında başlamıştır. Hastahanelerde, travmatik savaş yaralılarını iyileştirmede ve acıları dindirmede müzik kullanılmıştır. 1950 yılında Amerika'da bu alanda profesyonel bir birlik oluşturulmuştur. Gâziler, akıl hastaları, duyma ve görme özürlülerinin tedavisinde müzik kullanılmış ve bu durum Millî Terapi Birliği'nin doğuşunu sağlamıştır. 1998 yılında ise bu Birlik, aynı amaçla kurulan diğer Birliklerle güçlerini birleştirerek Amerika Müzik Terapi Birliği adı verilen kuruluşu oluşturmuştur.

Müzikle tedavi, psikiyatri temelli hastalıklarda 1950'lerden bu yana etkin olarak kullanılmaktadır. 1977'de Amerika müzikle tedaviyi bir bilim dalı olarak kabul etmiştir. Müzikle tedavinin tanımı ise 1980 yılında Amerika Müzik Terapi Birliği *(American Music Therapy Association)* tarafından şu şekilde yapılmıştır.

"Zihin ve fizik sağlığının kazanılması, düzeltilmesi ve sürdürülmesi için hedeflere ulaşmada kullanılan, müzikle tedavi uzmanlarınca yönlendirilen tedavi edici bir ortamda, davranışlarda arzu edilen değişikliklerin elde edilmesi için müziğin sistemli bir şekilde kullanılmasıdır. Bu değişiklikler kişinin kendisini ve kendisiyle ilgili dünyayı anlamasını sağlayan, böylelikle kişi ile toplum arasında bir denge oluşturmayı başaran değişikliklerdir. Tedavi edici ekibin bir üyesi olarak müzikle tedavi uzmanı, özgün müzik faaliyetlerinin plânlanması ve uygulanmasından önce genel tedavi hedeflerinin yansımasına ve şahsî sorunlarının analizine katılır. Periyodik değerlendirmeler, uygulanan işlemlerin etkinliğinin saptanmasına yardımcı olur.

ABD Müzik Terapi Birliği'ne göre müzik terapi (1997), "İhtiyaç duyan fertlerin fizikî, psikolojik, sosyal ve zihnî ihtiyaçlarının karşılanmasında müziği ve müzik aktivitelerini kullanan bir uzmanlık dalıdır." tanımını yaparak, müzikle tedavinin bir alternatif tedavi yöntemi olmadığını, geleneksel tıbba uygun, kendine has kuralları olan ilmî bir tedavi yöntemi olduğunu tescil etmiştir.

Günümüzde sadece Amerika Birleşik Devletleri'nde yaklaşık 200'ü hastahane personeli olmak üzere 5000'in üzerinde müzik terapist bu yöntemi hastahanelerde, kliniklerde, gündüz bakımevlerinde, okullarda, madde bağımlılık merkezlerinde ve benzeri birçok yerde uygulamaktadır.

Günümüz Dünyasında Müzik Terapi

Dünyanın birçok yerinde, farklı klinik ortamlarında yapılan müzikle tedavi nöroloji, kardiyoloji, onkoloji ve psikiyatri gibi klinik alanlarında etkin şekilde kullanıldığı gibi, özürlü insanların topluma kazandırılmasında da önemli görevler üstlenmektedir.

Dünya Müzik Terapi Federasyonu "World Federation of Music Therapy"

Son yıllarda dünyanın birçok yerinde müzikle tedavi konusunda ciddi çalışmalar yapılmakta, örgütlenmeler gerçekleştirilmektedir. Dünya Müzik Terapi Federasyonu *"World Federation of Music Therapy"* Dünya çapında müzik terapinin gelişimine ve tanıtımına hizmet eden ilk uluslararası kurumdur. İlk temelleri 1876'da Buenes Aires'e atılmış, 1985 tarihinde İtaya Cenova'da 5. Dünya Müzik Terapi Kongresi'nde resmen kurulmuştur.

Federasyonun amaçları şu şekilde tanımlanmaktadır:

- Uluslararası kongreler yürütmek.
- Konu ile ilgili profesyonel gruplar arasında işbirliği sağlamak.
- Dünya çapında müzik terapinin teorik ve pratik olarak benzerlik ve farklılıklarını ortaya koymak.
- Müzik terapi uygulamalarını geliştirmek.
- Müzik terapistlerin yetiştirilmesine katkı sağlamak.
- Etik açıdan müzik terapistlere rehberlik etmek.
- Profesyonel kayıt ve arşiv işlemlerini yürütmek.
- Müzik terapi konusunda ilmî araştırmalar yapmak.
- Müzik terapiyle ilgili bilginin paylaşımını sağlamak ve uluslararası kongreler yapmak.

Dünya Müzik Terapi Federasyonu'na tam üye ülkeler şunlardır: ABD, Arjantin, Avusturalya, Brezilya, Çin, Almanya, Macaristan, İran, İrlanda, İtalya, Japonya, Meksika, Yeni Zelanda, Makedonya, İspanya, İngiltere.

Avrupa Müzik Terapi Konfederasyonu

Merkezi Almanya'da bulunan Avrupa Müzik Terapi Konfederasyonu "European Music Therapy Confederation", profesyonel müzik terapi birliklerinin bir konfederasyonudur. Örgütte, üye ülkelerin birer temsilcileri vardır. Temsilciler, üye birlikler tarafından seçilir. Konfederasyon, 19'u Avrupa Birliği üyesi toplam 26 ülkeden oluşmaktadır. Bu ülkeler şunlardır: Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İzlanda, İtalya, Letonya, Litvanya, Lüksenburg, Hollanda, Norveç, Polonya, Portekiz, San Marino, İspanya, İsveç, İsviçre, İngiltere, Yugoslavya ve İsrail.

Avrupa Müzik Terapi Konfederasyonu'nun, Avrupa genelindeki örgütlenme haritası. ***(Taranmış alanlar üye veya üyelik başvurusu yapan ülkeler)***

Ülkemizde müzikle tedavi konusunda önemli araştırmaları bulunan Rahmi Oruç Güvenç'e göre, müzik terapinin etkili olduğu noktalar şu şekilde belirtilir...

- Ritmik biçim ve ifadenin kavranması.
- Müzik zevkinin geliştirilmesi.
- Topluluğa aktif olarak katılımın sağlanması.
- Hastaların bir uyum içinde çalışmalarının sağlanması.
- Postür (duruş) ve motor koordinasyonunun geliştirilmesi.
- Grup içinde bütünleşmenin sağlanması.
- Şarkıların çalışılması ve nefes çalışmalarının yapılması.
- Uzuvların koordineli bir şekilde çalışmasının temini.

M.Daubresse "Musico- Therapie" adlı kitabında müzik terapi uygulamalarındaki bulgulardan çıkan sonuçları şöyle açıklar...

- İnsanda ve hayvanda müzik kan dolaşımı üzerine etki eder.
- Kan basıncı aralıklarla yükselme ve alçalma yapar.
- Müzik seslerinin insan ve hayvan üzerine etkisi tamamen kalp kasılmalarının iyileşmesine yol açar.
- Kan dolaşımının değişikliği, sesin yüksekliğine ve perdesine bağlıdır.

Son 50 yıl içinde yapılan araştırmalar fizik ve rehabilitasyon süresince tıbbî tedaviye ilâveten müziğin kullanılmasının kişinin motivasyonunu artırdığını, kendisine ve ailesine hissî destek sağladığını, duygularını ifade etmeyi kolaylaştırdığını ortaya koymuştur.

MÜZİKLE TEDAVİNİN TARİHİ

Müzikle tedavinin binlerce yıl öncesine dayalı bir geçmişi vardır. Tarihî olarak konuya baktığımızda çok eski dönemlere yolculuk yapmamız gerekir.

İlk insanlar doğada, evrende iyi ve kötü ruhların bulunduğunu, kötü ruhların da hastalık yaptığını düşünmüşlerdir. Hastalık yapan kötü ruhlardan kurtulmak için büyücülerden yararlanmışlardır. "Büyücüler hastanın bedenine ve ruhuna yerleşen kötü ruhun sesini, şarkısını bulup, hastayı iyileştirmek için tef çalarak, şarkı söyleyerek, dans ederek, ruhlarla bağlantı kurar ve kötü ruhları kovmaya çalışırlardı. Bunların en bilineni Moğol ve Sibirya'da yaygın bir din olan Şamanizmin din adamı Şamanlardır."

Azerbaycan'da Gobustan kayalıklarında görülen dans eden insan şekilleri, binlerce yıllık müzik ve hareket gerçeğini ortaya koymaktadır. Uygur Türklerine ait Hoten şehrinin Çerçen Kazası yakınında Mülçe Irmağı kenarında bulunan müzikle ilgili Mingyar kaya resimleri 6-8 bin yıllık bir geçmişten haber vermektedir.

Şamanlar hastalarını müzik ve dansla trans haline getirerek tedavi ederlerdi.

Tarihin bilinen ilk devirlerinden günümüze kadar uzanan süreçte, insanlar hastalıklarından kurtulmak için çeşitli yol ve yöntemlere başvurmuşlardır. Bu tedavi yöntemlerinden biri de müzik olmuştur. İnsanoğlu tarih boyunca, müziğin insanın ruh dünyası üzerinde bıraktığı etkilerin izini sürmüş ve tedavi metotlarından biri olarak kullanmıştır.

Müziğin bir etkileme ve tedavi aracı olarak kullanılmasının bilinen geçmişinin ilkel kabilelere kadar dayandığı bilinir. İlkel kabilelerde müzik ve dansı etkin şekilde kullanan büyücüler bu uygulamanın bilinen ilk temsilcileridirler.

Büyücü, kendisinden çekinilen ve saygı duyulan kabile üyesidir. O her türlü uğursuzluk ve hastalıktan kabilesini korur. Trans haline geçerek büyüler yapar. Kabile üyeleri büyücü ya da şamanın gücüne inanırlar. Bu kişilerin etkilemede kullandıkları en önemli unsurlardan biri müziktir. Çoğu zaman müziği ritim ve dansla birleştirerek ayinler yaparlar. "İnsanları gerek ritim, müzik ve dansla ekstas (vecd) haline getirerek, gerekse bunlar yardımıyla bir hipnoz hali oluşturarak etkilemişler ve kitlelere zaman zaman yön vermişlerdir."

Kabile üyeleri, büyücü ya da şamanın gücüne inanırlardı.

İlkel insanların her şeyi anlamaları o günün şartlarında zordu ve bu yüzünden çözemedikleri konuları esrarlı ve büyülü kabul ediyorlardı. Sesin ve müziğin de esrarlı ve doğa üstü bir şey olduğuna inanılıyordu. Sesler tabiatta mevcut ruhların sesleri gibi düşünülüyordu. İlkel insanlar, flüt ve davulla ruhlardan gelen sesleri işittiklerini kabul ederlerdi. Müziğin ve dansın etkisi ile kötü ruhların kovulduğuna ve hastalıkların iyileştiğine inanılırdı. İlkel topluluklardaki büyücüler ve şamanlar, tarihin ilk ruh hekimleri sayılırlar. "İlkel kabilelerdeki inanışlara göre ister canlı, ister ölü olsun her varlık kendisine ait gizli bir ses ve şarkıya sahiptir. İşte o canlının tepki göstereceği bu sese şarkı ile büyü yapılarak hastalık yok edilebilirdi. Bu sebeple bu ses gizli tutulurdu. İlkel kabilelerde sihirbaz doktorlar, hastanın ya da onun bedenindeki

kötü ruhun ses ve şarkısını bularak onu iyi etmeye çalışırlardı. Büyücü bu suretle hastanın bedenindeki kötü ruhla temasa geçerdi"

Orta Asya'da bir müzisyen

Şaman, hastalık yapan, sağlığa zarar veren kötü ruhların, cinlerin hastadan kovulması için ateşle, tütsüye, dansla, sihir ve müzikle çalışan bir din kişidir. Şamanın dilimizdeki karşılığı "Kam"dır.

İlkel kabilelerde ve ondan sonraki binlerce yıl boyunca hastalıkların birçoğunun kötü ruhlar ve cinler tarafından meydana getirildiğine inanılırdı. Hem ruhî hem de fizikî hastalıkların sebeplerini bu varlıklara bağlanırdı. Hastanın iyileşmesi için bu kötü ruhların bedenden uzaklaşması şarttı. Bu ruhları da, ilkel toplumlarda, ancak sihirbaz hekimler ve büyücüler çıkarabilirdi.

Toplum üzerinde büyük etkileri olan bu hekimler kendi yöntemlerince ilaçlar da yaparlar, tütsüler ve kokular kullanırlardı. Bu uygulamaların yanı sıra ayinler düzenlenirdi. Ayinlerin en önemli yanı da müzikle trans haline geçilmesi durumuydu. Çeşitli müzik âletleri yardımıyla sesler çıkararak hem hasta üzerinde psikolojik etki yaratılır hem de ruhların kovulduğuna inanılırdı.

Bugün bile dünyanın az gelişmiş birçok bölgesinde benzer ayinler yapılmaktadır. Özellikle Afrika içlerinde geleneklerini yapılarını koruyan kabilelerde büyücüler varlıklarını sürdürmektedir. Sudan'da büyücü hekimlerin yaptıkları tedavi ayini ile hastalar korkuyu yenebilmektedirler. Habeşistan, Zambia, Nijerya ve Addisababa'da şeytan çıkarmak için *'zar ayini'* denilen bir ayin yapılmaktadır. Bu ayinlerle hasta trans haline geçirilir ve kendine gelince de iyileşmiş kabul edilir.

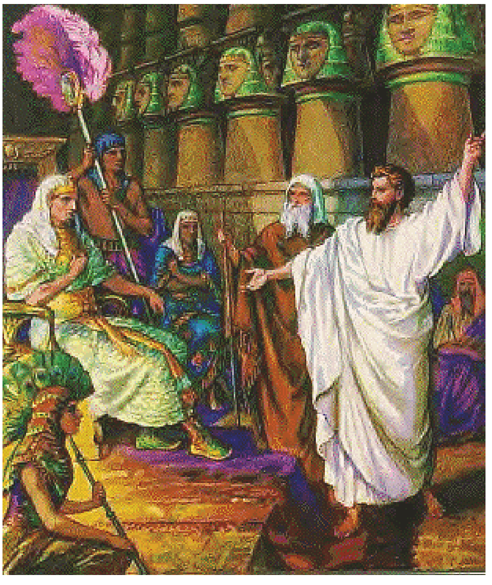
Antik Dönemlerde Müzikle Tedavi

Müzik, antik dönemlerden beri insanların iyileştirilmesi için kullanılmıştır. Bunun en önemli örneğine Tevrat'ta rastlanır. Kitab-ı Mukaddes (Tevrat) s.288, Bap 16'da Davud'un İbrani Hükümdarı Saul'ü rebap nağmeleriyle nasıl iyileştirdiği anlatılır…

Bir Şaman Tasviri

"Ve vaki oldu ki, Allah tarafından Saul'e kötü ruh geldiği zaman Davud çengi alır, eliyle çalardı. Saul dinlenir iyi olurdu ve kötü ruh kendisinden ayrılırdı." Ayrıca Davud'un güzel sesinin çok etkili olduğu ve bu coşkulu sesi dinleyip coşan ve bu coşkunluktan ölen kuşların varlığından bahsedilmektedir.

Hz Musa, Firavun'un Karşısında

Ahmet Hakkı Turabi'nin Gevrekzâde Risalesi'nin 59 b varağından aktardığına göre, müzik bilginleri ve üstat filozoflar, müziğin ilmî nazariyat kaynağının Hz. Davud (M.Ö.1055-974) olduğunu iddia etmektedirler. Aynı zamanda onun ud icad ettiğini ve bu çalgının uzun bir müddet Beyt-ül Makdis'in* duvarında asılı kaldığını belirtmektedirler. Ayrıca Davud'un, kendisine indirilen Zebur'u gür sesiyle ve şarkı gibi okuduğu ve herkesin onu tekrarladığı bilinmektedir. Gevrekzâde Hasan Efendi (1727-1801) Musikî Risalesinde Lamek'i, Nuh'un oğlu olarak tanıtmakta ve ud sazını onun icad ettiğini bildirmektedir. Abdülkadir Merâgi'nin (ö.833/1435) "Şerhul Edvar" adlı eserinde Lamek için "Adem'in diğer oğlu Kabil'in oğlu Lamek udu icad etmiştir" denmektedir. "Lamek çok uzun yıllar yaşadı, ilerleyen yaşlarında bir oğlu oldu. Oğlu 5 yaşındayken öldü. Lamek çok üzüldü ve çok ağladı. Çocuğunun cesedini sürekli görebilmesi için onu bir ağaca astı. Ağacın karşısına geçip onu kaybetmesinden dolayı ağlıyordu. Cesei çürüyüp döküldükten çocuğun asılı bulunduğu dalı kesti ve ona az çok çocuğunun şeklini verdi. Bu âletin üzerine at kıllarını bağlayarak gerdi. Bu kıllara dokunduğunda çıkan sesler onu ağlatıyordu. Bir gün bu sesler ona o kadar çok tesir etti ki derhal öldü. Lamek'ten sonra udun şekli değişikliğe uğradı ve bugünkü şekline aldı. Lamek'in kızlarından Sala ise davulu icad etti."

Sami bir kavim olan İbraniler, kendilerinden önceki medeniyetlerden ve özellikle Sümer ve Hititlerin musikilerinden yararlanmışlardır. İskenderiyeli tarihçi Kleman, Hz. Musa'nın birçok bilimin yanı sıra müzikle hastaları iyileştirmeyi Mısırlılardan öğrendiğini yazar.

***Beyt'ül Makdis:** Yahudilerin, Süleyman peygamberin Kudüs'te yaptırdığı mabet. Bilinen adıyla Mescid-i Aksa.

Mısır Kültüründe Müzikle Tedavi

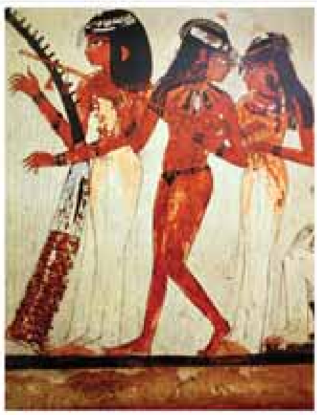
Eski Mısır'da musiki önemli bir sanat koludur. Dinî törenlerde, şölenlerde, toplantılarda, doğumlarda, hatta tarım çalışmalarında musikiden yararlanılırdı. Eski Mısır'da da müzikle tedavinin etkili bir şekilde kullanıldığı bilinmektedir. Günümüze kadar ulaşan kabartmalardan müziğin hayatın ne kadar içinde olduğunu anlayabiliyoruz. Kahire'nin büyük hastahanelerinden birinde hastalara ameliyattan önce müzik dinletilir, böylece hastaların büyük bir güç kazandıklarına ve kendilerini daha kuvvetli hissettiklerine inanılırdı.

Eski Mısır'da papirüslerde çeşitli hastalıklarda etkili olan müzik türlerine ilişkin bilgiler verilmiştir. Haşmet Altınölçek'in Sigerist'den aktardığına göre, Eski Mısır'da (M.Ö.15.yy), hastaları müzikle tedavi etmeye çalışan büyücüler, tapınak rahipleri ve hekimler gibi üç grubun olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca yüzyılların akışı içinde bazı müzisyenlerin de müzikterapist olarak değerlendirildiği görülmektedir.

Eski Mısır'da bir papirüste görüldüğü gibi V. Hânedana ilişkin bir Mısır kraliçesi, gebeliği süresinde çok hastalanmıştı. Gebeye yardım etmek için beş dişi tanrı, beş musikişinas kız kılığına girerek yanına gelmişler ve onu tedavi etmişler...

M.Ö. 1552-1306 Patenanhab'ın mezarındaki kör müzisyen rölyefi ve papirüslerde müzik âletleri çalan kızlar

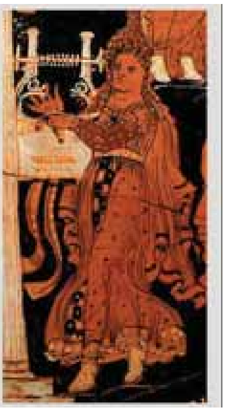

Yunan ve Roma Kültüründe Müzikle Tedavi

Yunan mitolojisinde güzel lir çalmasıyla tanınan Apollon hem sanatın ve müziğin hem de sağlığın tanrısı sayılırdı. Apollon,* lir çalarak

* **Apollon:** Mitolojide müziğin, sanatların ve şiirin tanrısı kabul edilir. Ayrıca kehânet yapan, bilici tanrıdır. Zeus

Apollon ve oğullarından Orpheus (sağda)

insanların sıkıntılarını giderir ve onlara neşe verirdi. Apollon'un oğullarından eski Yunanistan'ın ünlü müzisyeni ve aynı zamanda Trakyalı bir ozan olan Orpheus'un oldukça etkili şekilde lir çaldığı anlatılır. Hatta karısını bir yılanın sokması ve ölmesi üzerine onu aramak için cehenneme gittiğinde o derece güzel lir çalmıştı ki, kanatlı ve yılan saçlı ölüm perileri Erinyeler ve cehennem kapıcısı 3 başlı yılan kuyruklu canavar köpek Cerbere bile bu harika müzik karşısında hareketsiz kalmışlardı.

Eski Yunanlar, müziği her türlü erdemin esası sayarlardı. Onlara göre müzik ruhun eğitimi ve arınması yönünden büyük bir etken idi. Hatta eski Yunanistan'da "Paignon" adlı şarkılar dertlere karşı bir avunma, bir ilaç ve hastalıklardan kurtulma aracı olarak kabul edilirlerdi.

M.Ö. 585-500 yılları arasında yaşamış olan filozof ve matematikçi Pythagoras müzik teorilerinin ve müzikle hastalık tedavisinin ilk ilmî kurucularındandır. Pythagoras* umutsuzluğa düşen kimseleri veya çabuk öfkelenen hastaları belirli melodilerle tedavi edebilmek imkânını araştırmıştır. Pythagoras, klâsik Mısır ve Babil kâhinlerinden aldığı eğitimi, 34 yıl süren bir çalışmayla müziğin matematik oranlarına indirgenebileceğini ortaya koymuş ve diatonik skalayı** keşfetmiştir.

Apollon

Mutluluğun ruhta aranması gerektiğini ifade eden Pythagoras'a göre, ruhun bedenle olan ilişkisi, onun aslî özünü kirletir. Ruhun tek hedefi vardır. Tam anlamıyla arınmak ve tanrı katına yücelmek. Bu yücelmede müzik önemli bir aracı durumundadır. Modern tıbbın babası olarak kabul edilen Hippocrates*** de, asklepionlarda çalıştığı ilk hekimlik dönemlerinde bazı hastaları tedavi için ilâhiler eşliğinde tapınaklara götürdüğü ifade edilmektedir.

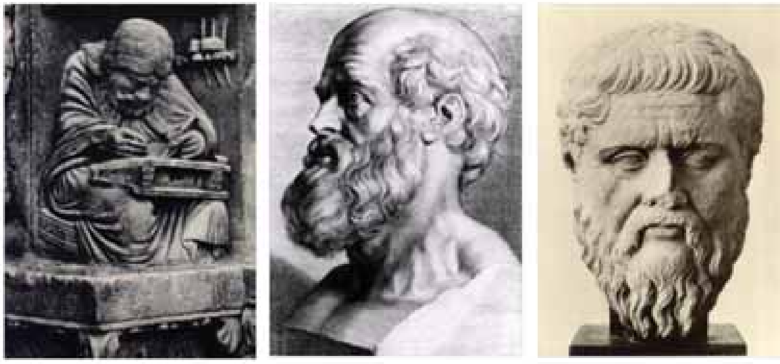
ve Leto'nun oğlu, Artemis'in ikiz kardeşidir. Altın bir lir çalar. Gümüş yayıyla oku en uzağa o atabilir. Okların tanrısıdır. Tıbbı insanlara öğretmiş, hekimliğin tanrısı kabul edilir.

* **Pythagoras** (İ.Ö.570-500) Sokrates öncesi filozofların en ünlülerindendir. **İlk Çağ Yunan felsefesinde, İyonya'da kurulmuş olan doğu geleneği karşıtı olarak batı geleneğini temsil eder.**

** **Diatonik Skala:** Müziğin matematik oranlarına indirgenip ifade edilmesidir.

*** **Hippocrates:** M.Ö. 460-377),modern tıbbın kurucusu olarak kabul edilen Yunanlı hekim.

Antik Çağ'ın en önemli filozoflarından biri sayılan Sokrates'in öğrencisi olan Platon* da (İslâm kültüründe Eflatun olarak bilinir) M.Ö. 400 senelerinde müziğin âhenk ve ritimle ruhun derinliklerine etki ederek kişiye bir hoşgörü ve rahatlık verdiğini belirtmiştir.

Pythagoras, Hippocrates ve Platon *(Eflatun)*

Eski Yunanın en önemli sağlık merkezlerinden biri olarak kabul edilen Bergama Asklepionunda,** hastalar ilaç, telkin, spor ve çamur banyolarının yanı sıra müzikle de tedavi edilmîşlerdir. Tıp tarihinin en ünlü hekimlerinden biri sayılan Galen'in de hekimlik yaptığı Bergama Asklepionu, müzik terapinin ilk uygulandığı merkezlerden biri olarak kabul edilir.

Asklepion'da histeri hastalarının çoğunun flüt ya da başka müzik âletleriyle tedavi edildiğinden bahsedilir. Bu mabette telkine dayalı bir sağlık hizmeti söz konusudur.

Sağlık Tanrısı Asklepios ve kızı Hygieia. Bergama'daki Asklepion Sağlık Merkezî'nin Kalıntıları

Eski Roma'da Celcus ve Areteus da, müziğin ruh hasalıklarına iyi geldiğini savunmuştur. Hatta M.Ö. 250-184 yılları arasında yaşayan Romalı şair Titus Maccius,*** Platus "Charmides" adlı şarkısının yaralara iyi geldiğine değinmiştir. Eski Roma'da müzik o kadar ön plânda tutulmuştur ki sara, konuşamama, histeri, böcek sokmaları, kanamalar, mikrobik hastalıklar ve ağrılar için müziğin kullanıldığı bazı kaynaklarda yazılmıştır.

* **Platon:** M.Ö. 427-347) Düşünce tarihinin tanıdığı en büyük sistem kuruculrından biri olan ünlü Yunan filozofu.
** **Asklepion:** Eski Yunan ve Roma dünyasında tanrı Asklepios'a adanmış olan asklepionlar dinî tıbbın gereklerinin yerine getirildiği "tapınak-şifahâne"lerdi.
*** **Titus Maccius Platus:** (M.Ö.250-184) Lâtin komedi şairi. Şarkılarını flüt eşliğinde söylerdi.

Müziğin, bir böceğin veya örümceğin zehrindeki tüm kötü etkiyi kaldırmasını Comberiau, benzer bir olaya şahit olan İtalyan Covarrobias'ın 1611 yılında yazdıklarından şöyle aktarır: "Zehirli bir örümcek veya tarantula gibi zehirli bir böcek ısırdığı zaman boğulma duygusu, kalpte kramplar, önlenemeyen titremeler olur, dişler birbirine çarpar, şiddetli ağrılar oluşur, kusma ve kendinî kaybetme hali ortaya çıkar. Tüm bu yakınmaları hafifletmek için hareket etmek gerekir. Bu hareket de 'taranteila' denilen ve insanı dans etmeye yönelten bir müzikle elde edilir. Parça keman ile çalınır. Bazen flüt veya gitar da kullanılır ve bunlara vurmalı çalgılar da eklenir. Bu tip tedavi seansları, üç gün gece ve gündüz sürer.

Haşmet Altınölçek'in aktardığına göre, Eski Yunan'da müziğin tedavide kullanılmasına ilişkin Alvin'in verdiği bilgiler ise şöyledir. "Platon'un öğrencisi ve Büyük İskender'in hocası Aristoteles, (M.Ö.384-322) de müziğin insan ruhu üzerindeki etkilerini araştırmış ve bu konudaki düşüncelerini yazılarında belirtmiştir. **Aristotales**, müziğin tıpta önemli bir fonksiyonu olacağını savunmuştur." "Onlar ruhu coşturan melodileri dinledikten sonra kendi normal hallerine dönerler. Sanki tıbbî bir tedavi görmüş gibi olurlar."

Konfüçyüs

Çin Kültüründe Müzikle Tedavi

Eski Çin, tarihin en eski medeniyetlerinden birini kurmuştur. Çin'de müzik ve müzik düşüncesi dünya görüşüne ilişkin bir felsefe olarak biçimlenmiştir. M.Ö. 3000'lere kadar uzanan Çin kültüründe müzik, kalbin sesi ve evrenin simgesi olarak kabul edilmiştir. İnsanda beş duyu, ekşi, acı, tuzlu, yakıcı, tatlı olarak sıralayabileceğimiz beş tat, hayatta beş renk çok önemlidir. Çin tıbbı olarak "sağırlık, dilsizlik, topallık, cücelik ve deformasyonlar beş dert içinde" "doğum, hastalık, ihtiyarlık, ayrılık ve ölüm beş eza içinde" sıralanmaktadır. Bu uygarlık döneminde beş sayısının öneminin müziğe de yansıdığını görmekteyiz. Müzik de beş ses üzerine kuruludur.

Ünlü filozof Konfüçyüs* müziğin kişiler arası ilişkileri düzelten, gözlere parlaklık veren, kulakları keskinleştiren, kanın

* **Konfiçyüs:** M.Ö 560-479 Büyük Çin bilgesi, filozof, siyasî yönetici ve Çin tarihinde resmî din olarak kabul edilen öğretilerin kuramcısı

hareket ve dolaşımını rahatlatan bir değer olduğunu belirterek neşeli seslerin ince ve yavaş olduğunu, ruha rahatlık verdiğini söylemiştir. Eski Çin'de, Lo isimli bir gongun, kötü cinleri ve ruhları hastanın yanından kaçırdığı inancı vardı. Konfiçyüs'un müzik hakkındaki görüşleri şöyledir: "Müzik yapıldığı zaman kişiler arası ilişkiler düzelir, gözler parlak, kulaklar keskin olur. Kanın hareketi ve dolanımı sakinleşir. Görenekler değişir ve dünyada her şey bir düzen içinde olur. Müzik tonların bir verimidir. Kökeni dış etkenlerin beyne olan etkisidir. Neşeli sesler ince ve yavaştır, ruha rahatlık verir. Sevinç dolu sesler yüksek ve sonra dağılıcıdır. Öfkeli sesler korkunç ve kabadır. Saygı taşıyan sesler doğru ve gösterişsizdir. Sevgi gösteren sesler yumuşak ve âhenklidir. Müzik, âhenkle süslenir, iyi ruhlara yönelir."

Oruç Güvenç, Sinoloji (Asya'nın merkezî kültür alanı olan Çin'i konu edinen bir bilim dalı) profesörü W.Eberhart'ın, Türkçe yazdığı "Çin Tarihi" adlı kitabında eski Türk musikisinin kuzeyden ve batıdan Çin'i etkilediğini ve hatta bazı oyunların da Türkler tarafından Çinlilere geçtiğini aktarır. Bu da eski Türklerle Çinliler arasında bu alanda büyük bir etkileşim ve benzerlik olduğunu gösterir.

M.Ö. 2. yüzyılda, Türkler, Orta Asya'nın Kuça, Balasagun gibi önemli merkezlerinde yaşarlarken buraya görevli olarak gelen Çin Generalinin dönüşünde Türklerden götürdüğü çalgılarla Çin Sarayı'nda bir müzik takımı kurup Türk ezgileri çaldırdığı ve bu çalgıların Hunlara ait olduğunu, ayrıca bu sazlardan birinin "houkya" adında, ileriden boynu dönük, üzerinde perde delikleri bulunan ve sesinin gücüyle ünlü bir boru olduğu, saray kayıtlarında anlatılmaktadır. Milâdî VI-VII yüzyıllarda Kuzey Çin'de hüküm süren Tabgaç hükümdarı hakkında Milâdî 576 tarihli bir Çin kaynağı şunu anlatıyor: "Hükümdar ve soydaşları Çin'de bilinmeyen ve hoş görülmeyen bir tarzda gök ayini sırasında raks ediyorlardı. Ayinin sonunda kadın kamlar davullar çalarken Tabgaçlar doğu yönünde yükselen kurban başına doğru secde etmekteydiler."

Orta Çağ Avrupa'sında Müzikle Tedavi

Antik dönemlerde Mısır, Anadolu, Yunanistan ve Roma'da, felsefe ve bilim hayatındaki önemli gelişmeler, yerini Orta Çağ Avrupa'sında büyük bir duraklamaya bırakmıştır. Hıristiyanlığın yanlış yorumlanması kısa zamanda skolâstik düşüncenin hâkimiyetini getirmiş ve bu coğrafya için uzun sürecek karanlık bir dönem başlamıştır.

Orta Çağ'da Avrupa ancak, Türk-İslâm bilim adamlarının aracılığı ile antik dönemlerin bilgi birikimine sahip olabilmîşlerdir. Toledo gibi ünlü çeviri okullarında İslâm bilginlerinin tıp, astronomi, matematik, kimya alanında verdiği eserler ile Antik Çağ'dan kalan Yunanca, Lâtince, İbranice eserler ya da bunların Arapça tercümeleri Avrupa dillerine çevrilerek okutulmasıyla birlikte zaman içinde Batı'da ilmî sahada ilerleme ve teknik gelişmelerin temeli atılmıştır.

Bu karanlık dönemde Avrupa, sanat, bilim ve felsefede olduğu kadar tıbbî gelişmelerin de gerisinde kalmıştır. Müzikle tedavi konulu literatür incelendiği zaman Avrupa Hıristiyanlığın yayılışından Rönesans'a kadarki uzun dönemde, yani Orta Çağ'da müzik terapiye ait önemli örneklere rastlamak mümkün olmamıştır. Batı kaynaklarında bu konuda verilen örnekler ya Antik dönemlere ya da Rönesans sonrası Avrupa'ya aittir.

Ancak Orta Çağ'ın sonlarına doğru, yani 15.yy. başlarında, İtalya'nın Napoli bölgesinde tarantula denilen tehlikeli olmayan ama soktuğunda bir melânkoli tablosu yaratan iri bir örümceğin yol açtığı sarhoşluk, akıl ve mukayese güçlerini kaybetme etkisini gidermek için sürekli müzik dinletilirdi. 17. yüzyılda yaşayan hekimlerden Baglivi bu hastaları araştırmış, hastaların müzik olmadığı zaman ölünceye kadar korku ve dehşet içinde yaşadıklarını söylemiştir.

"Hıristiyanlığın ilk yıllarında Kilise, müziği yalnızca ruhî bir olay olarak ele almamış, kökleri bazı ayinlere dayandığı için şeytanî kabul etmiştir". Müziğin, şeytan tarafından insanları dünyaya bağlamak, günah işletmek için bir araç olarak kullanıldığını kabul edenler de olmuştur. Tarih, insanların bedenlerinin ve ruhlarının şeytanî ruhlar tarafından kullanılması için müziğin bir vasıta olduğunu ileri süren büyücülerin Engizisyon mahkemelerinde yargılanarak barbarca yakıldıkları binlerce olayla doludur.

Zamanla Kilise ileri gelenleri, müziğin âyinlerde kullanılış şekillerini ortadan kaldırarak, müziği ruhî bir tedavi aracı olarak kullanmaya başlamışlardır. Reformun babası ve Protestanlığın kurucusu Luther iyi bir müzisyendi. Müziği Tanrının bir hediyesi olarak kabul ederdi. Birçok samimi Hıristiyan, ruhî iyileşme için müziğin mukaddes bir mesaj taşıdığına inanıyordu.

Eski Türk Kültüründe Müzikle Tedavi

Birçok toplulukta olduğu gibi eski Türklerde de müzikle tedavi etkin bir şekilde kullanılmıştır. Türklerde müzik, Türk tarihi kadar eskidir. Bazı müzikologlar, bu tarihi 6000 yıl öncesine kadar götürür. Orta Asya Türklerinin bilinen en eski müzik numuneleri ise günümüzden 6-8 bin yıl öncesine kadar dayanmaktadır. Doğu Türkistan'daki Hoten* vilâyetine bağlı Çerçen kazasındaki Mülçe Irmağı mecrasında bulunan kaya resminde dans eden figürlere rastlanmıştır.

* **Hoten:** Doğu Türkistan'ın güneyindedir.. Budizmin önemi merkezlerinden biridir.

20. yüzyıl başlarında, Altayların Pazırık ve Başadar vadilerinde araştırma yapan Rudenko ve Griaznov adlı Sovyet bilim adamları, günümüzden 3700 yıl öncesine tarihledikleri çok eski kilim parçaları yanında eski bir Türk müzik âleti olan "Çeng"i bulmuşlardır.

Doğu Türkistan'da bulunan kaya resimlerinde dans eden figürler *(R.Oruç Güvenç)*

Türk kültürü ile ilgili yapılan araştırmalarda ilk kültür örnekleri olarak nitelenen Proto-Türk Kültürü konusunda Çin kaynaklarından öğrenildiğine göre, bu kültürün merkezî Shensi ve Kansu eyâletleridir ve bu kültürü yaşatanlar yüksek, düzlük yerlerde oturmaktadır. Bu kültürü getirenlerin sonraki Türklerin ataları oluğuna şüphe yoktur. Onlar ilk göründükleri zamanlar, yani M.Ö.3'ncü bin yılın ortalarında bile, sonraları da taşıdıkları vasıflara haiz bulunuyorlardı.

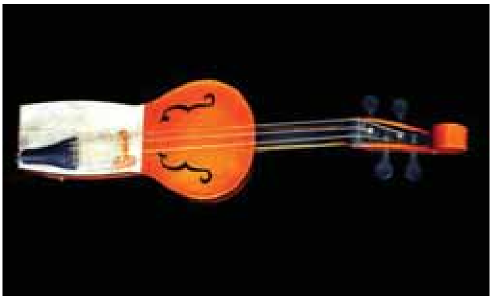
Eski Türklerde, tedaviyi yapan müzisyen hekimlere Şaman ya da Baksı adı verilirdi. "Şamanların zamanımıza kadar gelmiş Orta Asya temsilcisi Baksa'dır. Zamanımızda "bahşı" olarak isimlendirilen bu âşıklar, kötü ruhları kovma törenlerinde kopuz kullanıyorlardı. Kırgız baksaları tedavilerde "kıyak" adı verilen kemençeler çalıyorlardı. Daha sonraları baksı adıyla anılmaya başlayan bu âşıkların hâlâ Altaylar civarında Urumçi Kaşgar gibi yörelerde yaşadıkları sanılmaktadır."

Baksı seanslarında ritim, melodi ve dans vardır. Bu seanslarda ata ruhuna ulaşılmaya çalışılır. Kopuz veya saz ile icra edilen ayinlerde müzik topluluktaki birlik duygusunu arttırmanın yanı sıra güç ve heyecan veren bir unsur olarak da değişik zamanlarda uygulanmıştır.

"Tedaviye gelen Baksı önce hastasının nabzını yoklar, sonra kopuz eşliğinde şarkılar söyler, hastalığın sebebini koyun gübresinde araştırdıktan sonra, büyük bir koyun kurban edilmesi gerektiğini bildirir. Baksı kopuzun eşliğinde söylediği dualardan sonra, küçük demir halkaların takılı olduğu asasını alıp çıkan seslerle kendisinden geçer. Baksının genellikle bir de yardımcısı vardı. Biri kopuz çalarken diğeri asasıyla çılgınca dans eder, korkunç hareketler yapar, kendinden geçer ve bazen de düşer bayılır."

Bu ayinler sırasında kullanılan müzik âletleri kutsal kabul edilirdi. Müzik eşliğinde icra edilen danslar genellikle bazı kutsal figürlerin taklidi şeklinde olurdu. Kazak ve Kırgız Türklerinde müzik ve dans ile tedavi örneği olarak, çok eskiden beri devam eden bir dans olan "Karacorga" bir atın yürüyüşünü simgelemektedir.

Altay, Kaşgar ve Kırgız Türklerinde Baksı veya Kam adı verilen Asya Türk tedavicileri, tedavi seansı sırasında kutsal saydıkları müzik âletlerine özel önem verirlerdi. *Baksıların, Şamanların davuluna karşılık, iki telli kemençeleri vardı. Kenarları zillerle ve ses veren maden parçaları ile süslenmiştir. Buna 'kopuz' adı verilir. Bir de asa taşırlardı. Değnek şeklindeki bu asanın başında da çıngırak ve maden parçaları vardı.*

Kopuz

Orta Asya'da kullanılan kopuz* veya tedavi edici saz, iyi ruhları çağıran, kötü ruhları kovan önemli bir çalgı olarak kullanılmıştır. Ayrıca Altaylar ve kuzeyinde davullar da hasta tedavisinde ve dinî törenlerde "şamanlar" tarafından kullanılmıştır. Anadolu'da bilinen ve icra edilen 25-30 müzik âletine karşın, Asya Türk illerinde halen kullanılan 400'den fazla müzik âleti vardır.

Rebab

Özbekistan'da ise pek meşhur olmasa da halkın içinde "Kine Yöyücü"-ler, yani nazar değen insanları tedavi edenler olmuştur. Onlar da tedavilerinde yine şarkı söyleyerek veya dans ederek şeytanı kişinin ruhundan kovmayı hedeflemişlerdir. Eski Türklerde tedavi amacıyla kullanılan müzik ve dans konusu, sosyal hayatta mistik alanda önemli bir yer bulmuştur.

Eski Türklerde tedavi amacıyla kullanılan müzik ve dans konusu, sosyal hayatta mistik alanda önemli bir yer bulmuştur. Asya kökenli Türk musikisinin en önemli özelliği beş sesli sisteme sahip olmasıdır. Türk müziğinin kaynağında en eski değer olarak düşünülen bu beş seslilik halen Avrupa'da birçok yerde tedavi

* **Kopuz:** en eski Türk halk çalgısıdır. Şu anda hâlâ Anadolu, Kafkasya ve Orta Asya'da kullanılmaktadır. Şamanlar törenlerde kopuzu kullanırlardı.

amacıyla kullanılmaktadır. Ayrıca birçok ülkede para psikolojik çalışmalarda konsantrasyonu artırıcı olarak da beş seslilikten yararlanılır. Esas itibariyle Türk musikisinde dört yüzden fazla makam vardır, bunlardan ancak 20-30 tanesi popüler olarak kullanılır.

Mevlevi müziğinde de önemli yeri olan müzik âletleri

Oruç Güvenç, gerek Tasavvufî Türk Musikisinde, gerekse Türk Klâsik Musikisinde beş seslilikten ayrı bir özellikten de söz eder. Bu özellikte bir gam içinde 8 ses ve yedi aralık kullanılmakta, her tam ses "koma" adı verilen 9 parçaya ayrılmaktadır. İslâmiyet'ten önceki Asya Türk Musikisindeki beş seslilik, İslâm dininin etkisiyle birlikte değişmeye başlamış ve bir gamda sekiz ses kullanılmaya başlanmıştır. Bu müzik yavaş yavaş Selçuklu müziğini ve bununla yakın ilgisi olan Mevlevi Müziğini oluşturmuştur. 13. yy.da yaşayan Safiyüddin Urmevi* büyük Türk-İslâm bilgini olarak karşımıza çıkar. Safiyüddin, Türk musiki sistemini ilmî şekilde ortaya koymuş, santur, nüzhe, mugni gibi çalgıları icad etmiştir.

Sonuçta, Asya Türklerinde bin yıllar öncesinden başlayan bu müzikle tedavi geleneği biçim değiştirmiş, İslâmiyet'in etkisiyle daha da güçlenerek Selçuklulara ve oradan da Osmanlılara ulaşan bir seyir izlemiş ve zamanla Tasavvufî Türk Musikisi doğmuştur.

İslâm Kültüründe Müzikle Tedavi

İslâm dininde müziğin önemli bir yeri vardı. İslâmiyetin ilk yıllarında Bilâl-i Habeşi son derece güzel sesi ile okuduğu ezanla ümitsizlere ümit verir, bütün şehir halkı büyülenirdi. İslâm Medeniyeti 800'lü yıllardan sonra çeşitli alanlarda güçlenip gelişmeye başlamıştır. Bununla birlikte her türlü ilmî faaliyetlerin yanı sıra hekimlik alanında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmeler uzun yıllar insanlığı aydınlatan önemli bilgi kaynakları olarak tarihe geçecektir. Yine o dönemlerde İslâm âlimlerince yazılan birçok kitap, Batı tıp okullarında ders kitabı olarak okutulmuştur. **Ebu Bekir Râzî'nin** "Kitâbu'l-Havî," **Ali**

* **Safiyüddin Urmevî**: Türk musıkîsinin bilinen ilk besteci ve müzikologudur. Tam adı Safiyüddin Abdülmümin bin Yusuf bin Fahir'dir.

İbni Sina'yı sevgilisi ile gösteren bir minyatür ***(Behzat-Topkapı Sarayı Hazine Kütüphânesi No:214)***

bin Abbas El-Mecûsî'nin "Kâmilü's-Sinâati't-Tıbbîyye," **Ali bin İsâ El-Kehhâl'in** "Tezkiretü'l-Kehhâlîn", **Ebu'l-Kâsım Zehravî'nin** "Kitab-al-Tasrîf", İbni Sinâ'nın "El-Kânûn fi't-Tıb" adlı kitapları Batı dillerine çevrilmîş ve ders kitabı olarak uzun yıllar boyunca batı tıp eğitiminde büyük ilgi görmüştür.

İslâm tıbbının geliştiği dönemlerde genel alanda hekimlik bilgilerinin yanında müzikle tedavinin de önemli bir yer kapladığı bilinmektedir. Hastaların önceleri Medine Bimarhânelerinde musikiyle tedavileri konusundaki bilgileri **Ebu Useybe**'nin Tebabet'i İslâmiye adlı eserinden yararlanarak aktaran Osman Şevki Uludağ, alınan sonuçları şu şekilde belirtir: "Gamlı, kederli, hüzünlü olanlar, zincire bağlı olanlar ve deliler için ayrı ayrı herkesin haline ve hastalığa uygun sazlar çalınıyor ve günler geçtikçe bu hastalar bu güzel musiki ziyafetinden daha çok etkileniyorlardı. Bir zaman sonra bunların çoğunun sağlıklarına kavuştukları görülüyordu. Bu arada aynı havanın herkese aynı etkiyi yapmadığı ve hastalığa göre nağmelerin ve makamların değiştirilmesi lüzumu anlaşılmıştı." Bu lüzumun müzikle tedavide, rahatsızlıkların durumuna göre makamların kullanılması geleneğine geçişi sağlama hususunda önemli bir etken olduğu söylenebilir.

Türkler de müzikle tedavide bildikleri birçok uygulamayı buradan almışlar ve daha sonraki yüzyıllarda kurdukları hastahanelerde uygulamışlardır. Hem hekim hem de müzikolog kimlikleriyle İslâm tarihinin önemli bilginlerinden olan **Ebubekir Razi** (854-932), **Ebu Nasr Farabi** (870-950) ve İbni Sina (980-1037) müziğin tedavi edici etkisini incelemişlerdir. O zamanlarda başlayan müzikle tedavi geleneği Selçuklu ve Osmanlı şifahânelerinde devam etmiştir.

"İslâm tarihinde özellikle tasavvuf ekolü mensupları (Sufiler) müzikle uğraşmış, faydasına inanmış, kullanmış ve savunmuş

Ünlü İslâm Bilginleri:
Zekeriya El Razi,
Ebu Nasr Farabi,
İbni Sina *(Avicenna)*

lardır. Müzikle tedavi konusunda da yine Sufiler, müziğin insan sağlığı üzerinde yaptığı tesirden bahsetmişler ve müziğin bu hususiyetlerini, bu sanatın faydalı ve lüzumlu oluşunun bir delili olarak görmüşlerdir.

Ebu Bekir Razi,* melankolik hastaların çeşitli meşguliyetlerle tedavi edilmesi gerektiğini anlatırken bu meşguliyetlerin avlanma, balık tutma gibi uğraşıların yanında müzik öğrenme ve güzel sesle söylenilen şarkıları dinleme olduğunu söyler.

"İlk İslâm filozoflarından **Yakup ibn İshak e-Kindi** (800-873), müzik ve nefes arasındaki ilişkiyi ortaya koymuş ve bu ilişkiyi tıp ilmine yansıtmıştır. Müziğin insan ruhu ve bedeni üzerindeki etkilerini ispatlamaya çalışan **Kindi**, "Kitabü'l Musavvitad" adlı eserinde seslerin insan üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerini incelemiş ayrıca musiki hakkında dördü günümüze ulaşan yedi kitap yazmıştır. *El Musiki, El-Kelâm fi'l Musiki, Kitabü fi İhsasi'l-İka ve' l-Musiki'l Kebir* isimli eserleri başlıca çalışmalarıdır." Musikiye dair yazdığı eserlerde, sesin ve musikinin fizyolojik esaslarını Yunan nazariyatçılarından daha esaslı bir şekilde incelemiştir. **Farabi**, *Musiki'l Kebir* adlı eserinde, **Kindi**'nin müzikle bir genci nasıl iyileştirdiğini anlatmaktadır. Musiki bilimi ve icrasında, tıpta, astronomide ve fizik biliminde engin bir birikime sahip olan **Farabi**, bu bilimlerin birbirleriyle olan ilişkisini özellikle musikinin diğer bilimlerle olan ilişkisini araştırmıştır.

Dünyaca ünlü Türk bilgini **Ebu Nasr Farabi** (870-950), müziğin insan bedenine ve ruhuna etkisini incelemiştir. Farabi'nin en büyük özelliklerinden biri kanun sazını icad etmiş olmasıdır.

* **Ebu Bekir Razi:** Asıl adı Muhammed bin Zekeriya olan Ebu Bekir el Razi, Rey kentinde M.S. 864 yılında doğmuş ve yine aynı kentte M.S. 925 yılında ölmüştür. Fizik, felsefe, tıp, kimya alanlarında eserler vermiştir. Türk kökenli olan Ebu Bekir el Razi doğduğu şehir olan Rey'de felsefe, matematik, tabiat bilimleri ve astronomi eğitimi yaptıktan sonra Bağdat ve başka İslâm şehirlerinde öğrenimini tamamladı. Daha sonradan da Tıp öğrenimi gördü. Rey ve Bağdat hastahanelerinde başhekim olarak çalışan Razi'nin eserlerinin hemen hemen hepsi Lâtinceye çevrilmîştir. Tıp alanında yazdığı el-Havi adlı ansiklopedi 17. yüzyıla kadar en önemli başvuru kaynağı olmuştur.

Ebu Nasr Farabi

Farabi,* esrarengiz bir kişilik olarak tarihe geçer ve çaldığı müziklerle meclisteki kişileri uyuttuğu da anlatılır.

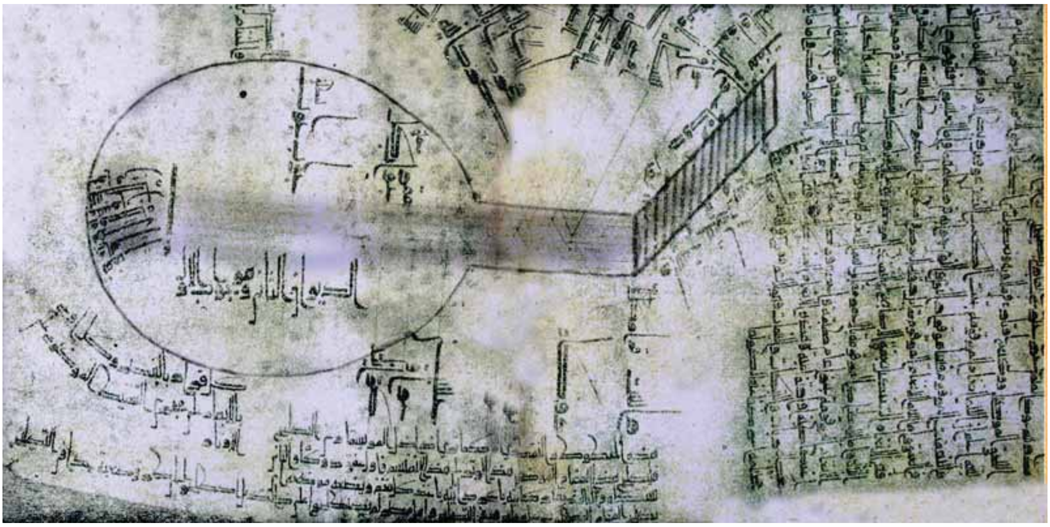
Farabi'ye göre makamların insan ruhuna etkileri şöyledir:

- Rast Makamı: İnsana sefa yani neşe ve huzur duygusu verir.
- Rehâvi Makamı: İnsana bekâ yani sonsuzluk düşüncesi verir.
- Kuçek Makamı: Hüzün, elem ve keder duygusu verir.
- Büzürk Makamı: İnsanda korku duygusu uyandırır.
- İsfahan Makamı: Hareket kabiliyeti ve güven hissi verir.
- Neva Makamı: Lezzet ve ferahlık duygusu verir.
- Uşşak Makamı: Gülme duygusu uyandırır.
- Zirgüle Makamı: Uyku hali verir.
- Saba Makamı: Cesaret ve kuvvet verir.
- Buselik Makamı: Güç ve kuvvet verir.
- Hüseyni Makamı: Barış, sakinlik ve rahatlık hissi verir.
- Hicaz Makamı: Tevazu yani alçakgönüllülük verir.

Farabi araştırmalarını daha da ileri götürmüş ve günün hangi saatlerinde daha etkili olacağını belirtmiştir. Buna göre:

- Rehâvi Makamı: İmsak vaktinde etkilidir.
- Hüseyni Makamı: Sabahleyin etkilidir.
- Rast Makamı: Güneş iki mızrak boyu yükselince etkilidir.
- Buselik Makamı: Kuşluk vaktinde etkilidir.
- Zirgule Makamı: Sabah ve öğlen arası etkilidir.
- Uşşak Makamı: Öğlen vakti etkilidir.
- Hicaz Makamı: İkindi vakti etkilidir.
- Irak Makamı: Akşamüstü etkilidir.
- İsfahan Makamı: Gün batarken etkilidir.
- Neva Makamı: Akşam vakti etkilidir.

* **Ebu Nasr Farabi:** Türk asıllı İslâm felsefecisi (Maveraünnehir, Farab, 870-Şam, 950). Orta Çağ'da yaşamış büyük İslâm filozoflarından biridir. Asıl adı: Muhammed bin Tahran bin Uzlug'dur ve Batı kaynaklarında *"Alpharabius"* adıyla bilinir. Aristoteles'in felsefesini İslâmi açıdan yorumlayarak İslâm düşüncesiyle bağdaştırmıştır. Hava titreşimlerinden ibaret olan ses olayının ilk mantıklı izahını yapmış ve bütün eserleri batı dillerine çevrilmîştir.

Farabi tarafından yapılan udun dört asır öncesini gösteren açıklamalı şeması

Dün olduğu gibi günümüzde de bazı yerlerde ezan okunurken o vakte uygun makamı tercih etme geleneği devam etmektedir. Öyle ki; sabah vakitlerinde saba, öğlen vakitlerinde uşşak, ikindi vakitlerinde hicaz, akşam vakitlerinde ırak, yatsı vakitlerinde ise rast makamında ezan okunmaktadır.

Türk-İslâm tarihinin önemli bilginlerinden İbni Sina* da (980-1037) musikinin insan bedenine etkisini incelemiştir. Tedavinin etkili olması hastanın aklî ve ruhî dengesini artırmak için çevresinin sevimli hale getirilmesi gerektiğini keşfetmiş, bunun için de musiki dinlemenin en etkili yollardan biri olacağını savunmuştur. Araştırmalarında kaynak olarak sık sık **Farabi**'ye başvuran İbni Sina**,** müzik notalarının insan ruhu halindeki iniş çıkışları temsil ettiğini tespit etmiştir. Ona göre müziği bize hoş gösteren işitme gücümüz değil, o bestede çeşitli telkinler çıkaran idrak yeteneğimizdir. Yani müziğin bizde uyandırdığı duygulardır.

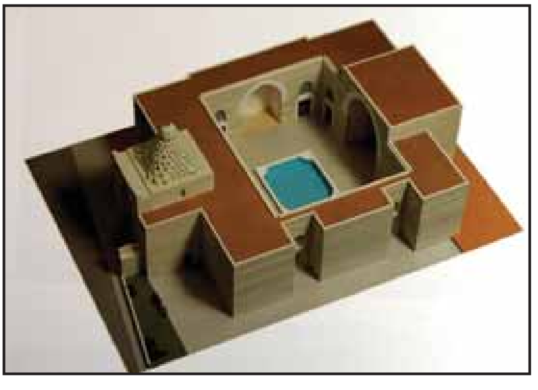
* İbni Sina: (980-1037) Batıda Avicenna olarak tanınan, ünlü Türk filozof ve hekimidir. Geometri (özellikle Eukleides geometrisi), mantık, fıkıh, sarf, nahif, tıp ve doğa bilimleri üstüne çalışmalar yaptı. Farabi'nin el-İbane'si aracılığıyla Aristoteles felsefesini ve metafiziğini öğrenip yorumladı**. Çoğu fizik, astronomi ve felsefeyle ilgili olarak 150 civarında eser yazdı. Asıl büyüklüğü hekimliğindedir. Kanun adlı tıp eseri 18. yüzyıla kadar Batı tıp okullarında en önemli kitaplar arasında okutuldu. Şifâ adındaki 18 ciltlik ansiklopedisi, ismine rağmen tıptan çok matematik, fizik, metafizik, teoloji, ekonomi, siyaset ve musiki konularını içine alır.**

Selçuklu ve Osmanlılarda Müzikle Tedavi

Türklerde Orta Asya'dan gelen Şaman ve Baksıların müzikle tedavi geleneği Selçuklu ve Osmanlı döneminde yavaş yavaş ferdî yöntemlerden uzaklaşarak hastahane ortamlarına girmeye başlar. Müziğin kullanıldığı bilinen ilk hastahanenin Şam'da kurulduğuna dair yaygın bir görüş vardır. 1154 tarihinde Selçuklu Türk Atabeyi Nureddin Zengi tarafından yaptırılan bu hastahanede, akıl hastaları dönemin hekimlik bilgilerinin yanında ayrıca müzikle tedavi de edilmekteydi.

İspanya Murcia'dan Şam'a gelen meşhur İslâm Hekimi **Abdülmecid Efdalü'd-Devle Muhammed Bin Abdullah,** aynı zamanda müzisyen olup müziğin hastalıklar üzerindeki etkisini incelemiştir. *Es-Safadi, Kitabü'l-Vafi bi'l-Vefayat* adlı eserinde **Nureddin Zengi'**nin, onu hem özel hekimi yaptığı gibi, yeni kurduğu hastahanesinin başhekimliğine getirdiğini yazmaktadır.

Aynı hastahanede akıl hastalarının müzikle tedavisinin 17.yy.da bile devam ettiğini Evliya Çelebi anlatmaktadır. 1648 yılında Şam'ı ziyaret eden Evliya Çelebi, birçok eser gibi Nureddin Hastahanesi hakkındaki gözlemlerini de kaleme almıştır. Evliya Çelebi burada hastaların gamını def için günde üç def güzel sesli hânende ve sazendelerin fasıllar yaptığını ve hastahane hekimbaşısı Yakub-i Hüdaya'nın *Deva-yı Ruh* adında bir kitap yazdığını anlatır.

Şam Nureddin Zengi Hastahanesi
(Maket* İslâm *Bilim ve Teknoloji Müzesi, envanter No: F-07)

İbni Sina'nın tesirleri Selçuklu hekimleri yanında Osmanlı hekimlerine de ulaşmıştır. Osmanlı saray hekimi **Musa Bin Hamun**, Kanuni Sultan Süleyman'a ithaf ettiği diş tababetine ait Türkçe eserde, diş hastalıklarının müzikle tedavisinden bahsederken çocuk psikiyatrisi bakımından müzikle tedavinin önemini bilen eski hekimlerin bunun için hükümdar çocuklarının beşikte müzikle uyutulmasını tavsiye ettiklerini kaydetmesi Türk psikiyatrisinin 16.yy.daki parlak devrinin kanıtıdır. Bu eserin müzikle tedavi ile ilgili kısmı o zamanın Türkçesi ile şöyledir: "… Zira kim kendünün yaradılışında konulan ahvâle uyar anın gibi sazlar ve avazlar deprenüp işidildikçe mizacın yaradılışında vaki olan huylar ve hulklar deprenür ve uyanır. Saz deprendükçe ve kımıldadıkça ol huylar dahi deprenip kımıldasa gerek ve mizaca herhangi hılt galip olursa o hılta tabi olan huylar ve efzaf zuhura gelip kımıldasa gerek ve mizacı haz edüp lezzet bulsa gerek."

"Büyük Türk-İslâm bilginlerinden **Ahmet Yesevi'**nin *"Hikmet"* adını verdiği dörtlükleri Türk insanına feyiz dağıtmış, onun izinden Anadolu'yu aydınlatmaya gelen **Hacı Bektaş-ı Veli** görüşlerini 'Neseslerle' sunmuştur. Diğer yandan Horasanlı **Mevlâna Celâleddin-i Rumi**, ezgilerini edebiyat metinleri haline getirmiştir.

Klâsik Türk Musikisi, böylesine köklü bir malzemeyle, Asya'da ve Anadolu'da beş sesli musikinin gelişmesiyle ve ifade gücünün tasavvufî imkânlarla artmasıyla oluşmuş, sanat değeri yüksek bir musiki olarak temayüz etmiştir. Anadolu'ya Asya'dan girişte **Sefiyüddin Urmevi, Abdülkadir Meragi**, **Giray Han**'ın tesirleri ve onların Asya'dan etkilendiği bu geniş ve güçlü malzeme, insanları hayret ve ibretle düşürecek niteliktedir. Rebap, ney, kudüm, çeng, miskal, mazhar, halile gibi âletlerden gönüllere uzanan hoş sedalar ve bunlardan alınan ilhamlarla yetişen **Itriler**, **Dede Efendi'**ler, **Zekai Dede Efendi'**ler…

Bu birikimle Amasya, Sivas, Fatih ve Edirne Darüşşifalarında kullanılan Klâsik Türk Musikisinin tesir gücü yüksek makamlarının zamanla çeşitli tasnifleri yapılmış, Farabi, İbni Sina, **Hasan Şuuri, Hekimbaşı Gevrekzâde Hafız Hasan Efendi** gibi şahsiyetlerin yazdıkları eserler günümüze kadar ulaşmışlardır.

Hekimbaşı **Gevrekzâde Hasan Efendi** (727–1801), İbni Sina'nın *el-Kanun fi't-Tıbb'ı* adlı eserini Türkçe'ye çevirmiş ve çocuk hastalıkları üzerine yazmış olduğu *Neticetü'l Fikriyye ve Tedbir'i Velâdeti'l Bikriyye* adlı eserinde hangi müzik makamlarının hangi çocuk hastalıklarına iyi geldiğini de anlatmıştır. Gevrekzâde'ye göre, **Irak Makamı** çocukların sersam (menenjit) ve hafakan hastalıklarına; **Rehâvi makamı** tüm baş ağrılarına, burun kanamasına ve felce; **Büzürk makamı** ise beyin ve kulunç ağrıları ile korkuya iyi gelmekteydi.

Bir Osmanlı Müzisyeni

Hekimbaşı Gevrekzâde Hasan Efendi, musiki makamlarının sadece çocuklar değil, diğer hastalar üzerindeki etkilerini de kaleme almıştır. Hekimbaşı Gevrekzâde Hasan Efendi'nin, kendisinden bir asır önce yaşayan meşhur Osmanlı şair hekimlerinden ve 1639 tarihinde öldüğü bilinen Şuuri Hasan Efendi'den etkilendiği tahmin edilmektedir. Geleneksel Osmanlı hekimliğinin son temsilcisi kabul edilen Gevrekzâde Hasan Efendi'nin "Er Risâletü'l- Musikiye Mine'd-devai'r-rühaniyye" adlı eseri, müzikle tedavi konusunda bağımsız olarak yayınlanmış tek eserdir. Bir hekimbaşı olarak kaleme alınmış olan bu eser tek nüsha olarak günümüze ulaşmış olmasının yanı sıra, döneminin müzik yapısını ve anlayışını yansıtması açısından da son derece önemlidir.

Gevrekzâde Hasan Efendi, ünlü risalesinde, müziğin menşei, müzikle tedavinin hususiyetleri, müzikle tedavide hekimin özelliği, makamlar, terkipler ve makamların tedavi ettiği hastalıklar ile makamların ten, milliyet, meslek ve vakitle olan ilişkilerine ayrıntılı olarak değinilmiştir. Ayrıca risalede müzikle tevdi ile ilgili şu şahıslarla ilgili bilgiler verilmîştir: Lamek, Hz. Davud, Buhtunnasr, Pitagoras, Sokrat, Eflatun, Hipokrat, Aristo, İskender, Galen, Farabi, Razi, Mevlana Celâleddin Rumi, Urmevi, Şuuri Hasan Efendi, Süleyman Sadettin Efendi. Gevrekzâde Hasan Efendi de risalesinde makamların ve usul-

Hekimbaşı
Gevrekzâde Hasan Efendi
(*Ressam Şeref Akdik'in yağlıboya tablosu)*
İstanbul Tıp Fak.
Tıp Tarihi Kürsüsü arşivi.

lerin ayrıntılı bir tanımını yaptıktan sonra, makamların tedavi ettiği hastalıklarla ilgili bilgiler de verir.

Gevrekzâde makamlarla burçların ilişkisini ve hangi hastalıklara iyi geldiğini şu şekilde açıklamıştır.

• **Rast:** Hamel (koç): Tabiatı ateşlidir. Felce iyi gelir.
• **Irak:** sevr (boğa): Tabiatı topraktır. Ateşli hastalıklara, sersam (sersem), hafakana (çarpıntı) iyi gelir.
• **İsfahan:** Cevza (ikizler): Tabiatı havadır. Barid (soğukluk), düşünme ve hatırlama gücünü arttırır
• **Zirefgent:** seretan (yengeç): Tabiatı sudur. Ağız felci, inme sırt ve kulunç ağrılarını iyileştirir
• **Büzürg:** esed (aslan) Tabiatı ateştir. Zihni berraklaştırır, zihni toparlar, kara sevdaya iyi gelir.
• **Zengule:** sünbüle (başak): Tabiatı topraktır. Kalbe ferahlık ve huzur verir.
• **Rehâvî, mizan (terazi):** Tabiatı ateştir. Her türlü baş ağrısına iyi gelir hafakanı (çarpıntı) engeller.
• **Hüseynî** (akrep): Tabiatı sudur. Kalp ve ciğer iltihaplarında ve mide rahatsızlıklarında kullanılır.
• **Hicaz, kavs (yay)**: Tabiatı ateştir. İdrar zorluğunu giderir, cinsel gücü harekete geçirir.
• **Buselik,** cedy (oğlak): tabiatı topraktır. Kulunç ve kalça kemiği ağrısını dindirir, kan hastalıklarına faydalıdır.

Gevrekzâde, Risale'nin 70 a ve 70 b varaklarında makamların ten ilişkileri ise şu şekilde açıklar:
• **Esmer tenliler için** uygun makam Irak makamı ve bu makama tabi olan makamlardır.
• **Buğday tenlilere** İsfahan makamı ve buna tabi olan diğer makamlar uygundur.
• **Sarışınlara** Rast makamı ve buna bağlı olan makamlar etki eder.
• **Beyaz tenlilerin makamı** ise, Küçek ve buna tabi olan makamlardır.

Risalenin 70 b varağında makam ve millet ilişkisinin açıklaması şöyledir:

Araplar için hüseyni, Acemler (İranlılar) için ırak, Türkler için uşşak, Rum ve Frenkler (batılı) için ise buselik makamı uygun makamlardır. Gevrekzâde'nin sadece milliyet açısından yaptığı bu tasnifin şehirleri de kapsayan daha teferruatlı şeklini Hızır bin Abdullah zikretmektedir.

Risalenin 71 a varağında ise **Gevrekzâde**, makam ve meslek ilişkisinden söz etmiştir. **Gevrekzâde**'ye göre, âlimler meclisinde rast, devlet adamlarının bulunduğu mecliste isfahan, sufilerin huzurunda rehâvi, dervişlerin meclisinde ise hicaz makamı çalınmalıdır.

XVIII. Yüzyılda Osmanlı müzisyenleri

18. yy. sonlarında yaşayan Hekimbaşı **Gevrekzâde Hafız Hasan Bin Ahmed'**in *Emraz-ı Ruhaniyeyi Nagamat-ı Musikiye-i Tedavi* adlı risalesinde, akıl hastalarının musikiyle tedavi edilmeleri ile ilgili bilgiler vardır. Gevrekzâde, bu eserinde eski Türklerde akıl hastalarının müzikle tedavilerine büyük değer verildiğini ve uygulanan bu tedavi ile olumlu sonuçlar alındığını belirtmektedir. Müzikle tedavinin özellikle durgun, hayata küskün ve çevreye karşı ilgisiz hastalar üzerinde etkili olduğunu işaret eder. Bu kitapta müziğin özellikle durgun, hayata küskün ve çevreye karşı ilgisiz hastalar üzerinde etkili olduğu görüşü ortaya konmuştur.

Şuuri Hasan Efendi, *T'adil-ül Emzice** adlı eserinde musikinin tıpla olan ilgisinden söz eder. Döneminin ünlü hekimlerinden olan Şuuri Hasan Efendi eserinde musiki ile tedaviyi şu sözlerle anlatır: "Musiki ilmînin, diğer ilimlerde olduğu gibi, tıp ilmîyle de ilişkisi olduğu aşikârdır. Nabzın vuruşları makamların usullerine göredir. Nabız hareketlerinin her biri bir makama ve nağmeye uymaktadır. Nabzın hareketi makamlar usulüne (ritmine) aykırı olsa, bu hayırlı bir belirti değildir. Nabız hareketi usulden haberi yoksa hekimlikte yetkin ve san'atında becerikli olmayıp hastalıkları tanımada güçsüzdür."

Şuuri hem makamların hangi hastalıklara iyi geldiğini sınıflamış, hem de hangi makamın hangi sınıf insanı daha çok etkilediğini de belirtmiştir.

Buna göre:

- Rast makamı, ûlema meclisine (topluluk).
- İsfahan makamı, ümera (emirler, beyler, seyidler) meclisine.
- Hicaz makamı, dervişler meclisine.
- Rehâvi makamı ise sofiler meclisine etkilidir.
- Şuuri Hasan Efendi, aynı eserde, beyitler halinde hangi makamın hangi hastalığa iyi geldiğini de şu şekilde anlatmaktadır:

* **T'adil-ül Emzice**:Türkçe çevirisi Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, Matbaa-i Amire, İstanbul, cilt 2 (Bu eserin orijinal el yazmaları Millet Kütüphânesi No:66,67,68, Aşir Efendi Kütüphânesi No: 264, ve İbnül Emin Mahmut Kemâl Kütüphânesi No:3174 numarada bulunmaktadır)

- Rast Makamı: Felç illetine devadır.
- Irak Makamı: Har mizaçlılara, sersam ve hafakana faydalıdır.
- İsfahan Makamı: Zihni açar, zekâyı arttırır, anıları tazeler.
- Zirefgent Makamı: Sırt ve eklem ağrıları ile kulunç tedavisine faydalıdır.
- Rehâvi Makamı: Baş ağrısına ve hafakana faydalıdır.
- Büzürk Makamı: Ateşli hastalıklara iyi gelir, zihni temizler, korkuyu uzaklaştırır.
- Neva Makamı: Irk'un nisa'ya (kadın hatalıkları) iyi gelir.
- Zengule Makamı: Kalp hastalıklarının devasıdır.
- Hicaz Makamı: İdrar zorluğuna iyi gelir, cinsel yönden uyarıcıdır.

Eski Türk hekimleri bunlarla kalmamış; hüseyni makamının Araplar, ırak makamının Acemler, uşşak makamının Türkler ve buselik makamının ise Rumlar ve Frenkler üzerinde daha ekili olduğunu öne sürmüşlerdir.

Haşim Bey Mecmuası'nda Musiki ile Tedavinin Anlatılışı ***(Oruç Güvenç)***

(19. yüzyılda yazılı eser veren müzikolog Sermüezzin-i Şehriyârî Hacı Hâşim Bey'dir. ''Hâşim Bey Mecmuası'' adı ile tanınan eserini Sultan Abdülaziz Han'a hediye etmiştir.

II. BÖLÜM
TÜRK İSLÂM MEDENİYETİNDE MÜZİKLE TEDAVİNİN KULLANILDIĞI HASTAHANELER

Tarih boyunca ferdî olarak yapılan müzikle tedavi uygulamaları, Selçuklular döneminden başlayarak, Darüşşifa adı verilen hastahane ortamına girmiştir. Bunun bilinen ilk örneği Şam'da bulunan ve 1154 tarihinde yaptırılan Nureddin Hastahanesi'dir. İlklerin bir diğeri, orijinal yapısıyla günümüze kadar ulaşan İslâm dünyasının ilk dönem hastahanelerinden Şam'daki Nureddin Bimaristanı'nın yanında yıkık olarak bulunan Kalavun Bimaristanı'dır. İslâm dünyasındaki Adudi (982, Bağdat), Nureddin ve Kalavun (1284, Kahire) Hastahaneleri Orta Çağ'ın en tanınmış hastahanelerindendir.

Müziğin tedavide kullanıldığı Anadolu Selçuklu ve Osmanlı darüşşifaları ise şunlardır: Kayseri Gevher Nesibe Şifahiyesi (1206), Sivas Divriği Darüşşifası (1228), Amasya Darüşşifası (1309), İstanbul Fatih Darüşşifası (1470), İstanbul Süleymaniye Tıp Medresesi ve Şifahânesi (1556), İstanbul Enderun Hastahanesi ve Edirne Sultan II. Bayezid Darüşşifası (1488).

Müzikle tedavinin de uygulandığı bazı darüşşifaların giriş kapıları

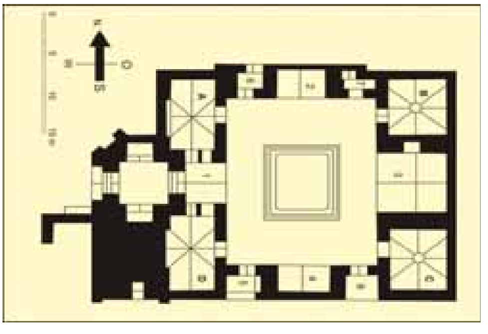
"Hindistan'dan, İspanya'ya kadar uzanan sahada kurulan Türk-İslâm hastahaneleri tıp, psikiyatri ve mimarlık tarihi açısından incelendiğinde, psikosomatik hastalıkların tedavisinde bugünkü anlamıyla klinik niteliğindeki ilk müesseseler olarak, dünya psikiyatrisinin ve hastahaneciliğinin gelişmesine öncülük ettikleri söylenebilir.

Şam Nureddin Zengi Şifahânesi

Şam Nureddin Zengi Şifahânesi (H.554/ M.1154)

Selçuklularla birlikte müzikle tedavi ferdî uygulamaların yanında hastahane ortamında da yapılmaya başlamıştır. Bu hastahanelerin bilinen ilk örneği Şam'da, 1154 yılında Nureddin Zengi tarafından yaptırılan ve **maristan** olarak tanınan hastahanedir. Burada akıl hastaları için ayrı bir yer oluşturulmuş ve bu bölümde ilaçların yanı sıra musiki ile hastaların tedavisi yapılmıştır. Burası dünyanın ve Türklerin, bugüne kadar ulaşan en eski tıp fakültesi olarak da bilinir.

Şam Nureddin Zengi Hastahanesi'nin plânı ***(Arslan Terzioğlu)***

Nureddin, Dimaşk'ı (Şam) ele geçirdiğinde (1154), şehirde Selçuklu hükümdarı Dukak tarafından inşa ettirilmîş olan küçük bir hastahane vardı. İbn-i Butlan,* 1048-1049 yılında Halep'i ziyareti esnasında şehirde bir hastahane bulunduğunu söyler. Burası sonradan kullanılamaz hale gelmiştir. Nureddin, hükümdarlığının ilk yıllarında burayı ıslah ederek yeniden faaliyete geçirdi. Endülüslü bilgin İbn Cübeyr (H.614/M.1217)** bu hastahanenin muhteşem olduğunu belirterek "Burada, hekimler sabah erkenden gelirler hastaları muayene ederler ve her bir hastanın durumunu göz önünde bulundurarak gerekli ilaçlarla, yapılacak bakımı ve gıdaları düzenlerler. Orada akıl hastalarının tedavisi de yapılmaktadır" demektedir.

Hastahanenin hekimbaşı Abdülmecit Efdal ud-deve Muhammed bin Abdullah el-Bahili hem hekim hem müzisyen olup müziğin hastalıkların tedavisindeki yerini incelemiştir.

Nureddin, 1154 yılında Şam'ı fethedince bu eski hastahaneden

* İbn-**i Butlan:**14. yüzyılda yaşamış Bağdatlı tıp bilgini Takvim es-Sıhha isimli şifalı bitkilerle ilgili yazmış olduğu kitabı ünlüdür.
** İbn Cübeyr: (1144- 1217) Orta Çağ Endülüs asıllı şair ve yazar olarak ün yapmıştır. Eldeki kaynaklara göre 740 yılında İspanya'ya gelen Arap kabilelerinden birine mensuptu. 1183 tarihinde Granada'dan başladığı Hac yolculuğu 2 yıl sürmüş ve bu yolculuk esnasında Şam'a da uğramıştır. Bu gezide kaleme almış olduğu Seyahatnamesi ile ünlüdür.

ayrı yeni bir hastahane kurdu. Zamanımıza kadar yapısını koruyan bu hastahanede akıl hastaları için de bir kısım ayrılmıştı. **Selâhaddin** de buraya da kadınlar için bir bölüm ilave ettirmiştir. Suriye'de medreselerin hiçbirinde görmediğimiz tamamıyla dengesini bulmuş dört eyvanlı avlu şemasının en güzel örneği burada ortaya konmuştur. Avlunun ortasında dört köşe bir havuz yer alınmaktadır.

Kayseri Gevher Nesibe Şifahiyesi giriş kapısı

Tıbbî olarak akıl hastalarının, ilaç ve müzikle tedavisinin esaslarını da Selçuklu hastahanelerinde aramak gerekir. **Miguel Servetius'**tan (1509-1553) çok önceleri, küçük kan dolaşımını keşfeden ünlü İslâm hekimi İbn-ül Nefis'in de,* tıp eğitimini Şam Nureddin Hastahanesi'nde aldığı ve daha sonra bu hastahanede hoca olarak çalıştığı bilinmektedir.

Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası ve Gıyaseddin Tıp Medresesi (H.602/ M1205-06)

Gevher Nesibe Şifaiyesi Türklerin yaptırdığı on birinci büyük hastahanedir. Anadolu'nun ise beşinci darüşşifasıdır. Selçuklu hükümdarı ve **Melike Gevher** Sultan'ın ağabeyi **Gıyaseddin Keyhüsrev** tarafından, kardeşinin ölümü üzerine vasiyetiyle, 1204 yılında külliyenin inşasına başlanmış ve 1206'da şifaiye (hastahane) kısmı hizmete açılmıştır. Şifaiyenin yan tarafına, Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykavus tarafından yaptırılan, inşası 1213 te tamamlanan, tıp medresesi "Gıyasiye" eklenmiştir. 1890 yılına kadar kullanıldığı bilinmektedir.

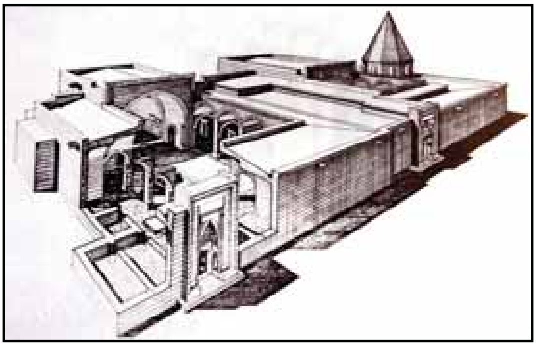

Kayseri Gevher Nesibe Şifahiyesi'nin iç bölümleri

Kayseri, 13. yüzyılda kervan yollarının kesiştiği önemli bir merkezdir. Ayrıca şehir, bu yüzyıldan sonra "*Makar-ı Ûlema*" (Âlimler Şehri) olarak anılmaya başlamıştır. Önemli bir bilim ve sanat merkezi olan Kayseri'de Selçuklu döneminde 15 kadar medresenin olduğu belirtilmektedir. Bu medreseler arasında tıp medresesi

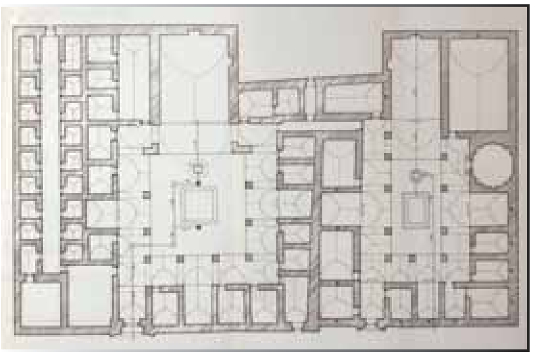
* İbn-ül Nefis: (1210-1288) Avrupalılardan önce küçük kan dolaşımını keşfeden İslâm bilgini.

ve şifahâne olarak yapılanın Anadolu'daki ilk tıp merkezîdir. Medrese, Gevher Nesibe Şifahiyesi, Kayseri Darüşşifası, Şifa-Hatun Medresesi, Kayseri Maristanı, Darüşşifa Medresesi, Çifte Medrese, Çifteler, Gıyasiye, Kayseri Tıbbîyesi gibi türlü adlarla anılmaktadır.

Gevher Nesibe Şifahiyesi'nin rölevesi ***(Mahmut Akok)***

Anadolu'da Selçuklu döneminde tıp eğitiminin darüşşifalarda bir tür usta çırak ilişkisi içerisinde sürdürüldüğü bilinmektedir. Şifahiye'de **Gevher Nesibe Sultan**'ın vasiyeti üzerine tüm diğer vakıf darüşşifalarında olduğu gibi tedavi gören hastalardan ücret alınmamaktadır. Gevher Nesibe Şifahiyesi ve Gyaseddin Medresesi'nde, Selçuklu Hükümdarı **Alaaddin Keykubat**'ın sağlık nazırı **Ekmeleddin** hocalık yapmıştır. Ünlü Türk hekimlerinden Ebubekir, Gazanferi, Ali Şinasi, Ebu Salim Ibni Kübra, Yakubi, Sucauddin Ali Bin Ebu Tahir ve Seyit Samet Gıyaseddin Medresesi'nde yetişmişler ve hocalık payesine erişmişlerdir.

Gevher Nesibe Şifahiyesi'nin plânı ***(Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi)***

Gevher Nesibe Medresesi'nde hekim, cerrah, kehhal (göz hekimi) odası ile akıl hastaları koğuşları bulunmaktaydı. Şifahiye kısmını özgün kılan başka bir özellik ise ana eyvanın solundaki hasta odalarının arkasında konumlanmış bimarhâne kısmıdır. Bu birim, akıl hastalıklarının tedavisi için kullanılmıştır. **18 odacıktan oluşan kısmı özgünleştiren, duvarların arasından geçen akustik ses kanallarıdır.** Bu kanallarla odacıkların içindeki hastalara su ve müzik sesi eşliğinde, telkinler yapılarak tedavi edilmeye çalışıldığı bilinmektedir.

Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası (H.626/M.1228-29)

Divriği Ulu Camii, Mengücekoğulları'ndan hükümdar **Süleyman Şah** oğlu **Ahmed Şah** tarafından 1228 yılında yaptırılmıştır. Türk sanatının baş eserlerinden biri olarak kabul edilir.

Anadolu'nun değişik yörelerinde kurulan Türk Beyliklerinin

egemen oldukları bölgelerde, 12. yüzyılın sonu ve 13. yüzyıl başında Anadolu'ya özgü bir Cami tipi gelişmiştir. Divriği Ulu Camii'nin mimarı, **Ahlatlı** Hürrem Şah›tır. Eserin yapımı oldukça uzun sürmüştür. Camii'nin Selçuklu ahşap işçiliğinin en güzel örneği olan minberi **Tiflisli İbrahim oğlu Ahmed'**in eseri olup, 1240 tarihlidir.

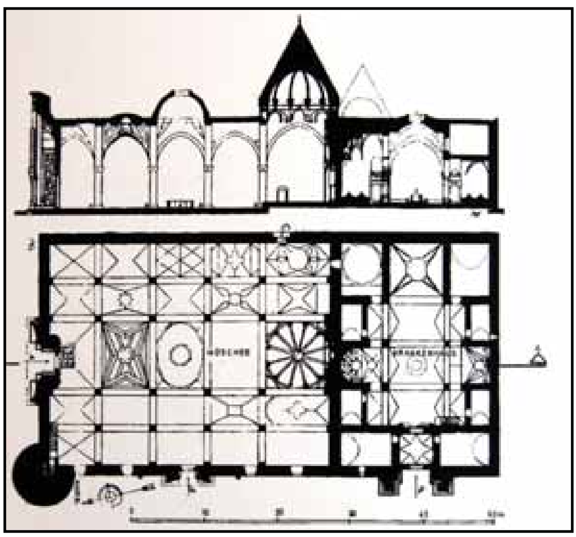
Divriği Ulu Camii Darüşşifası ***(Fotoğraf: Müsebbih Ergin)***

Bu eşsiz anıt 768 m2'lik bir alana oturmaktadır. 18. yüzyılda medrese haline getirildiği için Şifahiye Medresesi de denilmektedir. Anadolu'da erken dönem mimarîsinin en seçkin örneği olan Divriği Ulu Camii ve Şifahânesi; plân, mimarî oranları elemanları, süsleme ve örtü biçimlerinin dengeli ve uyumlu bir şekilde ayarlanmasıyla başlı başına kendine özgü bir yapıdır.

"Cephe düzenine hâkim olan taç kapı az derin, geniş bir eyvan görünüşünde olup, süslemeler ve mimarî elemanlar simetrik olarak düşünülmüştür. Cephe mimarîsi taç kapı anlayışına bağlı olarak gelişmiş olan yapının, iç mekân anlayışı oldukça uyumlu ve fonksiyonuna uyumlu bir şekilde düzenlenmiştir."

Bu anıt yapının Türk dönemi Anadolu'sunun en güçsüz ve küçük beyliklerinden birinin ikinci derecedeki bir merkezîne yapılmış olması şaşırtıcıdır. Divriği bezemesi, büyük bir sanatçı ile karşı karşıya olduğumuzun bir kanıtıdır. Bu eşsiz eser, UNESCO Dünya Mirası Listesi'ndedir.

Divriği Külliyesi kesiti ve plânı ***(Terzioğlu'ndan)***

Amasya Darüşşifası (H.708/M.1308-09)

Bu yapı Anadolu Selçukluların yıkılmasından sonra Amasya'nın İlhanlı hâkimiyeti döneminde, İlhanlı Hükümdarı **Olcayto Mehmet Hüdabende** ve eşi İlduş (Yıldız) Hatun adına, köleleri **Amber Bin Abdullah** tarafından, 1308-1309 yıllarında yaptırılmıştır. Amasya, Osmanlı Devleti'nin eline geçince yine aynı hizmeti vermeye devam eden darüşşifanın tabipleri ve eczacıları mevcuttu.

Selçuklu ve Osmanlı döneminde yapılan

darüşşifalar (bimarhâne), diğer sosyal ve tıbbî yapılardan farklıdır. Bunlarda akıl hastalarının müzik ve su sesi ile iyileştirilmesi öncelik kazanmıştır. Amasya Bimarhânesi de bunun bir örneğidir. Dr. Adnan Çoban, Amasya Bimarhâne-si'nin, akıl hastalarının müzikle tedavi edildiği yerlerden biri olduğunu belirtir ve şöyle der: "Amasya Darüşşifası, günümüzdeki tıp fakültesi hastahanelerine benziyordu. Yani bir yandan öğrencilere tıp bilgileri veriliyor, diğer yandan da hastalar tedavi ediliyordu." Amasyalı bir hekim olan **Sabuncuoğlu Şerefeddin,*** bu darüşşifada 14 yıl hekimlik yapmıştır. Burada *"Cerrahiye-i al Haniye"* isimli tıbbî minyatürlerle süslü bir kitap yazarak dönemin padişahı Fatih Sultan Mehmet'e sunmuştur.

Amasya Darüşşifası'nda müzik âletleri sergisinden bir bölüm.

Bimarhâne, revaklı avlusu, iki eyvanı ile klâsik Selçuklu medrese plânının bir benzeridir. Amasya Darüşşifası (Bimarhâne) dikdörtgen plânlı olup, giriş cephesi diğer cephelere göre daha farklıdır. Selçuklu medreselerinde olduğu gibi âbidevî görünüşlüdür. Klâsik Selçuklu yapılarının tüm özelliklerini taşıyan darüşşifanın özelliklerinden biri de, girişin kilit taşında, bağdaş kurmuş bir insan figürünün işlenmiş oluşudur.

Amasya Darüşşifası'nda 14 yıl hekimlik yapan Sabuncuoğlu Şerefeddin'in kitabından bir minyatür (*Cerrahiyetü'l Haniye)*

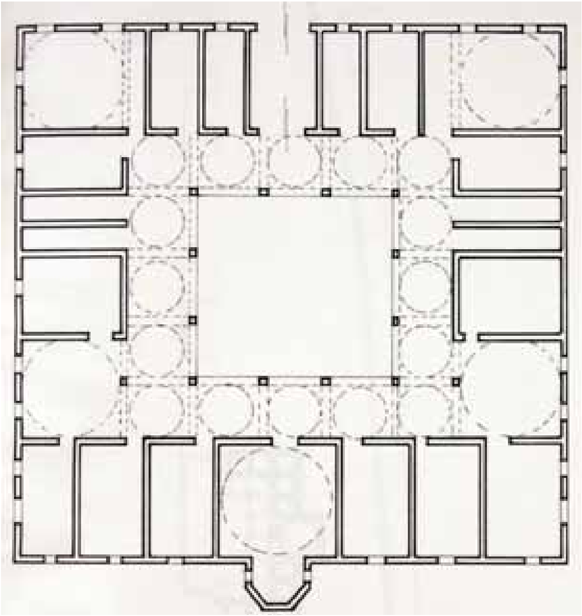
XIX.yüzyılda bimarhâne önemini yitirmiş ve ipekböceği kozacılarının yeri olmuş, sonra da Amasyalı esnaf burayı depo olarak kullanmıştır. Erzincan depreminden sonra (1939) harap olmuş, 1945 yılında dış cephesi, 1992-1997 yıllarında tümü ile restore edilmîştir.

***Sabuncuoğlu Şerefeddin:** (1385-1468) Fatih Sultan Mehmet döneminin hekimlerindendir. 14 yıl Amasya Darüşşifası'nda hekimlik yaptı. Fatih'e armağan ettiği, 'Cerrahiye-i al Haniye' isimli eserinin aslı bugün Bibliothèque Nationale de France' ta bulunmaktadır. Bu kitap Endülüslü hekim Ebul Kasım Zehravi'nin 'Et Tasrif' eserinin Türkçeye çevirisi olmasının yanında, Sabuncuoğlu'nun eklediği 156 açıklayıcı minyatür ile İslâm tarihinde ilk resimli tıp kitabı olarak önem taşır. Türk plastik cerrahisinin babası sayılır.

Fatih Darüşşifası (H.875/ M.1470)

Osmanlı devrinde inşa edilen hastahanelerin en önemlilerinden biri İstanbul Fatih Külliyesi'nin içinde yer alan Fatih Darüşşifası'dır. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonra bu kentte yaptırdığı ve mimarbaşı Atik Sinan'a inşa ettirdiği külliye, döneminin en önemli yapılardan biri olup 1470 yılında hizmete girmiştir.

İstanbul'un fethinden 17 yıl sonra tamamlanan külliye "Yeni İmaret" adıyla anılmaktaydı. Külliye yapılarına ait çok sayıda vakfiye ve suretleri mevcuttur. Bu vakfiyelerde darüşşifaya ait geniş bilgi verilmîş, darüşşifaya ayrılan vakıflar kadar buraya alınacak personelin sayı ve ücretleri kadar vasıfları da özellikle belirtilmiştir.

Fatih Darüşşifası plânı
(Ayverdi'den)

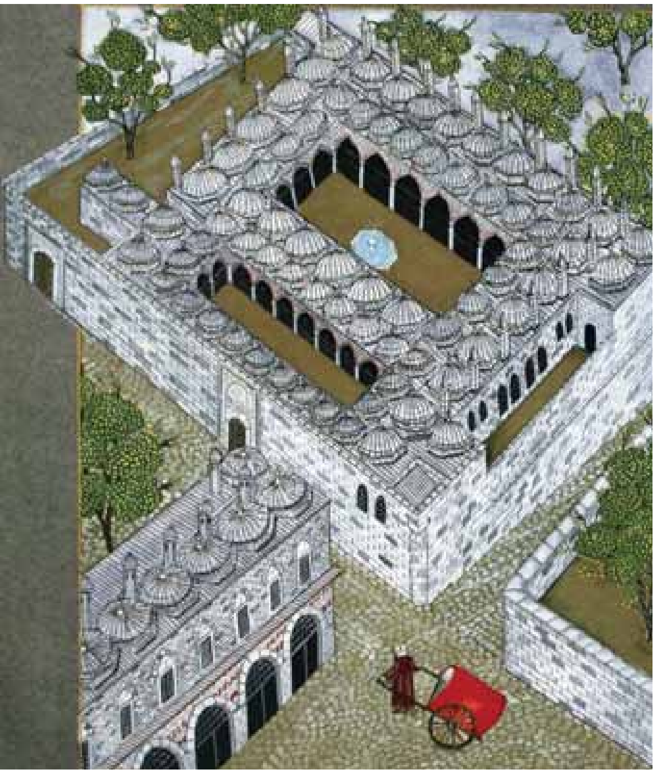
Aradan geçen uzun yılların tahribatına dayanamayarak tamamen yıkılan bu hastahaneden geriye hiçbir kalıntı ulaşamamıştır. Bu hastahanede akıl hastaları da tedavi edilmîş ve tedavide ilaçların yanı sıra musiki de etkin bir şekilde kullanılmıştır. **Evliya Çelebi**, bu hastahanede 70 hücre, 80 kubbe ve 200 müderris (ders veren hoca) olduğunu yazar. **Evliya Çelebi** müzikle tedavi konusunda da şunları söylemektedir: "Hastalara, divanelere def-i cünun için mutriban (müzik çalan) ve hânendegân (şarkı söyleyen) tayin edilmîştir"

1842'de Fatih Darüşşifası›nı ziyaret eden Fransız Psikiyatr **Moreau de Tours,*** 300 yıl ***önce*** yapılmış ve servet ayrımı yapılmaksızın tüm hastaların kuruma kabul edildiği bu hastahanenin 1800›lerin Fransa›sında Esquirol›ün akıl hastahaneleri için teklif ettiği ideal kriterlere uyduğunu söyler.

Fatih Darüşşifası, bugünkü Fatih Camii'nin güney doğusunda takriben on bin metrekarelik bir alan üzerinde kurulmuştur. Değişik zamanlarda büyük yangın ve depremler geçiren bu önemli sağlık kurumu zaman zaman onarımdan geçirilerek hizmetini

* **Moreau Tours** (1804-1884) Esrar kullanmanın yol açtığı ruhî durumları 1845 yılında ilk kez tanımlayan Fransız psikiyatr.

devam ettirmiştir. 1824 yılına kadar hizmet verdiği bilinen Fatih Darüşşifası, bu tarihten sonra kişilerin eline geçmiş ve zamanla tamamen yıkılarak yok olmuştur. Şu an temel izlerine dahi rastlanmamaktadır.

Süleymaniye Darüşşifası
(Ülker Erke)

Süleymaniye Tıp Medresesi ve Darüşşifası (M.957/ H.1557)

Osmanlının en önemli tıp merkezlerinden biridir. Kanuni Sultan Süleyman'ın kendi adına Mimar Sinan'a inşa ettirdiği Süleymaniye Külliyesi bünyesinde bir tıp medresesi ve şifahâne de bulunmaktaydı. Süleymaniye Tıp Medresesi ve Şifahânesi 1557 tarihinde hizmete girmiştir. Süleymaniye Medresesi'nde **Katipzâde Mehmet Refi Efendi**, Hekimbaşı **Gevrekzâde Hafız Hasan Efendi** gibi önemli isimler müderrislik yaparken şifahânesinde **Hekimbaşı Hasan Efendi**, Şanizâ**de Ataullah Efendi** gibi başhekimler hizmet vermişlerdir. Bu medresenin müderrisinin saraya hekimbaşı olacak kadar bilgi sahibi olması şart koşulmuştur.

Kanuni devri her sahada olduğu gibi medrese teşkilâtında da zirve olarak kabul edilir. Osmanlı medrese sistemindeki en büyük gelişmelerden biri Kanuni Sultan Süleyman döneminde meydana gelmiştir.

Medrese, altmışlık medreseler arasında gösterilir. Kuruluşunda her türlü hastanın kabul edildiği darüşşifası 1843'ten sonra sadece akıl hastalarının koruma altına alındığı bir yer olmuştur. Süleymaniye Külliyesi'nin Vakfiyesi'ne göre, hastahanesinde 1 başhekim, 2 hekim, 2 kehhal (göz hekimi), 2 cerrah, 1 eczacı ve 1 eczacı yardımcısı vardı.

Bu darüşşifa, tıp medresesinin karşısında birbirinin devamı revaklı iki avludan oluşur. Birinci revak poliklinik olarak kullanılmaktaydı. Yaklaşık 40-50 yataklık olduğu tahmin edilen hastahanede eczane, hamam ve ekmek fırını da bulunuyordu. Öteki Osmanlı darüşşifalarından farkı, akıl hastaları için ayrı bir

bölüme sahip olmasıydı. Bu hastahanede ilaçla tedavinin yanı sıra hastaları iyileştirmede musiki de kullanılırdı. Cumhuriyet Dönemi'nden sonra farklı amaçlarla kullanılan medresenin büyük bir bölümü üzerine Süleymaniye Doğumevi inşa edilmîştir. Bu darüşşifada, 19. yüzyılın başına kadar tıp eğitimi verilmîş ve 20. yüzyıla kadar hasta tedavi edilmîştir.

Enderun Hastahanesi (İstanbul 1478)

Osmanlı İmparatorluğu'nda devlete üst düzey yönetici yetiştiren okula Enderun Mektebi denirdi. Büyük bir irfan merkezi olan bu mektep ilk olarak Sultan II. Murat tarafından Edirne'de Eski Saray'da kurulmuştur. Mektep gerçek kimliğine Fatih Sultan Mehmet'in Topkapı Sarayı'nı yaptırmasıyla kavuşmuştur. Bu tarihten sonra devşirme mektebi olma kimliğinden çıkarak devletin idaresi için gerekli mülkî ve idarî kadronun eğitim ve yetiştirilmesine yönelmiştir. Bu mektebin içinde bir de hastahane bulunmaktaydı. **Ali Ufki Bey,** 1665 tarihinde yazdığı 'Saray-ı Enderun' adlı eserinde bu hastahanenin çalışma şekli ve plânı ile ilgili ayrıntılı bilgi vermiştir. Türk tıbbında musikinin kullanımı burada da sürdürülmüştür. Enderun'da bulunan çocuk yaştaki öğrenciler hastalandıklarında bu hastahanede musiki ile tedavi edilmîşlerdir.

Fatih döneminde 1478 yılında kurulan Enderun (Saray Üniversitesi) Hastahanesi'nde, çocuk yaştaki öğrencilerin musiki ile tedavi edildiği o zaman İstanbul'u ziyaret eden Baron **J. B. Tavernier**'in 1675'te Paris'te neşrettiği Topkapı Sarayı'nı tasvir eden eserinde belirtilmektedir. **Tavernier**'e göre, "iki saray hekimi ve iki saray cerrahı her gün muayyen saatlerde Enderun Hastahanesi'ndeki hastaları ziyaret ederler ve tedavisi için gerekli işlemleri yaparlar, lüzumlu ilaçları verirlerdi." **Tavernier**'in verdiği malûmata dahi bu Enderun Hastahanesi'nde hastalara müzik konserleri verilip, saray hekimlerinin müsaadesiyle tedavi için şarap içmelerine izin verilmiştir.

III. BÖLÜM

EDİRNE SULTAN II. BAYEZİD KÜLLİYESİ

Külliyenin Yapıldığı Terihlerde Edirne'nin Genel Durumu

Sultan II.Bayezid Külliyesi

Osmanlı İmparatorluğu'nun erken dönemdeki en önemli külliyelerinden biri Edirne'de yapılmıştır. Sultan II. Bayezid tarafından 1488 yılında hayata geçirilen bu külliye, döneminin en önemli sağlık, sosyal, eğitim ve dinî kurumlarından biriydi. Bu yapılar topluluğunun en önemli bölümü ise Darüşşifa denilen hastahanesiydi. Bu hastahanenin en büyük özelliği tedavide dönemin hekimlik bilgilerinin yanında musiki ve su sesinin kullanılmış olmasıdır.

Cami, imaret, hastahane, medrese, hamam, mutfak, fırın, misafirhâne ve erzak depolarından ibaret külliye binaları, çok sade beş kapıdan girilen alçak bir duvarla çevrili 22 bin metrekarelik geniş bir alanda, Tunca Nehri kıyısında doğu-batı ekseni üzerindeki cepheler nehre değil, yola bakacak şekilde düzenlenmiştir. 100'den fazla kubbesiyle 15. yüzyılın en büyük dinî ve sosyal kuruluşlarından biri olan mimarî topluluğunun ortasında 500 m2'lik bir alanı kaplayan Camii ana kütle halinde tüm külliyeye hâkimdir. Böylesine büyük ve çok yönlü bir külliyenin Edirne'de yapılmasının sebebi, bu şehrin tarihteki öneminden kaynaklanmaktadır. Edirne, 15 yüzyıl şartlarında düşünüldüğünde İstanbul'un fethinden sonra hem ikinci başkent, hem de batıya açılan bir menzil şehriydi. Orduların Batı seferlerine çıkışlarında şehrin önemi daha da artmaktaydı.

İstanbul'u alarak Fatih sıfatını kazanacak olan **II. Mehmet**, fetih hazırlıklarını 1452–53 kışında Edirne'de tamamlamıştır. İstanbul'un fethinden sonra başkent İstanbul'a taşınmıştır. Fethe hazırlık ve fetih sürecinde şehrin nasıl etkilendiği bilinmemektedir. Sonrasında başkent İstanbul'a taşındığı için şehir uzun bir süre siyasî merkez olma özelliğini yitirmiş, bununla birlikte yeni payitahtın gölgesinde de kalmayarak askerî bir üs olma vazifesini üstleneceği bir döneme girmiştir. İstanbul'un bir payitahta yakışır vasfa ulaşmasına kadar Edirne tamamıyla hânedan tarafından bir kenara bırakılmamıştır.

1457 ilkbaharında **Fatih Sultan Mehmet'in** oğulları **Bayezid** ve **Mustafa**'nın bir ay süren sünnet düğünleri Edirne Sarayı'nın bahçelerinde yapılmış, bu münasebetle de Ragusa, Mora, Sırp ve Rum Despotlukları'nın temsilcilerini Edirne'de kabul etmiştir.

Fatih Sultan Mehmet Edirne'de doğdu, Edirne'de tahta çıktı, İstanbul'u Edirne'den giderek fethetti.

Fatih'in ölümünden sonra tahta çıkan **Sultan II. Bayezid** (1481-1512), uzun süren saltanatı döneminde önemli seferler gerçekleştirmesine rağmen genellikle barışçı bir politika izlemiş, ömrünün ilerleyen zamanlarında kendinî din ve sanata vermiş, mimarî alanda önemli eserler bırakılmasını sağlamıştır. Edirne'deki Sultan II. Bayezid Külliyesi bu eserlerin en önemlilerinden biridir. Külliyenin temeli bizzat **Sultan II. Bayezid** tarafından 1484 yılında atılmış ve döneminin teknik ve ekonomik gücüyle 4 yıl gibi kısa bir sürede tamamlanmıştır.

Bu dönem Osmanlının Batıya açılma dönemidir. Külliyenin yapılmasına da Kili ve Akkirman seferinin hazırlıklarını yapmak üzere Edirne'ye gelen **Sultan II.Bayezid**'e şehrin bir hastahaneye ihtiyacının olmasının iletilmesi üzerine kararını verecek ve hastahane yapılmasını emredecektir.

1509 senesi ise Edirne için büyük felâketlerin yaşandığı yıl olmuş, büyük bir sel şehri etkilediği gibi, İstanbul'da da meydana gelen büyük deprem Edirne'de de hasara yol açmıştır. İyice yaşlanan **II. Bayezid'**in oğulları arasında yaşanan mücadele sırasında Selim giderek ön plâna çıkmış, babasına baş kaldırmış ve **II.Bayezid**, oğlu **Selim** ile Edirne civarında savaşmıştır. **Selim**'in iddiaları üzerine Edirne'de toplânan mecliste Semendire Sancağı'nı istemediği takdirde "Payitaht-ı Kadim" olduğu için Edirne'de ikâmete mecbur edilmesi kararlaştırılan **II. Bayezid**, daha sonra oğlunun hükümdarlığını ve Dimetoka'ya gitmeyi kabul etmiş, ancak yolculuk esnasında, 1512 yılında vefat etmiştir.

Edirne'de Bir Sokak, (R.Walsh, T.Allom, Londra 1839)

Külliyenin Kurucusu Sultan II. Bayezid ve Külliyenin Yapılışı

Sekizinci Osmanlı padişahı Bayezid, Fatih Sultan Mehmet'in iki oğlundan büyüğüdür. 1447'de Dimetoka'da doğmuş, henüz 7 yaşındayken Hadım Ali Paşa nezaretinde Amasya Valisi olmuştur. Babası Fatih, 1481 yılında sefere giderken Gebze'de vefat edince, 21 Mayıs 1481'de tahta çıkmıştır. Padişah olduktan sonra muhalefet yapan ve tahta çıkmak isteyen kardeşi Cem Sultan ile 14 yıl mücadele etmiştir.

Külliyenin kurucusu olan 8. Osmanlı Padişahı Sultan II.Bayezid

Döneminde imparatorluğun sınırlarını daha da genişletmiş, hem Batıda hem de Doğuda seferlere katılmıştır. 30 yılı aşan saltanatı süresince Yeniçeri Ocağı'nı genişletip donanmayı güçlendirmiştir. Ülkenin her tarafında imar çalışmalarına da büyük önem vermiş; Amasya, İstanbul ve Edirne'ye önemli eserler kazandırmıştır.

İyi bir eğitim görmüş olup, Arapça ve Farsça bilirdi. İslâmî ilimlerin yanında matematik, edebiyat ve felsefe eğitimi gördü. Bestekârdı ve şiir yazardı. Hat sanatı ile uğraştığı da bilinmektedir. Dindardı ve son yıllarını hayır ve din işlerine ayırdığı için kendisine "Bayezid Veli" denilirdi. Türkiye ve Avrupa'daki kütüphânelerde onun mührünü taşıyan sayısız yazma eserin bulunması kültüre verdiği önemin bir göstergesidir.

Öceki satırlarımızda da belirttiğimiz üzere Sultan II. Bayezid, 1484 yılında Kili ve Akkirman seferi hazırlıkları için Edirne'ye geldiğinde, kendisine ikinci başkent konumundaki Edirne'nin bir "Darüşşifa"ya duyduğu ihtiyaçtan söz edilir. O tarihlerde Edirne eski başkent konumunun dışında, gelen gidenin çok olduğu büyük bir ticaret şehridir. Bu ihtiyacı gören, hak ve adâletin temsilcisi padişah, Edirne'ye içinde darüşşifanın da olacağı büyük bir külliye yapılmasını emretmiştir

Esas itibariyle padişahların bir ayağı hep Edirne'de olmuştur. Dinlenmek, eğlenmek, ava çıkmak, büyük fetihlerin plânlarını yapmak için ve her Avrupa seferi öncesinde padişahların sık sık gelip kaldıkları Edirne'ye, **Sultan II. Bayezid** tarafından şanı-

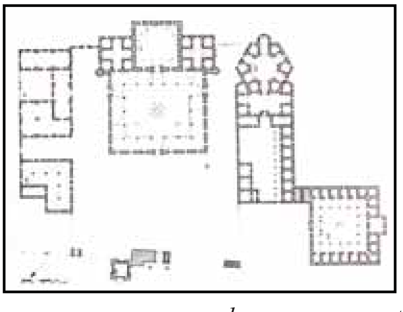
na yakışan bir külliyenin temeli 25 Mayıs 1484 tarihinde atıldı. *"Sultan II.Bayezid, temel atma merasimine kendisi de katılmış ve ilk harcı koymuştur."*

Edirneli
Fatih Sultan Mehmet

Hoca Saadettin Efendi, Külliyenin, Basarabya* fethinden elde edilen ganimetin de buraya aktarılmasıyla, 1488 yılında, hizmete açıldığını belirtir. Bu yapılar topluluğunun 4 yıl gibi kısa sürede ve zamanın şartları içinde bitirilmesi İmparatorluğun teknik ve ekonomik gücünün büyüklüğünü göstermektedir. Külliye, Bursa ve İstanbul Fatih Külliyelerinden sonra İmparatorluğun geniş kapsamlı düşündüğü üçüncü külliyedir.

Dönemin tarihçilerinden **Hoca Saadettin Efendi**, Tacü't Tevarih adlı eserinde,** Külliyenin kuruluş sebebini ve temel atma törenini şöyle anlatır. *"Sultan II.Bayezid, 1 Mart 1484 günü kutsal savaş düşüncesiyle İstanbul'dan Edirne'ye hareket etmiştir. Edirne şehrini şereflendiren padişah halka geniş lütuf ve bağışlarda bulunmuştur. Önce bu büyük şehir ve eski başkent, gelen ve gidenlerin çokluğu, büyük bir ticaret şehri oluşu bakımından bir hastahaneye muhtaç bulunuyordu.*

Külliye Vaziyet Plânı
(Çetintaş)

Halk ve adâletin temsilcisi padişah, bu gönül çekici beldede benzeri bulunmayan bir hastahane yaptırmayı amaç edinmişti. Ayrıca bir Cami, medrese ve imaret inşa ettirerek bu eşsiz kenti ve şirin beldeyi genişletip hayır ve yardım kurumları ile bezemeyi kendi boynuna borç saymakta idi.

Bu yüzdendir ki yapı malzemelerinin hazırlanmasını emretti. Tunca kıyısında temel atmak için uzun incelemeler sonucunda derin hendekler kazdırdı. Bu arada yapı araç ve gereçleri ile çevre dolup taşmış bulunuyordu.

Yüce padişah tanrının hoşnutluğunu kazanmak için 25 Mayıs

* **Basarabya**: Tuna bitiminden başlayıp, Prut ve Dinyeper nehri arasındaki havzadır. Bu havzada Romanya, Moldova ve Ukrayna devletlerinin toprakları vardır.
** **Tacü't Tevarih:** Osmanlı İmparatorluğu kuruluş devrinin temel kaynaklarından biri olarak kabul edilen Tacü't-Tevarih, 16. Yüzyılın devlet, edebiyat, sanat ve kültür hayatında önemli bir yere sahip olan Hoca Sadettin Efendi tarafından kaleme alınmıştır. 16. Yüzyıl Osmanlı Türkçesi'nin en parlak örneklerinden biridir.

1484'te, uğurlu eliyle bu hayır kurumunun temelini attı ve sayısız kurbanlar kestirerek yoksulların gönlünü aldı. Bundan başka kentin bilgelerine, ileri gelenlere ve şeyhlere ziyafetler çekip bol bol bağışta bulunup, kıymetli giysiler dağıtarak hepsinin gönlünü aldı ve bağışıyla sevindirdi."

Külliyenin Yapımı ile İlgili İki Belge

Ömer Lütfi Berkan yaptığı araştırmalarda, külliyenin yapılış dönemlerine ait iki adet belgeye rastlar. Bu belgelerden biri Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde E.9631 numarayla kayıtlı bulunan bir belgedir ve tarihi 1486'dır. Bu tarih külliye inşaatının devam etmekte olduğu yılın tarihidir. Bu belgeden, hazırlanmakta olan vakıf defterinin bir taslağının incelenmesi için İstanbul'a yollandığını anlıyoruz.

Külliyeye vakfedilen köylerle ilgili çeşitli soruların sorulduğu ve taleplerin bulunulduğu belgenin en önemli bölümü inşaatta çalışan işçilerle ilgilidir. Köprü inşaatına başlanması için suyun çekilmesi gerektiğinin de vurgulandığı belgede, devam etmekte olan inşaatta hali hazırda 300 kişinin çalıştığı, geri kalanların bazılarının aşçı, diğerlerinin de hasta olduğu, Tokat'tan getirilen 800 Yeniçerinin diğer işlerde kullanıldığı ve Caminin bitirilmesi arzu ediliyorsa tekrar yeniçeri oğlanı takviyesi yapılması padişahtan istenmektedir. Yazılan ve bu yazıya padişahtan gelen cevapta ise çalışmalarda kusurlu görülenlerin değiştirilmesi, külliyenin inşaatı devam ederken, diğer yandan gelir sağlayacak vakıf kaynaklarının tayin edilmesi gibi talimatların ardından vakfın mütevellisi olan Rüstem'e vakfın nasıl yönetilmesi gerektiği ile ilgili emirler sıralanmaktadır.

Diğer bir belge ise, inşaatta çalışan Yeniçerilerin maaşlarıyla ilgilidir. Bu belgede**,** Edirne meyve ve zahire kapanları (pazar) ve yol gelirlerinin 1486 yılı harcama yerleri arasında "Bina emini Rüstem Çelebi'nin gerek göstermesi üzerine 1483–88 yılları arasında imaret inşaatında çalıştırılmak üzere gönderilen yaya başı ve acemi Yeniçerilerin aylıkları için 567.963 akçe ve inşaat işlerinde çalıştırılmak üzere Tokat'tan gönderilen 6260 Yeniçerinin ulûfeleri karşılığı olan 561.713 akçenin harcanmış olduğunu görmekteyiz.

Bu belgelerden de Sultan II. Bayezid Külliyesi Vakfı'nın kurucu mütevellisinin Rüstem Çelebi adında bir kişi olduğunu öğrenmekteyiz.

Külliyenin Açılış Töreni

Döneminin en önemli yapılarından kabul edilen külliye, yoğun çalışmalar sonucunda ve binlerce kişinin çalışmasıyla 4 yıl gibi kısa sürede yapılıp bitirildi. 1488 yılında biten binaların açılışı da yine görkemli bir törenle yapıldı. Yine o günlere tanıklık eden **Hoca Saadettin Efendi**, açılışı şöyle anlatmaktadır:

"Bu uğurlu yıl içinde padişahın Edirne'de kurdurduğu Cami, medrese ve darüşşifanın yapım işleri tamamlandığından bu görkemli Cami ve ferah alanlı binaların rahmet yolu olan kapısının açıldığı parlak günde, fakirlere dağıtılan sadakanın sayılmasına zaman yetmez.

Belde ileri gelenlerine ve bilgelere kurulan sofralar ve sunulan yemekler anlatılmaz zenginlikte idi. Yemek sofraları öyle döşendi ki muhallebi ve güllaç adını işitmemiş aç ve yoksullar tekrar tekrar yemekten bıktı. İmaretin sahip olduğu nimetlerin bolluğu dillere destan oldu. Nefis ve kıvamındaki reçeller hatırı sayılan yolcular için imarette her an hazır tutuldu. Bal helvaları ise orta halli yolculara sunuldu.

Şanlı medresesi ise ücret bakımından (hocalara ödenen ücret), bu güzel şehirde bulunan medreselerin en yükseği ve en değerlisi oldu. Hocaya ödenen ücret günde 60 Osmanlı akçesidir. Bütün bu yapılar bereket yapısı ve mutluluk kapısıdır. Bunun için de yapılarına 'hurrem bina' (gönül açıcı) tanımlaması tarih olmuştur."

Külliyenin Mimarı

Külliyenin mimarının kim olduğu ile ilgili kesin bir belge ve bilgi günümüze ulaşmamıştır. Külliyenin yapımı, çalışan tüm personel, gelir giderlerin tümü ve personelle ilgili bütün ayrıntılı bilgilerin günümüze ulaşmasına rağmen, bu görkemli siteyi yapan mimarın kim olduğu ile ilgili kesin bir bilgi yoktur. Ne vakfiyede, ne de binanın herhangi bir yerine konulacak kitâbede külliyenin mimarından söz edilmemiştir. Bugüne kadar yapılan bütün araştırmalar, döneminin diğer yapılarından yola çıkılarak varılan noktadır. Külliyenin yapımında 3 mimarın adı geçmektedir. Bunlar **Hayrettin**, **Kem**âlet**tin** ve **Yakup Şah bin Sultan Şah'** tır.

Araştırmacıların yaygın görüşü olarak Sultan II. Bayezid döneminin ünlü mimarı **Hayrettin** ön plâna çıkar. Bazı kaynaklar İs-

tanbul ve yöresi ile, Bursa, Edirne ve Amasya'daki birçok Cami, medrese, imaret, han, hamam, çeşme ve taş köprü yapımını **Mimar Hayrettin**'e bağlar ve bu görüş doğrultusunda Sultan II.Bayezid Külliyesi'nin mimarının da **Hayrettin** olduğunu öne sürerler. Ayrıca, onu **Sinan** öncesi mimarînin en üst yaratıcısı ve Sinan'ın müjdecisi sayarlar.

Osman Nuri Peremeci, Sultan **II. Bayezid'in** Edirne Yeni İmaret'teki külliyeyi **Mimar Hayrettin**'e yaptırdığını yazar. Oktay Aslanapa da Sultan II. Bayezid'in daha önce Amasya ve Edirne'de, daha önceki Camileri yapan **Mimar Hayrettin'**in, bu Cami ve külliyesini de yapması, akla gelen normal bir gelişme sonucu olduğunu kaydeder.

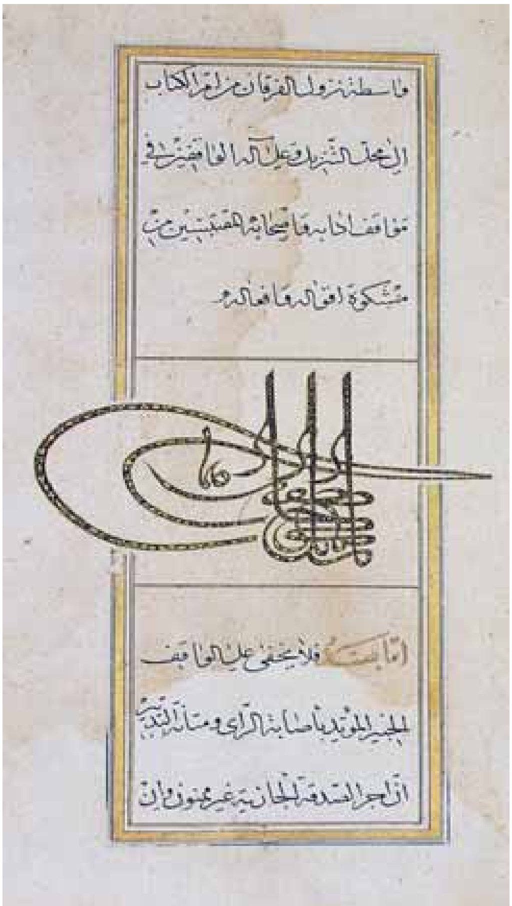
Rıfkı Melül Meriç, Muallim Cevdet Kütüphânesi'nde bulunan Farsça el yazması hediye kayıtlarına dayanarak Edirne Sultan II. Bayezid Külliyesi'nin mimarının bazı yazarlarca söylendiği gibi **Mimar Hayrettin** veya Kemâlettin olmayıp, kuvvetli bir ihtimalle Yakup Şah bin Sultan Şah olduğunu öne sürer. **Mimar Yakup Şah**'ın doğduğu yer ve milliyeti hakkında kesin bir bilgimiz yoksa da Amasya'da oturduğu bilinen kardeşi, oğlu dolayısıyla kendisinin de oralı olduğu akla gelmektedir. İsmi Sultan II. Bayezid'in İstanbul'daki külliyesi ve Bursa'daki Pirinç Han dolayısıyla karşımıza çıkar. Bu yapılarda vazife yapanlara verilen hediye kayıtlarında, mimar olarak anılan Yakup Şah bin Sultan Şah'a, 1503- 1509 yılları arasında 13 kez çeşitli miktarlarda nakit, elbise ve kürk verildiği görülmektedir.

Edirne Sultan II. Bayezid Külliyesi'nin Vakfiyeleri

Edirne Sultan II.Bayezid Külliyesi'ne ait, günümüze ulaşan bugün bilinen biri Arapça olmak üzere üç vakfiye vardır. Vakıflar adına düzenlenen vakfiyeler, bazen vakıf kurulmadan önce kaleme alındığı gibi, bazen de vakıf kurulduktan sonra değişen koşullara göre eklemeler yapılıp yeniden de yazıldığı görülmüştür. Bu yüzden Sultan II. Bayezid Külliyesi vakfiyelerinin tarihleri

ve içeriklerinin bazı maddeleri farklılık arz eder, amacı ise değişmez ve değiştirilemez. Ratip Kazancıgil, bilinen vakfiyelerle ilgili ayrıntılı inceleme yapmıştır. Buna göre:

1.Vakfiye: Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde 1379/8 numarada kayıtlı olan ve Arapça olarak kaleme alınmış bulunan vakfiye, Mayıs 1487 tarihlidir. Yani külliyenin inşaatı devam ederken hazırlanmıştır. İlk vakfiye olduğu için toplam 52 sayfadır ve diğerlerine göre incedir.

Vakfiyenin Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde bulunan örneği

Her sayfada 11 satırın bulunduğu ve muhtemelen orijinal olarak kabul edilen bu nüshanın 3. sayfasında Sultan **II. Bayezid**'e ait tuğra vardır. Vakfiyenin 31. sayfasında vakfın şartları, 39. sayfasında imarette pişirilecek yemekler, 49. sayfadan 52. sayfaya kadar da vakfiyenin yazılış tarihi belirtilmektedir. Zamanla artan ihtiyaçlar ve vakfedilen yeni bağış kaynaklar sonucunda 1489 ve 1492 tarihli çevirileri de yapılmıştır.

2. Vakfiye: İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphânesi'nde bulunan bu vakfiyenin yazılış tarihi 1489-90'dır. Toplam 82 sayfa olup her sayfasında 11 satır vardır. Vakfiyenin vakıf memurlarınca kolay okunup anlaşılabilmesi için özet olarak tercüme edilmesine **II. Bayezid'**in emir verdiği yazılmıştır. Bu vakfiyede vakfedilmîş köylerin yalnızca adları yazılmış olup, sınırları, ev sayıları ve gelir miktarları bildirilmeden 11 şehir, kasaba veya sancağa bağlı 88 köy adı, mütevelli, nazır, kâtip ve diğerlerinin görev ve sorumlulukları, imaret mutfağının ihtiyaçları, hizmetleri ve buralara harcanacak paralar ayrıntılı olarak kaydedilmîştir.

3. Vakfiye: Orijinal nüshası Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde 1380/151 numarada kayıtlıdır. 14 Ağustos 1493 tarihinde düzenlenmiş olan vakfiyeden 4 Aralık 1507 tarihinde kopya edilmîştir. 412 sayfadır. Her sayfa 11 satırdır. Bu vakfiyenin Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivindeki orijinal nüshasının yanında 3 adet kopyası vardır. Bunlar, Başbakanlık Arşivi (913

numarayla), Ankara Kuyud-ı Kadime Arşivi (1241/1799 numarayla) ve Edirne Selimiye Yazma Eserler Kütüphânesi'nde (286 numarayla) bulunmaktadır. Selimiye Kütüphânesi'ndeki nüshasının her sayfada 26 satır vardır. Boyutları dıştan dışa 23,6X19,3 cm.dir. Son sayfasında 'vakfiye sureti' olduğu belirtilmîştir ve "Sultan Bayezid Han" ibaresi yazılıdır.

1489 Tarihli Vakfiyeye Göre Sultan II. Bayezid Külliyesi İçin İstanbul ve Edirne'de Vakfedilen Yerler

Sultan II. Bayezid Külliyesi, dönemine göre büyük ve çok yönlü düşünülmüş bir tesistir. Bu kadar büyük ve çok yönlü bir tesisin çalışanlarının ücretlerinin düzenlice ödenmesi, hem ihtiyaçların karşılanması hem de hizmetin aksamadan yürütülmesi için çok sayıda gelirinin olması gerekir. İşte bu ihtiyaç doğrultusunda İstanbul ve Edirne'de çok sayıda dükkân, köy, arsa, hamam ve dolap vakfedilmîş ve tüm bunlar düzenli olarak vakfiyeye işlenmiştir.

Vakfiyenin, İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphânesi Muallim Cevdet Yazmaları arasında bulunan örneği *(Osmanlılarda Sağlık Cilt:1, s.47)*

İstanbul: Despina Köprüsü'yle Kâğıthâne arasında bir oda ve 2 değirmen, Yeni Camii civarında yapılan çifte hamam, Yeniçeri Odaları civarındaki Molla Hüsrev Mescidi yanındaki bir hamam, Balat'ta çifte hamam, İstanbul dışında Salhâne denilen yerde 2 hamam.

Edirne: Abdurrahman Hibri, 1636 tarihinde kaleme aldığı Enis-ül Müsamirin* adlı eserinde, Meriç ve Arda Nehirleri arasındaki bahçeler, Tunca kenarında Şahabettin Paşa Köprüsü altındaki 2 dolap ve 1 değirmenin külliyeye gelir sağlamak için vakfedildiğini yazar.

Bunların dışında vakfedilen yerler ise şunlardır: Pir Mezit bahçesi ve içinde 3 ev ve 1 mutfak, külliyenin köprüsü altındaki 2 değirmen ve köprü yanındaki çifte hamam ve 1 dolap, 164 adet saraç dükkânı, Bayezid İmareti önünde yapılan 10 dükkân, tahıl pazarındaki 9 dükkân, Salhâne'de 35 dükkân ve Şahabettin Paşa Çifte Hamamı.

Ayrıca toplam 88 köy de, bu amaç doğrultusunda, vakfedilmîştir ki bunların bağlı oldukları şehir ve kasabalar 1574 yılındaki eklemelerle şu şekildedir:

* **Enis-ül Müsamirin:** Abdurrahman Hibri'nin (ö.1676) adlı eseri (1636) Edirne ve çevresinin tarihi, sarayları, sokakları, meydanları, Camileri, akarsuları, bahçeleri, çeşmeleri gibi monografik bilgileri içerir.

- Edirne'ye bağlı 20 köy,
- Dimetoka'ya bağlı 12 köy,
- Kızılağaç'a (Fikeli) bağlı 12 köy,
- Filibe'ye bağlı 12 köy,
- Süzeboli'ye bağlı 5 köy, 2 ada,
- Yanbolu ve Nigbolu'ya bağlı 9 köy,
- Gümülcine'ye bağlı 10 köy,
- İnoz'da 728 hâne (Enez) ve buraya bağlı 1 köy.

Külliyenin 100 yıl öncesini gösteren bir kartpostal

1493 yılında tüm bu vakıflardan gelen gelir 782.930 akçedir. Bu gelir 1574 yılında 1.552.131 akçeye yükselmiştir. Bu, dönemine göre oldukça yüksek bir rakamdır ve vâkfa ne kadar büyük önem verildiğini ve hizmet kalitesinin yüksekliğini gösterir. 1507 yılında vakfiyeyi yazan **Mehmet Efşani'**ye 500, çeviren Limboslu **Mevlâna Muhiddin'**e 2000 akçe ödenmiştir.

Külliye vakfını yürüten kişilerin alacağı ücretler de vakfiyede belirtilmiştir. Buna göre Mütevelliye günde 50 akçe ve üç köyden 4918 akçelik ürün, hesapları günlük tutan nazıra günde 10 akçe, gelir gider defterini işleyecek kâtibe günde 10 akçe ve bütün ürünleri toplayıp tahsildarlık yapan 12 cabiye günde 4'er akçe ödenecek.

KÜLLİYENİN BİRİMLERİ

Külliye, döneminin en önemli sağlık, sosyal, kültürel, eğitim ve dinî kurumlarından biri olup şu birimlerden oluşmuştur.

*****Camii,
*****Darüşşifa (Hastahane),
*****Medrese,
*****Tabhâne (misafirhâne),
*****İmaret (Mutfak- aşevi- kiler),
*****Sıbyan Mektebi
*****Çifte Hamam,
*****Değirmen,
*****Köprü,
*****Su Dolabı,
*****Mehterhâne,

Bu birimlerden; çifte hamam, değirmen, su dolabı, mehterhâne ve sıbyan mektebi yıkılarak yok olmuştur. Bunlardan çifte hamam, değirmen ve su dolabı'nın yerleri bilinmekle beraber, mehterhâne ve sıbyan mektebinin yeri hakkında günümüze bir bilgi ve belge ulaşmamıştır.

Külliyenin tüm birimlerinde çalışanlar **1617** yılındaki kayıtlara göre **228** kişiydi ve bu kişilere günde **1018** akçe olmak üzere toplam **397.020** akçe ücret ödenirdi. **Sultan II.Bayezid** bu giderleri karşılamak için birçok gelir kaynağı vakfetmiş ve bunları düzenli defterlere yazdırmıştır.

Camii ve Avlu

Sultan II. Bayezid Camii

Tunca Nehri havzası, Edirne'ye göre alçak bir noktadadır ve yüksek noktalardan batı yönüne bakıldığında göze ilk çarpan etrafında onlarca kubbenin olduğu, tek ve büyük kubbeli yapı ve bu ana kubbenin kenarlarından yükselen iki zarif minarelerdir. Osmanlı külliye mimarîsinin en seçkin eserlerinden biri olan bu kubbeler topluluğu ile iki zarif minare. Sultan II. Bayezid Külliyesi'ne aittir. Uzaktan bile bakıldığında göz okşayan bir sadelik ve zarafete sahip olan bu külliyenin Camii abartısız mimarîsi ile dikkati çeker.

Oktay Aslanapa, bu Cami için "Tam bir klâsik sükûnet hâkimdir." der. 15.yüzyılın en büyük dinî ve sosyal kuruluşlarından biri olan mimarî topluluğunun ortasında 500 m2'lik bir alanı kaplayan Cami, ana kütle halinde bütün külliyeye hâkimdir.

Cami vakur, sade ve iddiasız bir dış görünüşe sahiptir. İç mekânda da farklı bir mimarî üslûbun izlerine rastlanır. Kare plân olarak yükselen duvarların yükseldikçe tek ve büyük bir kubbeye dönüşmesinin mimarî estetiği de dikkat çekicidir. Sultan II. Bayezid Camii, 19.34 metre yüksekliğinde ve 22 metre çapındaki kubbe 20.58 X 20.60 metrelik kare şeklindeki kalın duvarlar üzerine oturtulmuştur. Yükselen 4 duvar arasına derince girmiş kubbesiyle büyük kübik bloğu Tunca Nehri'ne aksederek unutulmaz bir etki bırakır. Kubbe kasnağı bir demir çemberle desteklenmiştir. İki yanında bulunan dokuzar küçük kubbeli ve alçak tutulmuş taphâneler Camiye kapanmıştır.

Padişahların ayrı kapıdan girerek namaz kıldığı Hünkâr Mahfili, ilk defa bu Camide uygulanmıştır. Somaki mermer sütunlar üzerindeki bu mahfil Edirne'de kalan en eski örnektir. **Dr.Rifat Osman Bey**, bu mahfilin altında bulunan 17 mermer sütunun Diana Tapınağı'ndan*' getirildiğini öne sürer. Caminin giriş ka-

* Türkiye›de Efes›te bulunan **Diana Tapınağı**, 7 Harika' nın dördüncüsüdür. Tapınağın çatısı, 18-19 metre yük-

pısı ve pencere kapakları ağaç işleme sanatının üstün örnekleridir. Caminin akustiği oldukça hassastır. Mihraptaki en küçük bir ses Caminin her tarafından rahatlıkla duyulmaktadır.Tek şerefeli ve 149 basamaklı iki minaresi 38.50 metre yüksekliğindedir.

Sultan II.Bayezid Camii İç Mekan

Caminin orijinal bezemeleri, ne yazık ki 1850'lerden sonra moda haline gelen Barok tarzı süslemelerle kapatılmıştır. Oktay Aslanapa "*Duvarlarda dört kat halindeki pencerelerin üstü ve kubbenin içi, ruhsuz bir Barok süsleme ile, saygısızca çirkinleştirilmî*ştir." der.

Caminin iç giriş kapısı üzerinde mermerden bir kitâbe bulunur. İki sıra halinde ve 6 mısra olarak yazılan bu kitâbenin sözleri Şeyhülİslâm **Zenbilli Ali Efendi**'ye aittir. Yazıyı ise Hamdullah yazmıştır. Kitâbenin son satırındaki "Hayrun Cemil" sözü ebcet hesabıyla H. 893'e (M.1488)'e işaret eder.

Şöyle âli yaptı darülhayn Sultan Bayezid
Kim feleklerde melekler eyledi medhü sena
Bu meratip ne cihettendir sana dedim, dedi.
Ben kara toprağı ihya etti ol zıllihüda.
Menbaı bahri ata oldum ki benden feyz alan,
Hem hikemdir, hem niamdır, hem seha vü hem şifa,
Böyle olur kime düşse pertevi hurşidi baht,
Böyle olur kime salsa sayei perri hüma
Hüsn ile bağı cihanı hurrem etti gül gibi,
Anın için dediler tarihini hurrem bina.

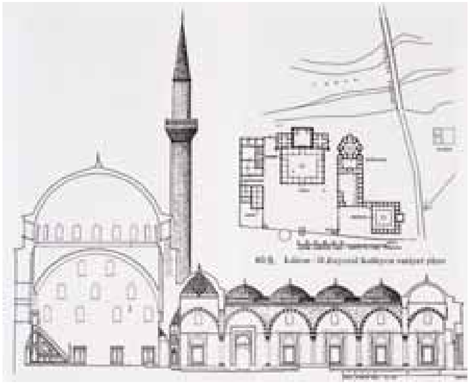
Şiirin üçüncü beyitinin ikinci mısrasındaki "Hem hikemdir, hem niamdır, hem seha vü hem şifa" kelimeleri, Camiye, medreseye, imarete ve darüşşifaya işaret etmektedir. Son beyitin ikinci mısra sonundaki "hurrem bina" kelimesi de, ebcet hesabına göre, yine külliyenin hizmete girdiği 1488 yılını gösterir.

Avlu, Camiyi tamamlayan çok önemli bir mekân olarak karşımıza çıkar. Beyaz mermer döşelidir. Avluya bahçedeki asırlık çınar ağacının yanından geçilerek girilir. Avluya oldukça yüksek olan ana kapının dışında iki ayrı yan kapıdan daha girilir. Dikdörtgen biçimindeki mermer döşeli iç avluyu, 18 mermer sütuna dayalı

sekliğinde taştan sütunlarla desteklenmişti. Tapınağın boyu 110, eni 55 metreydi. Grek sanatının en seçkin örneklerinden biri sayılmıştır. M.S.262 yılında, Ege kıyılarına saldırgan akınlar yapan Gotlar tarafından yakılıp yıkıldığı bilinmektedir.

22 kubbeli revak çevreler. Avlunun merkezînde üstü açık mermerden bir şadırvan vardır.

Vakfiyede Gösterilen Cami Görevlileri ve Ödenekleri

Sultan II.Bayezid Camii kesiti *(İ.Aydın Yüksel)*

1 Hatip: Bayram ve cumalarda hatiplik edecek ve günde 15 akçe alacak.
2 İmam: Her biri günde 8 akçe alacak.
1 Sermahfil-i Huffaz: Hafız olacak ve devir okunurken onları idare edecek ve günde 7 akçe alacak.
30 Hafız ve Devirhan: Her sabah Camide tam bir hatim yapacak, günde üçer akçe alacaklar. (10 tanesi devirhan olacak, 1'er akçe daha alacaklar.)
5 En'amhan: Her gün en'am okuyacaklar. Her birine 4 akçe verilecek.
1 Muarrif: Cüz sandıklarını, cüz okuyanlara verip toplayacak ve 5 akçe alacak.
1 Meddah: Her Cuma övgü okuyacak ve günde 4 akçe alacak.
7 Mühellil: Her gün değişik tehliller (La ilahe illallah) getirecekler. Biri reis ki günde 3 akçe alacak, diğerleri 2,5'ar akçe alacaklar.
7 Selavatçı: Selavat getirecekler. Reis 3, diğerleri günde 2'şer akçe alacaklar.
1 Mücevvid- mürettil: Öğle ve ikindi namazlarından sonra bir 'hizip miktarı' okuyacak, günde 2 akçe alacaklar.
2 Kayyum: Caminin içini dışını süpürüp, halıları döşeyip kaldıracak.
2 Çerağcı: Cami ve imarette çerağ (mum) ve kandilleri vaktinde yakıp söndürecekler. Her birine günde 3 akçe, kandilciye (kandillerin yağ ve fitil giderlerinin karşılığı olarak) günde 4 akçe verilecek.
1 Noktacı (denetçi): Üzerine aldığı hizmeti özenle yapmayanları kaydedip, mütevelliye bildirecek. Günde 2 akçe alacak.

Tabhâne *(misafirhâne)*

Toplayacak olursak bu tarihte Caminin görevli sayısının 66'yı bulduğunu görürüz.

Tabhâne

Caminin iki yanında birer tabhâne yer alır. Her biri dokuz kubbe ile örtülü tabhâneler, haç biçimli iç düzenlemeye sahiptir. Ortadaki avluya dört eyvan açılır ve köşelerinde birer odacık vardır. Sultan II. Bayezid Camii, örneklerine çok az rastlanan "Tabhâneli Cami"dir. Yani sağ ve soluna bitişik şekilde yapılmış iki misafirhânesi vardır. Bu binaların her biri, dokuz kubbenin örttüğü, köşelere yerleşmiş dört oda ile, yanlardaki ikişer eyvan ve bir orta boşluktan oluşur.

Külliyenin mutfak, aşevi ve mumhânesinin bulunduğu imaret bölümü

Tabhâne, kelime anlamı olarak "Güç ve kuvvet bulma evi" anlamına gelir. Hem uzak yoldan gelen yolcuların, hem de hastahanede yakınları yatmakta olan kişilerin, üç günü geçmemek şartıyla ücretsiz olarak yatıp, yemeklerini yiyebilecekleri bir yerdi. Burada hastahaneden taburcu olan kişiler nekâhet dönemlerini geçirirlerdi. Tabhânelere, biri Caminin son cemaat yerine, diğeri ise dış bahçeye açılan kapılarla girilir. Caminin minareleri ise tabhânelerin köşelerinden yükselir. Vakfiyede belirtilen yatak ve yastık sayılarına bakıldığında bu misafirhânelerin 30 yatak kapasiteli bir yer olduğu söylenebilir.

İmarette fakir fukaraya ücretsiz yemek dağıtılırdı.

İmaret

Aşevi bölümüne, ana yoldan Cami dış bahçesine açılan bir kapı ile girilmekte olup her iki bloğun aynı bahçeye açılan ayrı kapıları da vardır. Daha önce Edirne'de bulunan sekiz imaretin en sonuncusu olduğu için "Yeni İmaret" olarak da anılır. İmaret binaları iki büyük taş bloktan oluşur ve Caminin sol tarafındadır. Bloklar içinde birbirinin içine geçme geniş salonlar, bölmeler, ocak ve fırınlar vardır. Binalardan Camiye göre sağda olanı 11, solda olanı ise, diğerine göre daha küçük 12 kubbe ile örtülüdür. Mutfak, aşevi, fodlahâne, mumhâne, helvahâne, kiler, depo ve ahır gibi bölümlerden oluşur. Bu bölümlerde her gün iki öğün yemek pişirilir, külliye personeli ve fakir fukara buradan ücretsiz olarak yer içerdi.

Vakfiyede bu bölümdeki personel sayıları da ayrıntılı şekilde belirtilmiştir. Buna göre imarette 1 imaret-i amire şeyhi, 2 vekilharç (iaşe görevlisi), 1 kilerci, 1 ambarcı, 1 aşçıbaşı, 5 aşçı, 6 ekmekçi, 2 nakip (şeyh yardımcısı), 2 ferraş (temizlik görevlisi), 1 hamal, 2 bulaşıkçı, 1 baltacı (odun kırmak için), 1 mutfak temizlikçisi, 2 kapıcı, 1 buhurcu, 2 pirinç ayıklayıcı, 2 buğday dövücü, 1 helâcı, 1 ahır bekçisi, 1 bahçıvan başı, 2 bahçıvan, 1 dülger (tamirci), 1 su yolcu, 1 kurşuncu, 2 tamirci çalışmaktaydı.

Vakfiyede, tüm bu personelin ayrıntılı görev tanımı yapılmış olup, alacakları ücretler de belirtilmiştir. Bu ayrıntılardan, bu imaretin ne kadar düşünülen ve plânlanan görevlerine uygun çalıştığı ve yöneticilerce tüm ayrıntıların düşünülmüş olduğu sonucu çıkarılabilir.

Hamam

Külliyenin ünitelerinden biridir. Çifte Hamam diye de anılmakta olup hanımlar ve erkekler için iki ayrı bölüm bulunmaktaydı. Külliyede ayrıca hamam olmadığı için personel ve darüşşifada yatan hastalara da hizmet verdiği kuvvetle muhtemeldir. Şu an yıkılmıştır ve temelleri dahi belirsizdir. Temellerinin bir bölümü Tunca kenarına yapılan taşkın seddelerinin altında kalmıştır. Eski fotoğraflardan köprünün külliye tarafındaki ayağına yakın bir yerde olduğu bilinmektedir. Mimarî olarak çifte hamam tipindedir.

Külliyenin Hamamı. 1800'lerin sonu. *(T.Ü. Sultan II.Bayezid* Kül. Sağlık Müzesi Arşivi*)*

Hamamlardan elde edilen gelir Külliye vakfına kalmaktaydı. Vakfiyede "Ol ki hamamı, Sultan-ı Vakıf hazretleri yaptı. Ve ol ki hamamın her yılda hasılı 10 bin akçedir" açıklaması bulunmaktadır.

Abdurrahman Hibri, hamam ile ilgili şu bilgiyi vermiştir: "Biri dahi, merhum Sultan Bayezid Han-ı Veli hamamıdır ki görülmemiş ferah çifte hamamdır. Suyu bir dolab-ı azimle Tunca Nehri'nden verilir. Camekânı kubbelidir''.

Değirmen

Yine geliri külliyeye aktarılan bir diğer yapıdır. Köprünün yanında, Tunca Nehri'nin kenarında inşa edilmiştir ama sonradan tamamen yıkılmıştır. Varlığı ve biçimi hakkındaki bilgilere, eski fotoğraflardan ulaşılmaktadır. Değirmenin yanında bulunan su

dolabından da hem değirmene, hem de gerektiğinde külliyeye su çekilmekteydi.

Külliyenin fotoğraflarda tespit edilen değirmeni ve köprüsü *(değirmeni günümüze ulaşamamıştır).* (Ratip Kazancıgil Arşivi)

Köprü

Külliye ile birlikte 1488 yılında **Mimar Hayrettin** tarafından yapılmıştır. Halen ayaktadır ve taş dokusu olduğu gibi korunmuştur. Şehirle külliye arasındaki ulaşımı da sağlamaktadır. Boyu 78, eni 6 metredir. Beş sivri kemeri vardır. Son haliyle üzerine sonradan dökülmüş asfalt ve beton kaplama kaldırılarak yeniden onarılmıştır.

Mehterhâne ve Sıbyan Mektebi

Külliye birimleri içerisinde imaret blokları arasında bir de mehterhâne olduğu bazı kaynaklar tarafından belirtilmektedir. Dr. Rifat Osman Edirne Sarayı adlı çalışmasında, "Sultan II. Bayezid Camii şark cephesinde, mevcut arsanın köşesine, **I. Sultan Ahmet Han** tarafından Mehterhâne-i Amire inşa kılınmıştır. Edirne'de konuşlandırılan Asakir-i Mensure-i Muhammediye Alaylarının iskânı zamanında bu bina tamir edilmîştir." demektedir.

Darüşşifada tedavi amaçlı yapılan musiki fasılları için gelen hânende ve sazendelerin mehterhâneden geldikleri de kuvvetle muhtemeldir. Külliyede medresenin dışında bir de sıbyan mektebi (ilkokul) olduğu bilinmektedir.* Ama bu yapı vakfiyede ayrı bir bölüm olarak belirtilmemiştir. Giderlerinin medrese giderlerinden karşılandığı tahmin edilmektedir. Evliya Çelebi külliyeyi ziyaretinde, bu bölümden "ebcet okuyan çocuk mektebi" diye söz eder. Bu yapı günümüzde yıkılıp yok olmuştur.

Muvakkithâne (Saathâne)

Bilindiği üzere muvakkithâneler, Camilerin yanında özellikle namaz vakitleri, iftar saatleri vb.nin hesaplanması için kurulan 1-2 personelin çalıştığı yerler zaman ölçüm yerleridir. Külliyenin açılışından bir yıl sonra, yani 1489 tarihindeki giderlerin listesine bakıldığında, yeni yapıldığı bildirilen muvakkithâne, bimarhâne kapısı ve su dolabı için 8455 akçe ödenek konulduğunu görmekteyiz. Ödeneğin başındaki kayıtta "Padişahın buy-

*__Sıbyan mektepleri__: 5 ile 10 yaşındaki erkek ve kız çocuklarına dinî bilgiler vermek ve okuma yazmayı öğretmek amacıyla kurulmuş eğitim kurumlarıdır.. Bu mektepleri ilk defa Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'da meşhur Cami ve medreselerinin yanına tesis etmiştir.

ruğuyla, Caminin harem kapısı yanında yeni yapılan saathâne için, 3794 akçe ödenek konmuştur.” diye yazar. Günümüzde bu birimin temelleri bile yok olmuştur. Halen Caminin bahçesinde dikili bulunan güneş saatinin, bu bölüme ait olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Medrese (Medreset-ül- Etıbba)

Tıp Medresesi, külliyenin en önemli yapılarından biridir. Külliyenin doğusunda ve darüşşifanın girişinin hemen sağında bulunur. Diğer Selçuklu ve Osmanlı medrese plânlarındaki mimarî özellikler, bu medresede görülmez. Külliyenin vakfiyelerinde bu medresenin, bir tıp medresesi olduğu konusunda ayrıntılı bir açıklama yoksa da, burayla ilgili günümüze ulaşan birçok bilgi doğrultusunda bu medresede tıp eğitiminin verildiğini söyleyebiliriz.

Külliyenin medresesinde *(Medreset-ül- Etıbba)* tıp eğitimi verilirdi.

Bu konudaki en ayrıntılı bilgiyi, 1652 yılında burayı gezen Evliya Çelebi’den alırız. **Evliya Çelebi**, gözlemlerini şu şekilde aktarmıştır: “Medreset-ül- Etıbba ve odalarında talebeler vardır ki, her biri daima **Eflatun, Sokrates**, **Filbos, Aristotales, Calen, Pisagor** gibi âlimlerden bahseden olgun tabiplerdir... Her biri bir fenne yönelip hekimlik ilmînde kıymetli kitaplara itibar ederek ademoğullarının derdine deva bulmaya çalışırlar.”
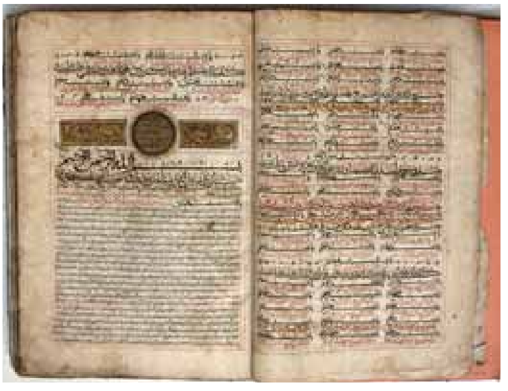
Medresenin tıp medresesi olduğunu Dr. Rifat Osman, Dr. Osman Şevki Uludağ ve Mimar Kem**â**l Altan gibi araştırmacılar da kabul etmişlerdir.

Bu medresede okutulan ve medresenin tıp ile ilgisini açıkça ortaya koyan hekimliğe ait 30 civarındaki kitap günümüze ulaşmış durumdadır. Bazılarını **Sultan II.Bayezid**’in kendi mührüyle bizzat bağışladığı bu kitaplar Selimiye Yazma Eserler Kütüphânesi’nde koruma altındadır. Bu kitaplar bu medresede tıp eğitimi verildiğinin en önemli kanıtlarıdır.

Bu kitaplardan 10 adetinin isimleri şunlardır:

- Zahire-i Harzemşâhi
- Şifau’l-eskâm ve Devau’l-âlâm
- Kitab el-Cami-i fi Edviyeti’l-Müfrede
- Kitabu Edebü’t-Tabib
- Mâlâ Yasa’u’t-Tabiba Cahluhu

- Gunyetü'l-Mihsalin fi tercemeti Tuhfeti'l-Mümînîn
- Maddetü'l-Hayât
- Hallü'l-Şerhü'l-Mucez
- Rahatü'n-Nufûs
- Tezkiretü'l-Dâvud Antaki

Sultan II.Bayezid tarafından bağışlanan tıp kitaplarından Zahire-i Harzemşâhi

Bedii N. Şehsuvaroğlu ise bu medresenin lise seviyesinde bir okul olduğunu, liseyi bitiren bazı öğrencilerin ise, darüşşifada usta çırak ilişkisi içinde tıp tahsiline başladıklarını ve medresede yatıp kalkmaya devam ettiklerini ve medresenin kitaplığından yararlandıklarını belirtir.

Külliyenin medresesi, Osmanlı medreseleri arasında önem rütbesi açısından 50'lik medrese iken, 951- 1544 yılından itibaren en üst sırada olan 60'lık medreseler arasına girmiştir. **Ahmet Badi Efendi**, "Riyaz-ı Belde-i Edirne" adlı eserinde, medreseden "Çatısı taştan kubbeli olup payesi altmışlıdır. Bitişiğinde bir de Darüşşifa vardır" diye bahseder. İlk müderris Şeyh Lütfullah **Zâde Bahaüddin Efendi'dir**.

Medrese odaları kare avlunun üç yanını çevreler. Odaların önünde sütunlarla ayrılmış üç tarafı dönen revaklı avlu vardır. 1910 yılında külliyeye gelen ve buranın rölevesini çizen **Cornelius Gurlitt**,* medrese için "alanın etrafında yükselen sütunlar, Türk mimarîsindeki narin ölçüyü yansıtmaktadır" der. Tıp medresesi, toplam 18 öğrenci odası ve 1 dershâneden oluşmuştur. Öğrenci odalarının altısı sağ, altısı sol ve altısı ise dershâne ile birlikte karşı cephededir. Cephesindeki giriş kapısının sağ ve solunda revaklı sahanlıklar vardır. Öğrenci odaları 3.63X3.63 m, dershâne ise 8.35X8.30 m. ölçülerindedir. Dershânede giriş kapısının hemen arkasından 15 basamaklı merdivenle çıkılan 4.94X1.36 m. ebadında bir de balkonu vardır. Bu balkondan öğrencilerin ve misafirlerin anlatılan dersleri dinledikleri kuvvetle muhtemeldir. Avlunun ortasında 1 şadırvan vardır ve bu şadırvandan günümüze sadece temel kısmı ulaşmıştır. Medreseden darüşşifaya ana kapıların yanı sıra ara bir bölme ile geçilirdi. Bu ara bölme sonradan yapılan değişikliklerle kalorifer kazan dairesi ve tuvâletlere dönüştürülmüştür.

* **Cornelius Gurlitt:** Alman araştırmacı. II.Abdülhamid'in izniyle İstanbul ve Edirne'de araştırmalar yapmıştır.

Medresenin Kadrosu ve Aldıkları Ücret

Zahire-i Harzemşahi'nin giriş sayfası.
(Selimiye Yazma Eserler Kütüphânesi)

1 Müderris (Profesör): Tatil günleri dâhil günde 60 akçe,
1 Muid (Yardımcısı): Müderrisin yardımcısıydı ve günde 7 akçe,
1 Hafız-ı Kütup (Kütüphâneci): Günde 2 akçe, (Medresede okutulan tıp kitapları halen Selimiye Yazma Eserler Kütüphânesi'nde bulunmaktadır.)
2 Hizmetli: Günde 2'şer akçe,
18 Öğrenci: Bütün ihtiyaçları karşılanırdı ve günde 2'şer akçe alırlardı.

1516 yılının masraf defterinde külliyenin genel giderleri arasında, yetenekli kişiler ve başarılı öğrencilere Nevruz bayramında verilmek üzere 5.000 akçe ödül konulmuştur. 1560 yılına ait günümüze ulaşan harcama listesinde, öğrencilere mutfak giderleri için külliye bütçesinden o yıl 46.000 akçe ödenek konulduğunu görmekteyiz..

XVI. Yüzyılda Medresede Ders Vermiş Olan Müderrisler
Medrese, derece bakımından önceleri 50'li iken sonra 60'lı ve daha sonra da 60 üstü olmuştur. Yani İstanbul-Ayasofya Medresesi ile aynı dereceyi taşımaktadır. Buna göre medrese, döneminin önemli bir eğitim birimi sayılmaktadır.

Sultan II.Bayezid Tıp Medresesi'nde temsili bir ders anı
(Soner Tuma)

Bugün biz, XVI. yüzyılda bu medresede ders vermiş müderrislerden, 35'inin adını bilmekteyiz.

- İbni Kemâl (1513)
- Şücaeddin İlyas Rumî (1517)
- Kara Haydar Efendi (1519)
- Abdu'l Vasi Efendi (1520)
- Hilili Efendi (1521)

Osmanlı'da Müderris.

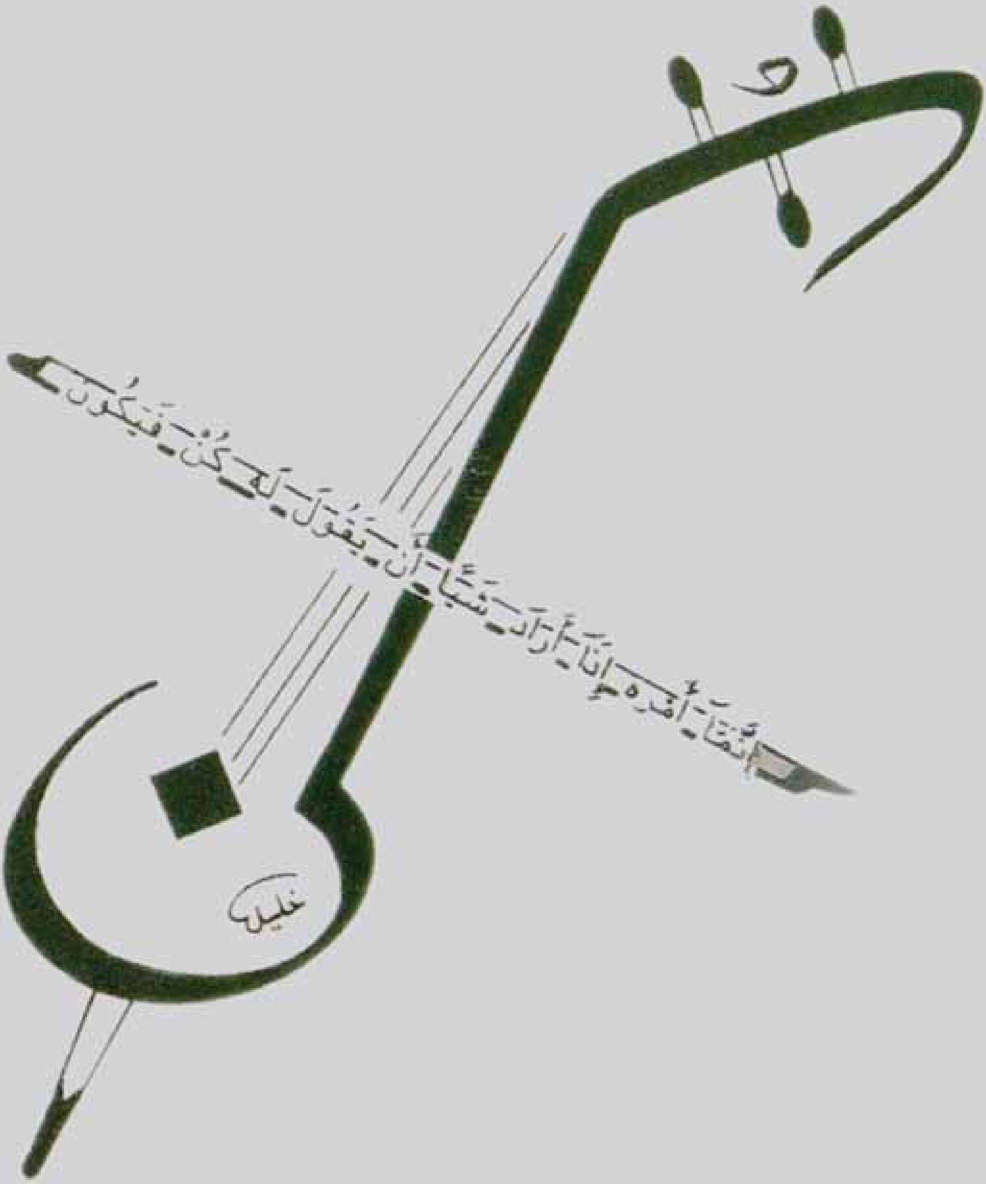

Medresenin hocası olan müderrise günde 60, öğrencilere ise 2'şer akçe ödenirdi.

- Muhyeddin Mehmet bin Hatip Kasım (1522)
- Yakup bin Seydi Ali Efendi (1524 ten önce)
- Pamuk Kadı (1532)
- Vasi Alişi (Alaeddin Ali bin Salih) (1537)
- Muhaşşi Sinan Efendi (1538)
- Celâlzâde Salih Efendi (1542)
- Muhyeddin Mehmet (1543)
- Arapzâde Abdulbâki Efendi (1544)
- Taşköprülüzâde Ahmet Efendi(1545)
- Abdurrahman bin Seydi Ali (1545-46)
- Kaf Ahmet Efendi (1548-49)
- Cafer Efendi (1550)
- Baldırzâde Abdurrahman Efendi (1551-52)
- Karamanlı Seydi Mehmed Efendi (1554)
- Abdülkerim Efendi (1563)
- Manav İvaz Efendi (1566)
- Samsunluzâde Mehmet Efendi (1566-67)
- Hacegizâde Mustafa Efendi (1569-70)
- Mahmut Bey (1571-72)
- Kasapzâde Abdülkerim Efendi (1573-74)
- Ayas Efendi (1580)
- Küçük Mahmud Efendi (1581-82)
- Abdülhamid Efendi (1586)
- İbrahim bin Mustafa Efendi (1587)
- Abdulkerim Efendi (1589-90)
- Kavalalızâde Abdul Fettah Efendi (1594)
- Kazancı kulu Sinaneddin Yusuf Efendi(1595)
- Potur Salih Efendi (1596)
- Baba Cafer Efendi (1598)

IV. BÖLÜM

EDİRNE SULTAN II. BAYEZİD DARÜŞŞİFASI

Darüşşifalar ve Darüşşifaların Türk Mimarîsindeki Gelişimi

Türk-İslâm medeniyetinde, Emevi ve Abbasi'lerden başlayıp, özellikle de Selçuklu ve Osmanlılarda Vakıf geleneği içinde kurulan, hastaların kim olduklarına bakılmaksızın ve hiçbir karşılık beklemeden tedavi edildikleri, uygulamaya ve gözleme dayanan sağlık bilgilerinin verildiği sağlık ve eğitim kurumlarına "Darüşşifa" adı verilmîştir. Arapça kökenli olan **dar** (kapı, ev, yer, mâhâl) ile şifa (tedavi, iyileşme) kelimelerinden türemiş olup şifa kapısı veya şifa evi anlamındadır. Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat'ta darüşşifayı "Şifa Yurdu" olarak tanımlar.

Dârü's-sıhha, dârü'l-afiye, şifahâne, bimarhâne, bimaristan, mâristan ve tımarhâne gibi isimlerle de anılan darüşşifalar tedavi edici sağlık hizmeti sunulan yerlerdi. Külliye vakfiyesinde, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde ve Dr. Rifat Osman Bey'in Edirne Rehnüması adlı eserinde Edirne Darüşşifası **"Bimâristan"** olarak geçer.

İlk darüşşifa yapıları Suriye ve Mısır'da, Türk hükümdarlar tarafından inşa ettirilmîş, Anadolu'da ise XII. yüzyıldan itibaren en güzel örnekleri verilmeye başlanmıştır. Vakıf şeklinde düzenlenmiş olan bu darüşşifalar ya padişah ailesinin üyeleri, ya dönemin yöneticileri yahut ileri gelen zenginler tarafından hayır amaçlı olarak hizmete sokulmuştur. Bu kurumlara süreklilik kazandırmak için de gelir getiren birçok mal ve diğer gelir kaynakları vakfedilmîştir. Darüşşifalar, emin ve güven verici kadrolara sahip olan güvenilir kuruluşlardı.

İslâm hukuku esaslarına göre düzenlenen vakıfnâmelerinde, kuruluş amaçları, gelir kaynakları, kuruluşta çalışacak hekim ve diğer görevliler, çalışma şekilleri, gelirin dağıtılması ve kuruluşun yönetimi gibi konular en ince ayrıntılarına kadar anlatılır, denetlenmesi de ayrıca gösterilirdi.

Bu kurumların birçoğunda, bir yandan hastaların tedavileri ile

uğraşılırken, bir yandan da vakfiyesindeki şartlara uygun olarak alınan çıraklara usta hekimler yanında tıp eğitimi verilirdi. Bazı darüşşifaların bitişiğinde bu amaçla kurulan medreseler de vardı (Medresetü'l Etıbba). Bu medreselerde usta çırak ilişkisi ile hekim yetiştirilirdi.

Darüşşifalar, mimarî açıdan belirli bir tarza sahiptirler. Çoğu bir avlu etrafında dört eyvan şeklinde inşa edilmişlerdir. Ancak daha sonraki bölümlerde değinileceği üzere Edirne Sultan II. Bayezid Darüşşifası mimarî açıdan bu anlayışın dışındadır.

Anadolu Selçuklu Darüşşifaları

- Mardin Emineddin (H.502-516/ M.1108/9-1122/23)
- Kayseri Gevher Nesibe (H.602/ M.1205-6)
- Sivas İzzeddin Keykavus (H.614/ M.1217-18)
- Mardin Necmettin Gâzi (H.619/M.1222)
- Divriği Turan Melik (H.626/ M.1228-29)
- Çankırı Cemâleddin Ferruh (H.633/ M.1235)
- Kastamonu Pervaneoğlu Ali (H.671/ M.1272-73)
- Tokat Muineddin Pervane (13.yüzyıl son çeyreği başı)
- Konya Kemâleddin Karatay (H.653/ M.1255)
- Kastamonu Atabey (H. 672/ M.1273)
- Amasya Amber bin Abdullah (H.708/ M.1308-9)

Osmanlı Darüşşifaları

- Bursa Yıldırım Bayezid (H.802/ M.1399/1400)
- İstanbul Fatih Sultan Mehmet (H.875/ M.1470)
- Edirne Sultan II.Bayezid (H.889/893/ M.1484-1488)
- İstanbul Haseki Hurrem Sultan (H.957/ M.1550)
- İstanbul Süleymaniye (H.961-966/ M.1553-1559)
- Manisa Hafsa Sultan (H.946/ M.1539)
- İstanbul Atik Valide (H.990/ M.1582)
- Üsküdar Nurbanu Valide Sultan (H.991/ M.1583)
- İstanbul Sultan II.Ahmet (H.1018-1026/ M.1609-1617)

Anadolu'daki darüşşifa yapıları tek tek ele alındığında bânilerinin ekonomik gücüne uygun ve fakat devrin mimarî üslûbunu aksettiren yapılan oldukları görülür. Gerçekten darüşşifa yapıları, medrese avlulu medrese plân şemasının uygulandığı en güzel örnekler olarak karşımıza çıkar.

Darüşşifalarda Akıl Hastalıklarının Tedavisi

Darüşşifalar aslında her türlü hastalığın tedavi edildiği sağlık merkezleridir. Bu sağlık merkezlerinde akıl hastaları dışlanmadan, diğer hastalarla birlikte tedavi edilmîşlerdir. Birçok darüşşifada, akıl hastalarının tedavi edildiği bölümler ayrıdır. Edirne Sultan II. Bayezid Darüşşifası'nın kuruluş yıllarında, ileri derecede akıl hastaları için birinci avluda ayrı bir oda ayrılmıştır.

Bazı darüşşifalar tarih içinde zaman zaman sadece akıl ve ruh hastalıklarının tedavi edildikleri yerler olmuşlardır. Edirne Sultan II. Bayezid Darüşşifası'nın 18. yüzyıldan sonraki durumu bu şekildedir.

Bir Osmanlı şifahânesinde, 16.yüzyılda akıl hastalarının telkinle tedavilerini gösteren bir minyatür. ***(Sultan I. Ahmet Albümü, Topkapı Sarayı Müzesi, No: 3408)***

Osmanlı'da akıl hastalıkları çeşitli isimler altında sınıflanmış ve bu doğrultuda hastalar darüşşifalarda tedavi altına alınmışlardır. 15-18. yüzyıllardaki Osmanlı el yazmalarına göre akıl hastalıkları şu şekilde sınıflanmıştır:

- Sersam: Menenjit ve beyin iltihaplânması. Subari denilen sersam tipi ise en kötüsü olarak kabul edilir ve belirtileri delilik ve endişedir. Soğuk sersam olarak bilinen türün belirtileri ise, unutkanlık, baş ağrısı ve kuvvetli uykusuzluktur.
- Seher Subatı: Bir tür uyuşukluk ve aklı başında olmama hali. Uykuya yenilmîş, bilinci kaybetme ve derin uyuma isteği.
- Ahze: Motor davranışların ve bütün duyguların aniden durması. Oturmak ya da dikilmek gibi bir duruş pozisyonunda kaskatı kesilme hali.
- Mal-i hülya: Birçok değişik hastalığı içinde bulunduran rahatsızlık durumu. Osmanlıca'daki isimleri merakî, kutrup ve aşk. Ana belirtileri endişe, takıntı ve kederlilik olduğu kabul edilir.
- Aşk: Sevginin aşırı hastalıklı hali. Karasevda.
- Unutsağuluk: Unutkanlık anlamına geliyor. Bu hastalığa yakalananlar gördükleri ve işittikleri her şeyi büyük bir netlikle yakalar, ama hemen sonra unutuverirler.
- Eblehlik: Ahmaklık ya da gaflet olarak biliniyor. İnsanların küçük çocuk ya da yaşlılar gibi davranma hali.
- Süban: Kafatasının içinde toplânan su.
- Devvar: Hasta, dünyanın kendi başının etrafında döndüğünü zanneder.
- Kabus: Uyku sırasında ortaya çıkan korku hali. Karabasan.
- Sar'a: Kontrol dışı aşırı kasılmalar ve şuur kaybı. Epilepsi.

- Sekte: Aniden oluşan bir kasılma türü. Organların işlevsiz kalma hali.
- Lakve: Yüz felci.
- Hadr: Uyuşukluk hali.
- Ra’şe: El ve başın istem dışı titremesi.
- Falic: Kasların normal hareketini yapmaması.
- Teşennüc: Bir tür adale kasılması. Ense çekilmesi olarak da bilinir.
- Levi: Çok yemek ve içmekten oluşan hareketsizlik hali.
- Suda ve Şakika: Baş ağrısı, migren.

Hayrettin Kara, Osmanlı’da belirtilen akıl hastalıklarını şu şekilde sınıflamaktadır: “Eğer bir delinin deliliği bünyevî bir hastalıksa iyilik ve kötülük açısından olabildiğince yüksüz bir durumdur. O zaman delinin bir hasta olarak muamele görmesi gerekir. İkinci durumdaki gibi bir deli eğer aşk yüzünden aklı başından gitmiş bir mecnunsa, toplumdan uzaklaştırılması şöyle dursun o itibar gören bir âşıktır. Üçüncü durumdaki gibi delilik cinlerin musallat olmasının bir tezahürüyse, ilk iki durumdan farklı olarak kültürün bu kişilere tutumunda bir olumsuzluk bekleyebiliriz. Ama bu durumda bile Osmanlı kültürüyle zamandaşı Avrupa kültürü arasında derin bir farklılık vardır.

EDİRNE SULTAN II. BAYEZİD DARÜŞŞİFASI

TARİHÇE

Müzikle tedavinin de yapıldığı Türk-İslâm hastahanelerinin en önemlilerinden biri Edirne Sultan II.Bayezid Darüşşifası’dır. Bu hastahane için, tarihteki müzikle tedavinin zirvesi denebilir. Çünkü hiçbir hastahanede müziğin tedavide kullanımı böylesine düzenli bir şekilde yapılmamıştır. İnsanları rahatlatmak için sadece musiki değil, bunu tamamlayan ve belki de etkisini arttıran bir de su sesinin devreye sokulduğu bu hastahanenin yapılışında müzik uygulanmasının düşünülmesi ve ayrıca ortamın akustiğine büyük önem verilmesi dikkati çeken önemli ayrıntılardır. Darüşşifa, külliye binalarının en önemlilerinden biridir ve kurulduğu 15.yy. da çok yönlü bir hastahanedir. İlk yıllarındaki hekim kadrosuna baktığımızda içlerinde cerrahlar ve göz hekimlerinin (kehhal) de bulundukları görülür.

15. ve 16. yüzyıllar Edirne'nin en parlak dönemleridir. Bu dönemde Avrupa'nın en önemli beş kentinden biri haline gelen Edirne, bir Eyâlet merkeziydi ve sınırları Gümülcine'den Silivri'ye kadar uzanıyordu. Bölgelerdeki bu güçlü varlık Edirne Darüşşifası'nda da kendisini göstermekteydi ve diğer hastalarla birlikte akıl hastalarına da musiki eşliğinde şifa dağıtılmaktaydı. 1821 yılı, Edirne'nin çok uzun bir dönem barış, huzur ve zenginlik içinde geçirdiği günlerinin sona erdiği yılların başlangıcıdır. Edirne, bu yılda, daha sonra göreceği toplam 4 işgalin ilkini yaşamış, şehir Ruslar tarafından işgal edilmî**ştir.**

Osmanlı'nın gerileme dönemine girmesi, savaşlar, devletin ekonomik ve teknik olarak gittikçe zayıflamasıyla birlikte vakıf sisteminin de bu bozulmadan nasibini alması, Sultan II. Bayezid Külliyesi'nin hizmetlerini de, olumsuz yönde etkilemeye başlamıştır. Bu dönemlerde hastahane tamamen akıl hastalarının tecrit ve tedavisinde kullanılmaya başlanmıştır. 1870'lerden sonra ise burası tamamen bir tecrit yeri olmuştur.

Safvet Paşa Mektubu

1875 yılında darüşşifanın durumu perişan haldedir. Bu durumu en iyi şekilde yansıtan ve günümüze ulaşan mektup, sonraları sadrazamlığa yükselen Safvet Paşa'nın, dönemin sadrazamına yazdığı satırlardadır. Bu mektup, Edirne'ye gelip birkaç gün kalan güvenilir bir kişinin İstanbul'a döndükten sonra Safvet Paşa'ya anlattıklarının, sadrazama arz edilmesi şeklindedir

Safvet Paşa Mektubu
(İ.Ü.Kütüp**hânesi**
İbnul Emin Kitaplığı,
no:2973)

Mektupta şunlar yazmaktadır:
Edirne şehrini görmek üzere gidip, orada birkaç gün kaldıktan sonra geri dönen güvenilir bir kişinin anlattıklarına göre, adı geçen şehirde, dârüşşifa adı ile bilinen, eskiden kalma, hamam şeklinde bir bina bulunmakta... Binanın içinde, Süleymaniye Dârüşşifası'nda görüldüğü gibi, üzerlerinde birer keçe elbise ve boğazlarından duvarlara kalın zincirlerle bağlı, on veya yirmi kadar akıl hastası bulunuyordu. Bu hastalara, sabah ve akşam biraz su ve ekmek verilmekte. Tunca Nehri'nin suları kabararak taştığında sular, darüşşifadan içeriye girmekte ve bu zavallıların dizlerine kadar gelerek onları

rahatsız etmekte. Edirne'de görev yapan Valiler, halk arasında yayılan "Edirne Valileri eğer dârüşşifayı görmeye gelirlerse, hemen görevlerinden azl edilirlermiş" rivayetine inanarak dârüşşifanın bu durumunu düzeltmek için en ufak bir çaba sarf etmedikleri gibi orayı ziyaret bile etmezler. Bu konuda söylenecek sözlerin pek etkisi olmayacağından, hoş olmayan bu durumun düzeltilmesi için hemen acilen bir çare bulunması lüzumlu ve gereklidir." Safvet
2.Muharrem.1292 (M: 1875)

İkinci Rus İşgali ve Darüşşifanın Kapatılması

Sultan II. Bayezid Darüşşifası yaklaşık 400 yıl boyunca sürdürdüğü hizmetine Osmanlı-Rus Savaşı ile ara vermiştir. 1860'lardan sonra yavaş yavaş önemini yitiren ve bakımsız bir kurum haline gelen darüşşifa, Edirne işgalleri ile birlikte çok kötü günler yaşamaya başlamıştır.

Sultan II. Bayezid Darüşşifası'nın kendi kaderine terk edildiği yıllar

Safvet Paşa'nın mektubunun yazıldığı 1875 yılından iki yıl sonra patlayan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Edirne Rusların ikinci kez işgaline uğramış, bu işgal esnasında şehirdeki birçok kurum gibi burası da kapatılarak, hastalar İstanbul'a gönderilmîştir. Rusların Edirne›yi boşaltmasından sonra tamir edilen ve böylece, bir süre daha hizmet vermeye devam eden dârüşşifa, 1883 yılında tekrar kapatılarak, akıl hastaları, İstanbul'a Toptaşı Bimârhânesi'ne sevk edilmiştir.

İstanbul'da bu hastalara artık yer bulunamaz olunca, İstanbul'dan, Edirne'ye bir yazı gönderilerek akıl hastalarının bulundukları yerde tedavi edilmeleri istenmiştir. Ahmet Badi Efendi, Riyaz-ı Belde-i Edirne adlı eserinde, Rus işgali esnasında hastahanenin boşaltılarak buradaki hastaların İstanbul'a gönderildiğini yazarak şöyle der: "İstanbul'da tutukevleri tamamen dolduğundan, akıl hastalarının bulundukları yerde korunması istendi. Vakıf gelirlerinde de yeterli para bulununca 1891 Kasım'ında tekrar tamir edilerek hizmete açıldı"

Bunun üzerine Edirne Darüşşifası onarıma alınmış ve 1896'dan itibaren akıl hastalarının tecridinde yeniden kullanılmaya başlanmıştır. Bu onarımla ilgili Edirne Gazetesi'nde çıkan haber şöyledir: *"Sultan II. Bayezid'in Edirne'deki Darüşşifası, 1880 senesi istilasından beri boş bırakılıp akıl hastaları İstanbul'a gönderilmekte idi. Buradaki hastahanelerle genel tutuk evleri alacaklarının çok üzerinde dolmuş olduğundan, oraya akıl hastaları gönderilmeyip, oldukları yerde tedavileri hakkında görülen lüzum ve hastaların il tutuk eviyle hastahanesindeki imkânsızlık, iş bu bimarhânenin ihya ve imarını gerektirdiğinden ve evkafından yeterli ödenek de bulunduğundan onarılarak 1896 senesi Ekim ayında hizmete açılmıştır"*

Bu belgeye göre darüşşifa 1896 tarihinde tekrar onarım görerek akıl hastalarının tecrit ve tedavisinde bir süre daha kullanılmıştır. Fakat yapılan onarım yeterli görülmemiş olacak ki, 1910 yılında Alman Mimar Cornalius Gurlitt tarafından rölevesi yapılmıştır. 1906 yılında ise medrese bölümü kısa bir süre ordudan ihraç edilenlerin kapatıldığı cezaevi olarak kullanılmıştır.

Balkan Savaşı Yılları ve İki Önemli Belge

Balkan Savaşları sırasında medrese bölümü bir dönem askerî cezaevi olarak kullanılmıştır. İ.Hakkı Soyanmaz, "II. Meşrutiyet için askerî birliklerde ayaklanmalar başlayınca çevresinde isim yapmış olan genç subaylar, tutuklanıp, sırtlarındaki subay elbiseleri alınıp, ordudan ihraç edilip Edirne Sultan II. Bayezid Külliyesi'nde tutuklu bulunduruldular" diye yazar.

Medrese Bölümü'nün askerî cezaevi olarak kullanıldığı yıllar.Yıl 1906 (Destan-ı Edirne)

Balkan Savaşları'nda ve Yunanlıların Edirne'yi işgalinde ise burada tecrit edilen akıl hastaları şehre salınır. Balkan Savaşı'nın görgü tanıklarının söylediklerine göre daha önceki işgallerde bile düşman delileri burada saklayanlara para verirken, Yunan işgalinde bu para ödenmemiş ve deliler şehre salınmıştır.

Ancak günümüze ulaşan bazı belgelere dayanarak, darüşşifanın 1916 yıllarına kadar açık olduğunu söylemek mümkündür. Konuya ilişkin olarak, dönemin Meclis-i Umur-u Tıbbîye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Reisliği'nin Edirne Darüşşifası ile ilgili yaptığı yazışmaların iki örneğini buraya aktarıyoruz. Bunlardan biri 1910 yılına ait bir hekim atama-

Darüşşifanın kendi kaderine terk edildiği yıllara ait bir görünüm

sı ve alacağı ücretle, diğeri de 1916 yılındaki bir hastabakıcı tayini ile ilgilidir.

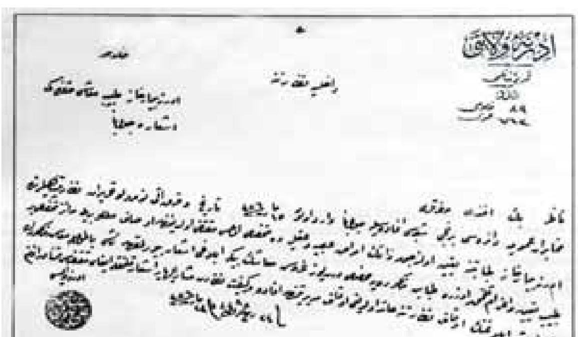
Belge 1

Meclis-i Umur-u Tıbbîye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Riyaseti

Adet:1045 Dâhiliye Nezaret-i Celilesine (İçişleri Bakanlığı)
Sayın Bakana,

Edirne Bimarhânesi hekimliğine ayrılmış olan 400 kuruş maaşla istekli olan Edirne ili Askerî Ortaokul Doktoru Kol Ağası Ahmet Bey'in atanması hakkında, adı geçen vilâyetten gönderilen 10 Ocak 1325-1309 tarih ve 360 numaralı tezkere alındı.

Osmanlı memleketinde, birinci derecede bimarhâneye sahip bir yer de Edirne olup, buraya atanması gereken tabibin, aklî ve asabî hastalıklar üzerinde oldukça bilgili bir uzman olması gerekir. Bimarhâneler bugün güvenli bir yığılma evi olmaktan ziyade, bir tedavi evi olduğu için, böyle önemli bir göreve 400 kuruş maaş verilmesi, amaca uymayan ve hatta boşuna ve fazladan bir harcama olacaktır.

Bir hekim ataması yazısı
(Yöre Dergisi- Nilüfer Gökçe)

Uzman bir tabip sağlanabilmesi için hiç olmazsa aylık 1000 kuruş maaş verilmesi lâzım gelmektedir. Bu paranın biçare akıl hastalarının merhamet ve şefkate olan ihtiyaçları düşünülürse esirgenmeyeceğinin cevap olarak ve bu bin kuruşun sağlanması halinde gerekenin yapılıp acele olarak bildirilmesini, ek olarak Bakanlığımıza duyurulması Meclis-i Tıbbîye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye'de ifade ve adı geçen yazışma bağlı olarak takdim buyrulmaktadır, efendim hazretleri.

Meclis-i Umur-u Tıbbîye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Reisi
Besim Ömer

Belge 2

Edirne Valiliği Mektubi Kalemi - Genel 1046 - Özel 1786

Dahiliye Nezaret-i Celilesine (İç işleri Bakanlığına)

Efendim, Edirne Bimarhânesi'nde 2 sene hasta bakıcılığı görevi yapan Edirne'nin Buçuktepe Mahallesi'nden Tanaş kızı Katina, İstanbul'da Haydarpaşa Hastahanesi'nde eğitimini tamamlamak üzere İstanbul'a gitmek için başvuruda bulunmuş ve gitmesinde bir sakınca görülmemiş olduğ*undan gereğinin yapılması için Bakanlıklarının oluru gerekmektedir. Bu konuda verilecek emir Bakanlığınıza aittir. 21 Mayıs 332-03.06.1916*
Edirne Valisi Zekeriya

Bir hastabakıcı tayinini gösteren belge
(Yöre Dergisi-Nilüfer Gökçe)

Bu iki belgede de görüldüğü üzere Darüşşifa 1910 yılında son derece faaldi. Burada akıl hastaları barındırılıyordu ve bu önemli hastahaneye atanacak hekim için 400 kuruşun az olacağı belirtilip en az 1000 kuruş verilmesi öneriliyordu. 1916'da da faaliyetini sürdürüyordu ve burada görevli Katine isimli hasta bakıcı kızın eğitimini tamamlaması için İstanbul'a atanması isteniyordu.

Dr. Mazhar Osman Darüşşifa'da
Modern Türk Psikiyatrisinin kurucusu olarak bilinen Dr. Mazhar Osman, ülkemizde akıl hastalığına modern anlamda ilmî yaklaşan ilk psikiyatr olarak bilinir. Daha 24 yaşında "Tababet-i Ruhiye" adlı kitabını yazmıştır. O'na göre akıl hastalığı gizemli bir şey değildir ve beyindeki bazı hücrelerin bozulmasından kaynaklanmaktadır. Toptaşı Bimârhânesi'nde ilk kez bir arada gördüğü çok sayıda akıl hastasının insan pisliği içinde, çırılçıplak ve zincirle bağlı halinden çok etkilenmiş ve kendine şu sözü vermiş: "Bir gün burada idareci olursam, hastahanenin tüm kapılarını yıktıracağım."

İşte o Mazhar Osman, 1915 yılının Mart ayında **Dr. Tevfik Rüşdü** tarafından, Edirne Bayezid Bimarhânesi'ne yollanarak bu kurumu da tasfiye etmiştir. Edirne Dürüşşifası'nda zincirlerine bağlı olarak tecrit edilen son akıl hastalarını da zincirlerinden çözerek, önce Kıyık'taki Fransız Hastahanesi'ne, oradan da İstanbul Toptaşı Bimarhânesi'ne götürmüştür.

Mazhar Osman, Edirne Bimarhânesi'nde o dönem, 5'i kadın 40 kadar hasta olduğundan söz eder "1915 senesinde Edirne'de kapattığımız Sultan II.Bayezid Bimarhânesi'nde, iri yarı, tek gözlü, koca kuşaklı, şalvarlı, baldırı çıplak, elinde kocaman sopalı bir Pomak güllabici, şarkın eski bimarhânelerinin son yadigârı idi"

Dr. Mazhar Osman Edirne Darüşşifası'ndaki akıl hastalarını zincirlerinden çözerken *(1915).*

Mazhar Osman'ın Osmanlı'nın son zaman diliminde uygulanmakta bulunan hastalarının zincirlenmesi olayını 1915'te, Edirne Bimarhânesi'nde çözmesi önemli bir hadiseydi. Bundan böyle deliler hasta olarak algılanacaktı.

Cumhuriyet Dönemi ve Külliyenin Trakya Üniversitesi'ne Devri

Darüşşifa 1950'lerde harap haldeydi.

1920'lerden sonra Sultan II. Bayezid Külliyesi'nin, Camii hariç, diğer tüm bölümlerinin kaderlerine terk edildiği dönemdir. 1950'lerde bu bölümler ve özellikle darüşşifa harap haldedir. O eski günlerden geriye, hayvan ağılı olarak kullanılan bölümler, yıkılan duvarlar ve çöken kubbeler kalmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1964 yılında bu bölümleri restore ederek yıkılmaktan kurtaracaktır. Ancak, tıp ve mimarlık tarihimizin bu önemli yapılarının gerçek anlamda kurtuluşu, Trakya Üniversitesi'nin bu yapıyı sahiplenmesi ile yaşanmıştır.

Vakıflar Bölge Müdürlüğü bünyesinde bulunun Sultan II. Bayezid Külliyesi'nin, Camii hariç diğer bölümleri, 2762 Sayılı Vakıflar Kanunu'nun 10. maddesi uyarınca, 14.09.1984 tarihinde düzenlenen protokol ile Trakya Üniversitesi'ne devredilmîştir. Restorasyondan geçirilen bu yapılar bir süre Trakya Üniversitesi Edirne Meslek Yüksek Okulu'nun Restorasyon ve Duvar Süsleme Sanatları Bölümleri tarafından eğitim ve öğretim amaçlı olarak kullanılmıştır.

EDİRNE DARÜŞŞİFASI'NIN MİMARÎSİ

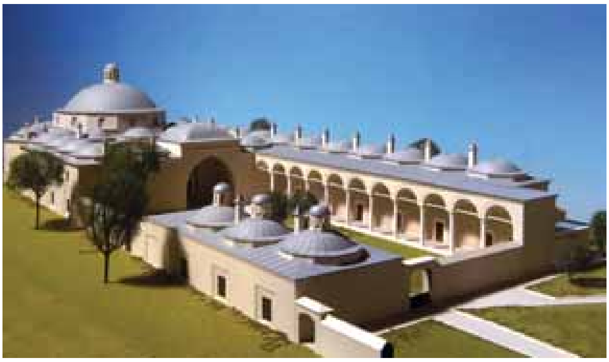

Darüşşifanın onarım gördüğü yıllar (Fotoğraf: Mehtap Ülkücü)

"XV. Yüzyılda Edirne'de inşa edilen Sultan II.Bayezid Darüşşifası, dış konturlarıyla altıgen bir merkezî kubbeli mekâna bağlı ve ard arda iki avlu etrafında yer alan bir plân şeması uygulamasıyla öncekilerden farklı bir özelliğe sahiptir. Sultan II.Bayezid Darüşşifası'nı diğerlerinden ayıran en önemli özellik, öncelikle mimarîsindeki ayrıntılardır. Arslan Terzioğlu, "ayrıntılı şekilde ve merkezî olarak plânlanmış olmasından dolayı, dünyada ilk olarak kabul edilmektedir ve batıdaki benzerlerinin bundan ancak 200 yıl sonra yapıldığı öne sürülmektedir" demiştir. Terzioğluna göre, "Darüşşifa'da zamanı için çok mükemmel merkezî plân şemasının uygulanmış olması, zahiri olmaktan ziyade gerçek anlamda hastaya hizmetle beraber, personel sayısında ekonomi ve tedavi metoduyla (müzikle tedavi), yani tamamen sosyal hizmet anlayışıyla ilgili olmuştur. Ortadaki alan ise aydınlık fenerli bir kubbe ile yüksek ve hâkim bir hacim olarak belirtilmîştir."

Sultan II.Bayezid Darüşşifası'nı, Selçuklu ve Osmanlılardaki hastahane anlayışından ve an'ânevî müzikle tedavi yöntemlerinden farklı düşünmemek gerekir. Bunu tarihî sürecin devamı olarak da tanımlamak mümkündür.
Sultan II. Bayezid Külliyesi bünyesinde yaptırılan darüşşifa Tunca Nehri kenarındadır. Aslında külliyenin Edirne'de yapılması, bu şehrin bir hastahaneye ihtiyacının bulunmasıdır. Sonuçta Edirne Sultan II.Bayezid Külliyesi'ndeki darüşşifa, halkın isteği üzerine düşünülen bir külliyedir.

Edirne Darüşşifası'nın maketi
(İslâm Bilim ve Teknoloji Müzesi (En.No: F.06)

Selçuklu ve Osmanlılarda tesis edilen benzer hastahane ve medrese plânlarındaki benzerlik Sultan II. Bayezid Darüşşifası ve yanındaki medresede görülmez. Daha önceki dönemlerde Osmanlı külliyelerinde ağırlık daha

ziyade Cami yapısına verildiği halde, Edirne'de II. Bayezid Külliyesi'nde ağırlık merkezini hastahane ve onun bitişiğinde yer alan medrese teşkil etmektedir. Buranın, diğer hastahanelerin medreseyi andıran dört eyvanlı ve çift eksenli karakterinden bambaşka, ilk defa hastahane fonksiyonlarına ve merkezî sisteme önem verilerek plânlanmış bir mimarî karakter taşıdığı görülmektedir.

Edirne Sultan II. Bayezid Darüşşifası

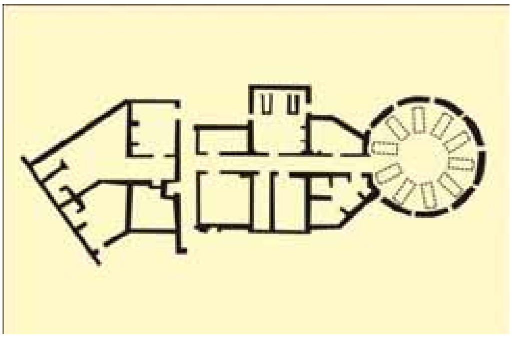
Terzioğlu'na göre, "Hayrettin'in, 15. yüzyılın sonunda Edirne'deki II.Bayezid Hastahanesi'nde ve Sinan'ın İstanbul'da 16. yüzyılda inşa ettiği hastahanelerde az personelle fazla randıman almayı amaçlayan merkezî plânlama ile havalandırma tekniği ,sahasında yeni fikirlerdir. Bunlar Osmanlı mimarîsinin, 15 ve 16. yüzyılda eriştiği yüksek seviyeyi kanıtlar" Terzioğlu yaptığı tüm çalışmalar sonucunda, "Edirne Sultan II.Bayezid Hastahanesi, Rönesans Devrinde ve hatta hastahane tarihinde bir eşi daha olmayan mimarî bir abidedir." tanımlamasında bulunmuştur. Bu hastahanenin medrese, Cami, tabhâne, fırın ve imaretle birlikte Tunca Nehri kenarında yeşil bir sahada inşa edilişi, şehircilik bakımından bugünün modern İsveç hastahanelerindeki en ileri plânlama yönteminin, bundan 500 yıl önce uygulandığını göstermektedir.

Darüşşifa ve Medresenin havadan görünüşü

Terzioğlu'nun belirttiği gibi, "günümüzden 520 yıl önce yapılan bu hastahanede, bir sağlık kurumunda olması gereken özellikler ayrıntısı ile plânlanmış ve hayata geçirilmîştir. Merkezî sistem, havuzlu ve kubbeli ferah mekân, havalandırma ve aydınlatma feneri, yazlık ve kışlık hasta odaları, musiki sahnesi, akustik, yönetici odaları, poliklinik odaları, saldırgan akıl hastalarının tecrit yeri, mutfak, çamaşırhâne, şuruphâne (laboratuar), personel odası, ilaç depoları (eczane) ile medrese bölümündeki öğrenci odaları, dershâne ve hatta dershânenin amfisi bile tüm ayrıntısı ile göz önünde tutan tasarımındaki ileri seviye, Batı'da 18 ve 19. yüzyıllarda, hatta bazı ayrıntılar açısından ancak 20. yüzyılda ulaşılabilmîştir."

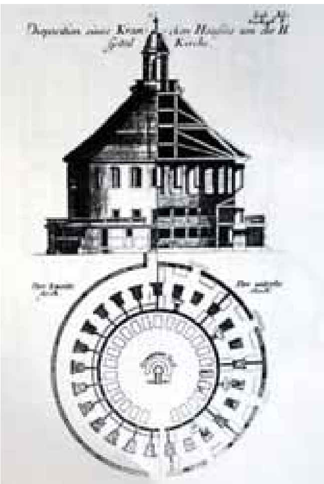
Rönesans Dönemi hastahane mimarîsinde bir dönüm noktası olarak kabul edilen ve 1457 tarihinde **Antonio Flarete**'nin merkezî sistem sağlamak için haç şeklinde plânlayarak inşa ettiği **Milano**'daki **Ospidale Maggiore Hastahanesi**'nden 30 yıl sonra Edirne'de inşa edilen II. Bayezid Hastahanesi, gerek müzik tedavisi için akustiğin sağlanmış, gerekse az elemanla yüksek randıman almak için merkezî bir şekilde inşa edilmiş ilk hastahane olması ve hatta 18 ve 19. yüzyıllardaki hastahane yapılarına ışık tutacak kadar mükemmel bir havalandırma ve aydınlatma sistemi getirmesi bakımından üstün vasıflara sahiptir. Ayrıca Rönesans Dönemi hastahane mimarîsinde çığır açan bir yapı olarak görülmektedir.

**Liverpool'da,
1884 yılında inşa edilen
Seaforth Askerî Hastahanesi.
*(A. Terzioğlu)***

L. Ch. Sturm tarafından 1720'de neşredilen merkezî hastahane projesinde, merkezî kubbe üzerinde yer alan havalandırma fenerinin yine II. Bayezid Hastahanesi havalandırma fenerine benzemesi üzerinde durulacak bir konudur. Sturm'un bu projesinde merkezî mekânın üzerindeki havalandırma fenerinin yetersiz bulunmasına rağmen, Mimar Hayrettin, merkezî mekânda bunu başardığı gibi, kışlık hasta odalarındaki bacalar vasıtasıyla da bu odalardaki havalandırma sorununu çözerek, havalandırma tekniğine önemli bir boyut kazandırmıştır.

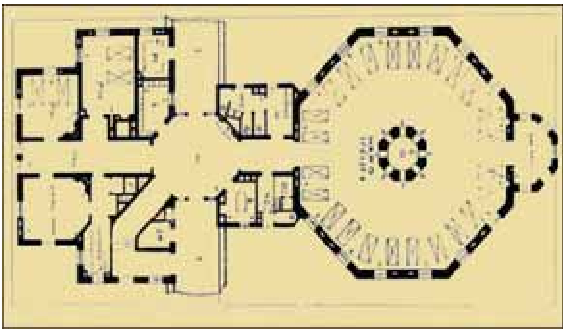
Paris'teki ünlü Hotel-Dieu Hastahanesi'nin 1772 yılında yanmasından sonra, yerine yapılacak yeni bir hastahane için açılan proje yarışmasında Antonie Petit tarafından teklif edilen merkezî sisteme göre, yıldız şeklinde plânlanmış hastahane projenin ortasında yer alan konik merkezî bölümden havalandırma sisteminin yapılandırılması düşünülmüştür. Merkezî yapının, konik çatısı üzerinde yer alan havalandırma feneri ile âdeta bu proje Edirne Darüşşifası'ndan örnek alınmış gibidir.

**L.C.Sturm tarafından
1720 tarihinde yapılan
merkezî hastahane projesi
*(A.Terzioğlu)***

ABD'nin Baltimore şehrinde, 1876'da pavillon (pavyonlar) sisteminde inşa edilen Johns Hopkins Hastahanesi'nin gerek plân ve gerekse sekizgen şekildeki hasta koğuşunun ortasında yer alan havalandırma sisteminin kubbemsi çatı üzerindeki fener üzerinden çalışma sistemi de, yine Edirne Darüşşifası ile büyük bir benzerlik göstermektedir.

Az personelle yüksek randıman sağlamak gayesiyle yapılan merkezî plânlamanın birer ürünü olan Antwerpen'deki Stuivenberg Hastahanesi (1855), Philadelphia'daki Presbytarian Hastahanesi (1885), Bradford Çocuk Hastahanesi (1890) ve özellikle Liverpool'daki Seaforth Askerî Hastahanesi'nin (1884) plânlarının, onlardan 400 yıl önce yapılan Edirne II. Bayezid Hastahanesi'ne çok benzemesi oldukça ilginçtir.

Baltimore'da 1876'da, pavillon sisteminde inşa edilen Johns Hopkins Hastahanesi'nin havalandırma sistemi, Edirne Darüşşifası'na çok benzemektedir. *(Arslan Terzioğlu)*

Dr. Rifat Osman Bey* Edirne Rehnüması adlı eserinde** merkezî hastahane plânına 1884 yılında Greenwich'te inşa edilen Miller Hastahanesi'nde de rastlandığını yazar.

Darüşşifa'nın en önemli mimarî özelliklerinden biri de, mimarının belli geometrik proporsiyonları gözeterek yapıyı plânlanmış olmasıdır. Ana kütlelerin yerleşiminde geometrik bir düzen vardır. Kare ve dikdörtgenlerin hâkim olduğu külliyenin bu açıdan en özellikli yeri darüşşifadır. Darüşşifanın şifahâne bölümü ana kütlesindeki altıgen düzeni, 12 kenar üzerine kurulu 12 pencereli kubbe örtmekte ve altıgen geniş salonun ortasında 12 kenarlı bir havuz bulunmaktadır.

Johns Hopkins Hastahanesi

Kitâbesi

Darüşşifa'nın şu an bilinen ve günümüze ulaşan bir kitâbesi yoktur. Ancak, Türkiye'de ilk tıp tarihi kürsüsünün kurucusu olan, Prof. Dr. Süheyl Ünver, Ratip Kazancıgil'e yazdığı bir mektupta, Topkapı Sarayı Arşivi'nde 2580 sayılı bir belge olduğunu ve bu belgenin Darüşşifa'nın kitâbesi için hazırlanmış olabileceğini ifade eder. Kitâbe taslağı şöyledir:

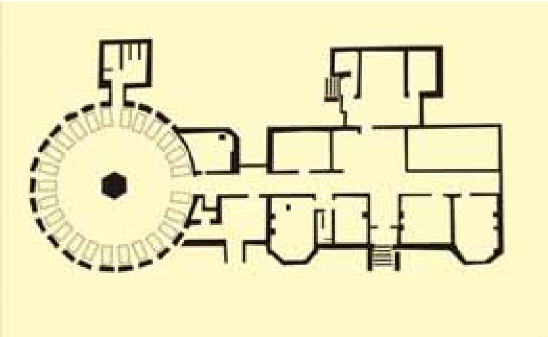
* **Dr.Rifat Osman Bey**: (1874-1933) Türkiye'nin ilk radyologlarındandır. Edirne Asker Hastahanesi'nin başhekimliğini yaptı. Emekli olduktan sonra Edirne'den ayrılmadı ve kendisini bu şehrin tarihî araştırmalarına ve kültür hayatına adadı. Mimar, mühendis, araştırmacı, tarihçi, ressam ve fotoğrafçıdır. Edirne tarihi ile ilgili çok sayıda kitabı vardır

** **Edirne Rehnüması:** Dr. Rifat Osman Beyin Edirne Rehnüması adlı eserinin çevirisi" I. Baskı: Türk Kütüphâneciler Derneği Edirne Şubesi yayınları – 11 İstanbul 1994 II. Baskısı: Nisan – 1998 tarihinde Türk Kütüphâneciler Derneği yayınları arasından ve bilâhare son buluşu Edirne Valiliği'nin "Edirne Kitaplığı" için de 2013 yılında yayınlandı.

Kanun sığınağı Şah Bayezid Han, Âlâmın def'i için bir ev yaptı.

Haif tarafından, hüve darüşşifa el-eskâm tarih olarak ilham oldu.

Ebcet hesabıyla* son mısradan 1486 tarihi çıkmaktadır. Her ne kadar darüşşifa 1488 yılında hizmete girmişse de Ratip Kazancıgil, bina için bazı başka tarihlerin yazıldığını, bitiş tarihi bu zamana denk gelmediği ya da bitirilmediği için kitâbenin yerine konulmamış olabileceği yorumunu yapar. Hastahanenin diğer binalara göre 2 yıl erken tamamlanarak hizmete girmiş olabileceği de akla gelen bir diğer konudur.

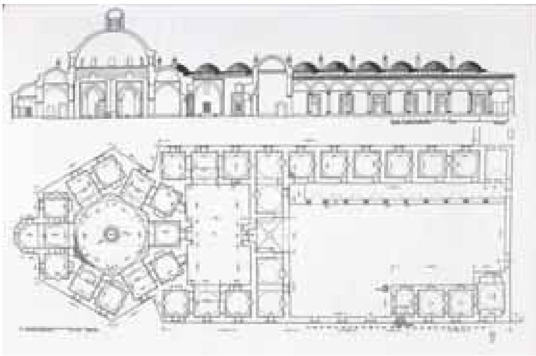

Merkezî Sisteme Göre Plânlanmış Antwerpen'deki Stuivenberg Hastahanesi 1855 ***(Arslan Terzioğlu)***

Darüşşifa'nın Bölümleri

Sultan II.Bayezid Darüşşifası'nın en büyük özelliklerinden biri, tüm ayrıntıları ile bir hastahane olarak plânlanmış olmasıdır. Kendisinden önceki darüşşifalarda böylesine ayrıntılı bir plânlama görülmez. Bu yüzden hastahane farklı bölümler şeklinde yapılmış ve her bölüme farklı görevler yüklenmiştir. Darüşşifa, 3 ana bölümden oluşmuştur.

- Birinci bölümde, geniş ve ferah avlunun içinde poliklinik ve hizmet odaları vardır.
- İkinci bölüm idarî odalar bulunur.
- Üçüncü bölümde ise yataklı tedavi odaları bulunur ve burası darüşşifanın en özellikli bölümüdür.

Darüşşifa Plânı ***(Y.Mimar İ.Aydın Yüksel)***

Birinci Avlu: Birinci avlu dikdörtgen şeklindedir. Bu avluya külliyenin diğer kapılarıyla kıyaslanmayacak kadar sade ve fazla özelliği olmayan iki kapıdan girilir. Kapılardan biri, halen

* **Ebcet Hesabı:** İslâmiyet'in kabulünden ve Arabistan'da Hint sayıları kullanılmaya başlanmadan önce hesap yapabilmek için harflerin rakam olarak kullanıldığı bir sayı sistemidir. Çağdaş ondalık sayı sistemi olan Hint sayıları çıktıktan sonra hesap yapmak için uygun olmayan ebced terkedilmîştir. Arap alfabesiyle yazılan bir yazıdaki harflerin sayı değerlerinden (*cifr*) tarih bilgisi gibi gizlenmiş bilgileri çıkarmaya yönelik çalışma yapanlar da olmuştur.

kullanılmakta olan doğu kapısıdır. Bir kapı da kuzeyden avluya bağlanır. Yine doğu yönünden bu avluya bağlanan ancak sonradan kapatılan bir kapıdan da söz edilmektedir. Ayrıca medreseden birinci avluya geçiş yapan başka bir kapı da vardır. Restorasyon döneminde bu geçiş kapatılmış ve buraya tuvalet ile kazan dairesi olarak kullanılan bölümler yapılmıştır.

Darüşşifa'nın ikinci avlusu

Doğu girişinin sağ tarafında 10 mermer sütun üzerine oturtulmuş kubbeli revak sahanlığına açılan 6 oda vardır. Odaların pencereleri dış bahçeye açılır. İçlerinde de birer ocak bulunur.

Darüşşifa Birinci Avlu

Doğu kapısı girişinin hemen solunda ise yanyana bitişik 4 oda daha bulunur. Bunlardan ilki diğerlerine göre biraz daha büyüktür ve güney yönüne doğru çıkıntılıdır. İlk üç odanın tavanları kubbeli fenerlerle örtülüdür. Dördüncü odanın kubbesi yoktur Dördüncü oda ile kuzey kapısı arasında da taş bilezikli bir su kuyusu bulunur. Bu kuyu "süt kuyusu" olarak da tanımlanır. Halk arasında sütü olmayan annelerin bu sudan içmeleri halinde sütlerinin artacağı yolunda bir inanç vardır.

Birinci avlunun bitimi ile ikinci avlu kapısı arasında kubbe ile örtülü bir sahanlık vardır. Bu sahanlığın sağ ve solunda iki büyük salon bulunur. Bu salonlarda ikişer ocak ve ikişer pencere bulunur. Pencerelerden biri dış bahçeye, diğeri ise birinci avluya bakar

İkinci Avlu: Buraya birinci avlu sahanlığının bitimindeki mermer kemerli kapıdan girilir. Bu kapının üst kısmı taş işçiliği ile dikkat çeker. İkinci avlu enine dikdörtgen bir yapıya sahiptir ve avlunun sağ ve solunda sekili birer sofaya açılan kapılarıyla 4 adet oda bulunur. Sağlı sollu ilk odaların ikişer penceresinden biri avluya, diğeri ise dış bahçeye bakar. Karşılarındaki odaların ise dış bahçeye bakan tek pencereleri vardır. Tüm odalarda olduğu gibi buradaki odalarda da birer ocak bulunur. Bu bölümdeki 4 odadan birinin hekimbaşı, diğerlerinin de hekim ve diğer görevlilere ait olduğu sanılmaktadır.

Yataklı Tedavi (Şifahâne) Bölümü: İkinci avludan yine bir kapıyla bu bölüme girilir. Burası ortada büyük fenerli bir kubbe ile bunu çevreleyen 12 küçük kubbenin örttüğü merkezî bir yapıdan

oluşur. Büyük kubbe fenerinin tam altında ve büyük salonun tam ortasında 12 köşeli fıskiyeli bir havuz bulunur.

Şifahânenin çok özellikli bir mimarîsi vardır ve altıgen bir yapıya sahiptir. Bu altıgen yapının her kenarında 4.35X4.35 ölçülerinde kare şeklinde altı adet kapalı kışlık hasta odası vardır. Bu odalardan dört tanesinin kapısı, salondan birer basamak merdivenle çıkılan, altlarında pabuçlukları bulunan ve salona bakan cepheleri açık kemerli dört adet yazlık odaya açılır. Geri kalan iki odanın kapıları ise doğrudan orta salona açılır.

Yataklı Tedavi Bölümü'nün havadan görünüşü

İlk dört kışlık oda ile tüm yazlık odaların dış bahçeye açılan birer pencereleri bulunur. Yazlıkları olmayan son iki kışlık odanın hem dış bahçeye, hem iç salona açılan birer penceresi vardır. Kışlık odaların içinde birer de ocak bulunur.

Giriş kapısının tam karşısında, diğer yazlık odalar gibi cephesi açık, kemerli bir bölüm yer alır. Diğer açık bölümlerden farkı içe doğru daha geniş bir yapıda olması ve diğerlerinden farklı olarak beş pencereye sahip bulunmasıdır. Orta alana hâkim olan bu bölümün müzik sahnesi olduğu düşünülmektedir.

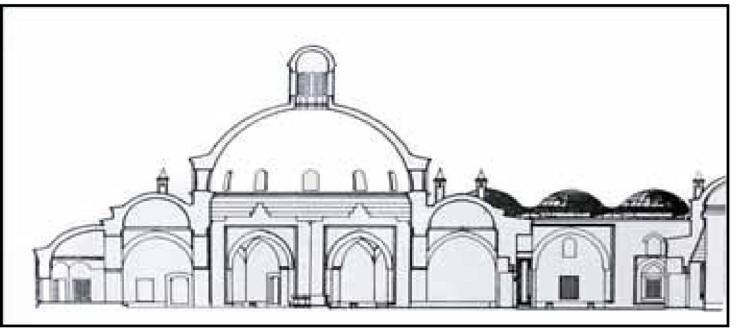

Yataklı Tedavi Bölümü

Şifahânenin zemini mermer olup havuzdan kenarlarda bulunan kanala doğru hafif eğimlidir. Bu eğimin, havuzdan taşan suların ikinci bir kanalda rahat toplanması ve hastahane temizliğinin daha kolay yapılabilmesi amacıyla verildiği düşünülmektedir.

Şifahânenin geniş alan biçimindeki merkeze bakan odalardan meydana gelmesi, az personelle daha fazla hizmet elde etmenin anlayışını akla getirmektedir. Dr. Rifat Osman Bey de "hasta odalarının havuzlu avluya açılmaları sebebiyle az personelle kapıları açık odalardaki hastalar daimi kontrol altında tutulabilmektedir." diye yazmaktadır. Bu bölümle ilgili en ayrıntılı

çalışmayı Terzioğlu yapmıştır. Özellikle binanın musiki icrası yönünden çok önemli olan akustik konusu üzerinde de çalışmış ve mimarîde bu özelliği ön plâna çıkaran bilinçli bir ölçü kullanıldığını ortaya koymuştur.

Edirne Darüşşifası Kesiti
(Arslan Terzioğlu)

Edirne Darüşşifası'nın en belirgin özelliklerinden biri, merkez kubbenin tam altında ve zeminin tam ortasında fıskiyeli bir su havuzunun bulunmasıdır. Başta Ratip Kazancıgil olmak üzere birçok araştırmacı, bu havuzun amacının tedaviye yönelik huzur ortamı yaratmak olduğunu belirtmektedirler. Ayrıca sözlü kültürümüz de bu havuzun tedaviye yönelik bir havuz olduğu yönünde bilgileri günümüze ulaştırmıştır.

Edirne Darüşşifası'nın merkezînde bulunan şadırvan

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde, burada yatırılan akıl hastalarının tedavisini anlatırken "kimisi havuz ve şadırvandan akan suya bakıp kalender hülyası kabilinden sözler eder" diye yazmaktadır.

Edirne Darüşşifası'nın, Türk-İslâm mimarîsinin ilk çok yönlü ve plânlı hastahanesi olduğu düşünülürse, orta mekâna konulan şadırvanın da bu plânın bir parçası olduğu anlaşılır. Şadırvanın etrafında musluğun bulunmaması ve sadece fıskiyeden suyun akması, havuzun öncelikle göze hitap edici bir zenginlik olarak mekâna katıldığını akla getirmektedir.

Akustiğin mükemmel olduğu bu mekânda suyun hem göze hitap edici etkisi hem de çıkardığı sesin yankılanarak müzik sesi ile birlikte odalarında yatmakta olan hastalara ulaşması ve onların huzura kavuşturmak suretiyle iyileştirilmelerinin düşünülmesi kuvvetle muhtemeldir.

Darüşşifa'da Duvar Grafitileri

Sultan II. Bayezid Darüşşifası'nın bugüne kadar incelenmemiş konularından biri "duvar grafitileri"dir. Grafiti, kelime olarak Eski Yunan etimolojisinden kalma "graphein=yazma" anlamına gelen bir kelimeden türemiş olup İtalyanca'daki "sgraffito" kelimesi günümüze okuma ve söyleme yanlışı olarak "grafiti" olarak ulaşmıştır. Grafiti çok eski çağlardan beri yapıla gelmektedir.

Grafiti, bir mülk üzerine herhangi bir biçimde çizilerek, kazınarak veya boyanarak yapılan resim veya yazılara verilen addır. Bazen bir sanat biçimi olarak değerlendirilse de genelde göze hoş görünmeyen zarar veya vandalizm olarak algılanır. Fransa'daki Lascaux mağaralarında* ilk insanların mağara duvarlarına kemikler ve taşlarla kazıdığı resimler de grafitinin bilinen ilk örnekleridir. Antik Yunan'da üzerine notlar kazınmış çeşitli kil parçaları bulunmuştur.

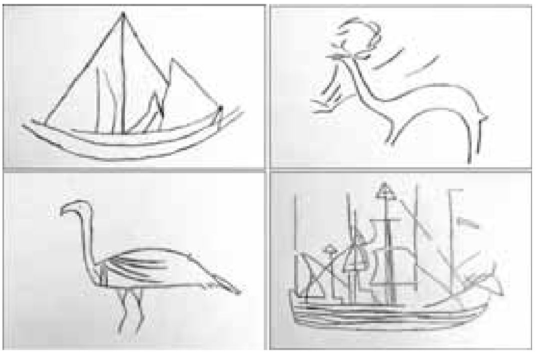
Darüşşifadaki grafitilerden örnekler

Roma yeraltı mezarları ve Pompei'de olduğu gibi eski çağ gömütleri ve yıkıntıların duvarlarında bulunan yazıtlar ve figür çizimlerine grafiti adı verilir. Modern stil grafitinin bilinen ilk örneği Eski Yunan şehri olan Efes'te bulunmaktadır. Yerel rehberler bu grafitinin fahişelik reklâmı olduğunu ileri sürerler. Mozaik ve taş bir patikanın yanında yer alan bu grafiti kalbe benzeyen bir el iziyle birlikte bir ayak izi ve rakamı gösterir. Bu grafitinin genelevin yakında olduğuna işaret ettiğine ve el izinin de ödemeyi sembolize ettiği söylenir.

Eski Romalılar da örnekleri grafitileri duvarlara ve anıtlar üzerine kazırlardı. Pompei'de yapılan kazılarda ise sloganlar, resimler ve müstehcenlik içeren grafiti örneklerine rastlanır. Vezüv

* **Lascaux mağaraları:** Fransa'nın güney batısındadır. Mağara resimleri ile ünlüdür. Yaklaşık 2 bin figürü barındırır. 1979 yılında "UESCO Dünya Kültür Mirası Listesi "ne girmiştir,

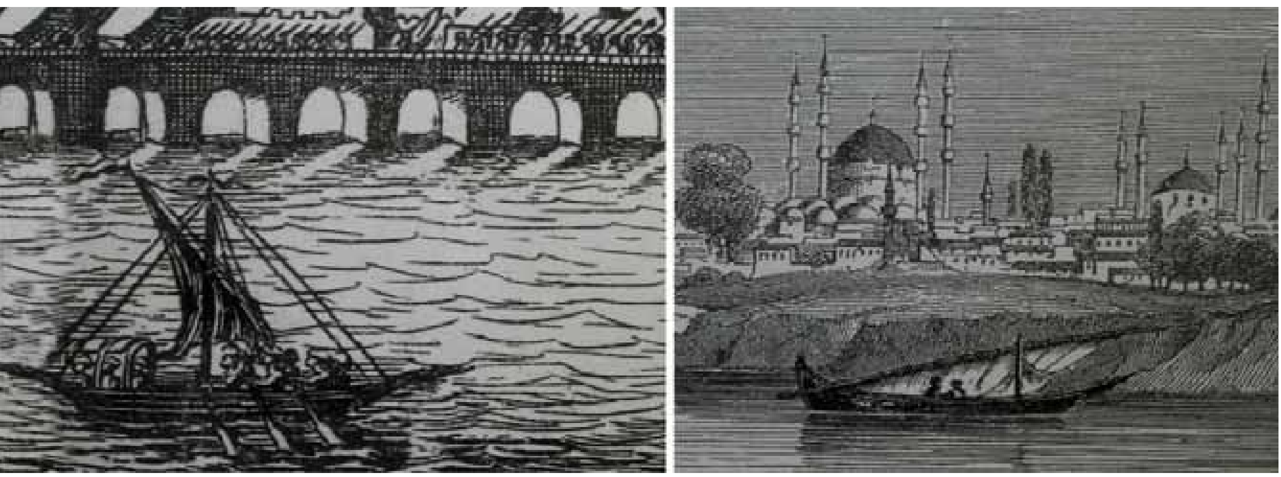
Yanardağı'nın püskürmesiyle Latince beddualar, büyülü sözler, aşk ilânları, alfabeler, siyasî sloganlar ve edebî sözler içeren Pompei'deki grafitiler korunmuştur.

Darüşşifadaki grafitilerin kâğıt üzerine alınan kopyaları

Sultan II. Bayezid Darüşşifası'nın taş duvarlarında da farklı grafiti örneklerine rastlanır. Çizimler taş doku içinde kaybolup gittiği için pek göze çarpmazlar. Özellikle ikinci avlunun duvarlarındaki çizim örnekleri ilgi çekicidir. Birinci avlunun tam karşısında bulunan pencereli iki duvarda da grafiti örneklerine rastlanır. Her iki avludaki tespit edilen toplam grafiti sayısı 28'dir. Bunlardan, birinci avlunun karşı duvarında bir kale ve altı gemi, ikinci avlu girişinin sol duvarında yedi geyik, dört kuş ve dokuz gemi, ikinci avlunun sağ duvarında ise bir kale çizimi bulunmaktadır.

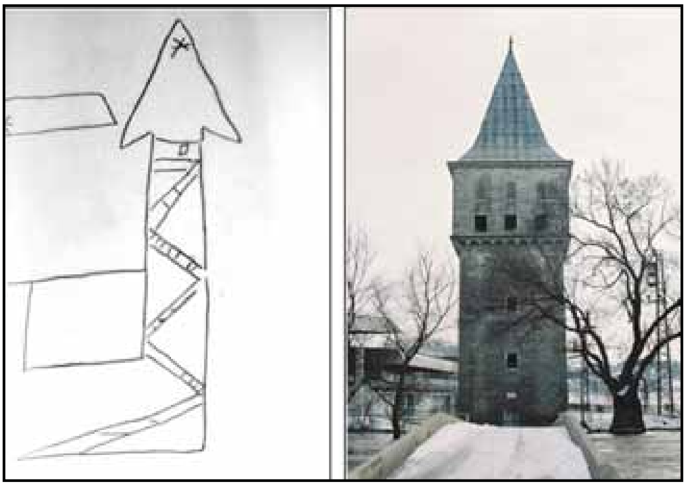
Bu grafitilerin darüşşifada yatmakta olan hastalar tarafından çizildiği düşünülmekteyse de, günümüze ulaşan herhangi bir bilgi ve belge yoktur. Çizgiler farklı karakteri yansıtmakta, gemi ve çeşitli hayvan resimlerinin yanı sıra kale duvarları ve burçlarının çizimleri ön plâna çıkmaktadır.

Edirne'ye ait eski gravürlerdeki yelkenliler *(Ch. Lalaisse- Gravürlerle Türkiye)*

Çizgilere bakıldığında bu kişilerin gemilerle ilişkisi olduğu da düşünülebilir. Gemi grafitilerini çizen ya gemiciydi, ya da o yıllarda külliyenin önünden akan Tunca Nehri'nde ulaşım amaçlı kullanılan kayıkları görüp resmediyordu.

Darüşşifanın bir ve ikinci avlusunun duvarlarında 2 adet büyük kale duvarlarını andıran çizimler vardır. Bu kuleler tepesindeki külâhlar itibarıyla minareyi de andırmaktadır. Şifahânenin faaliyette olduğu yıllarda Edirne Kalesi'nin ayakta olduğu düşünülürse, bu sur çizimlerinin Edirne Kalesi'ne ait olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Edirne Kalesi'nin 4 adet büyük kulesi vardı ve bunlardan 3 tanesi külliyenin bulunduğu alandan görülebiliyordu. Ayrıca Külliye'ye yakın bir noktada Adâlet Kulesi de bulunmaktadır.

Grafitide bir kule ve Sarayiçi'ndeki Adâlet Kulesi

V. BÖLÜM

EDİRNE DARÜŞŞİFASINDA MÜZİKLE TEDAVİ

Müzikle Tedavi

Türk-İslâm tarihinde hem ferdî olarak, hem de çeşitli sağlık merkezlerinde müzikle tedavi uygulamalarının yapıldığı konusunda birçok yayın bulunmaktadır.

Şam'daki Nureddin Hastahanesi'nde ve daha sonra Selçuklu ve Osmanlılardaki birçok darüşşifada fizikî ve ruhî hastalıklar müzikle tedavi edilmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nda bu tür tedavinin yapıldığı merkezlerden birinin de Edirne Darüşşifası olduğu bilinmektedir.

Darüşşifa'da hastahane ortamı ve müzisyenler (Nil Sarı)

Bu hastahane için, tarihteki müzikle tedavinin zirvesi olduğu söylenebilir. Çünkü hiçbir hastahanede müziğin tedavide kullanımı böylesine sistematik bir şekilde düzenlenmemiştir. İnsanları rahatlatmak için sadece musiki değil, bunu tamamlayan ve belki de etkisini arttıran su sesi de devreye sokulmuştur. Bu cümeleden hastahanenin yapılışında bir de müzik sahnesinin düşünülmesi ve ayrıca ortamın akustiğine büyük önem verilmesi dikkati çeken konulardır.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Edirne Darüşşifası'nda müzikle tedaviyi ayrıntılı olarak tanımlamaktadır. Öyle ki, bu mekânda çalınan müzik âletlerine, hânende ve sazendelerin sayılarına kadar bilgiler vermektedir. Tıp ve mimarlık tarihinde önemli bir yeri bulunan bu hastahanede müzikle tedavi sadece akıl ve ruh hastalıklarında değil, fizikî hastalıklarda da uygulanmıştır.

Külliye'de, ilk yıllardan başlayarak çok düzenli ve ayrıntılı bir sistemin kurulmuş olduğunu, vakfiyelerden ve günümüze ulaşan masraf defterlerinden anlıyoruz. Bütçenin düzeninden, masrafların ayrıntılı olarak kaydedilmesine, personelinden, çalışanların görev tanımlamalarına kadar her şey düşünülmüş ve kayıt altına alınmıştır.

Edirne Darüşşifası Yataklı tedavi Bölümü

Külliyeye vakfedilen yerler, araziler, dükkânlar ve tüm bunların ayrıntılı gelir ve giderlerinin yanında kuruşu kuruşuna personel ve ambar giderleri defterlere düzenli şekilde yazılmasına karşılık hastahanedeki tedavi yöntemleri konusunda günümüze ulaşan belgeye

rastlanmamıştır. Bu bilgiler yazılmamış veya rekâbet duygusu içindeki hekimlerce saklanmış olması ihtimali akla gelmektedir.

Darüşşifada hastaların hastalıklarına göre müzik çalınırdı *(Tümata)*

Hasta isimleri, hekim uygulamaları, ilaç formülleri, bu ilaçların kullanım biçimleri. Müzikle tedavinin ayrıntıları. Koku ve meşguliyetle tedavinin uygulama şekilleri…Tüm bunların kaydedildiği defterlerin olduğu çok büyük bir ihtimal dahilindedir. Bu defterlerin işgallerde yakılıp yok edildiği ve ya birçok Osmanlı arşivi belgesi gibi Bulgaristan, Rusya ve Kosova gibi ülkelerin arşivlerinde kilitli oldukları düşünülebilir. Bu arşivler üzerinde yapılacak ayrıntılı incelemeler sonrasında Edirne Darüşşifası'nda uygulanan tedavi biçimleri ve müzikle tedavi konusunda çok daha geniş bilgiye ulaşmak mümkün olacaktır.

Santur

Fotoğrafın icad edildiği 1839 yılından sonra pek çok fotoğrafçı, yüzyıllar boyu dünyaya hâkim olan gizemli Osmanlı topraklarını ve özellikle de İstanbul'u fotoğraflamaya koşmuştur. Eskiye dair fotoğraflar İstanbul'dan sonra en çok Edirne'de çekilmiştir. Çünkü Edirne, hem İstanbul'un yol güzergâhındadır ve hem de eski başkenttir. Bu fotoğrafların içinde Sultan II. Bayezid Külliyesi'nin de dışarıdan çekilen bir çok fotoğrafı bulunmaktadır. Acaba bu fotoğrafçılar Külliyenin bu kadar yakınlarında dolaşıp fotoğraf çektiler de içine mi girmediler? Bu konuda fazlaca bir şey söylemek zordur.

Külliyenin yüz yıl öncesine ait bir fotoğraf *(Prof.Emre Dölen Arşivi)*

Darüşşifada müzikle tedavinin yapıldığına ilişkin en ayrıntılı gözlem ve tanımlamayı Evliya Çelebi yapmıştır. Daha sonra başta Dr. Rifat Osman, Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver ve Dr. Ratip Kazancıgil gibi araştırmacılar, müzikle tedavinin, darüşşifadaki tedavi araçlarından biri olduğunu öne sürmüşlerdir. Arslan Terzioğlu "merkezî olarak plânlanmış hastahane binasında, mükemmel bir akustiğin de sağlanmış olması, daha o devirde bu

hastahanenin müzikle tedavi düşünülerek Mimar Hayrettin tarafından inşa edildiğini göstermektedir” diye yazmaktadır.

Külliyenin yüz yıl öncesine ait bir fotoğraf. ***(Prof.Emre Dölen Arşivi)***

Dr. Osman Şevki Bey, müziğin hekimlikle ilgisinin çok önceden beri bilindiğini, İstanbul’da Fatih ve Edirne’de Bayezid Bimâristanı’nda müzikle psikoterapi uygulandığını, ayrıca hastaların müziğin âhengi karşısında dinlendikleri ve ıstıraplarını unutarak musiki nağmeleri eşliğinde tedavi edildiklerinin görüldüğünü belirtir. O.Nuri Peremeci ise, müzik tedavi hakkındaki söylenenlerin yakın zamana kadar Edirne’de canlı olarak yaşandığını yazar.

Ömrünün uzun bir bölümünü Edirne araştırmalarına adayan ve “Ben artık Edirne için yaşıyorum” diyecek kadar bu şehre bağlı olan, Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver, Edirne’nin Osmanlı dönemi sağlık kurumlarını incelemiş ve özellikle Edirne Darüşşifası üzerinde durmuş ve şunu belirtmiştir: “Aklî za’f ile buraya gelenlerin etrafındakilerde de yapılan bu telkinin tesiri görülmüştür. Şimdiki fen, ruhî hastalıkların musiki ile tedavi olunabileceğini kabul etmiştir”

Sağlık Müzesi’nde, müzikle tedavinin canlandırılması

Evliya Çelebi’nin Müzikle Tedavi Konusundaki Gözlemleri

Evliya Çelebi 1652 yılında Edirne’ye geldiğinde, darüşşifaya da uğrayarak, buradaki hem genel durum hem de musikiyle tedavi konusunda ayrıntılı bilgiler vermiştir. Evliya Çelebi’nin ayrıntılı bilgi ve tanımlamaları bu mekânlardaki musikiyle tedaviyi şüphe götürmez bir şekilde ortaya koymaktadır. Evliya Çelebi, hastahanede yapılan musiki ile tedavi konusunu şu şekilde anlatır...

“Merhum ve mağfur Bayezid Veli Hazretleri, Vakfiyesinde, hastalara deva, dertlere şifa, divanelerin ruhuna gıda ve defi seva olmak üzere, 10 adet hânende ve sazende gulan (genç erkek) tayin etmiş ki; üçü hânende, biri neyzen, biri kemancı, biri musi-

karcı, biri santurcu**, biri çengi***, biri çeng santurcu biri udçu olup, haftada 3 kez gelerek hastalara ve delilere musiki faslı ederler. Allah'ın emriyle, nicesi saz sesinden hoşlanır ve rahat ederler.*

Evliya Çelebi 1652 yılında darüşşifaya gelmiş ve gördüklerini ayrıntılı olarak yazmıştır.

*Doğrusu musiki ilmînde neva, rast, düg**â**h, seg**â**h, çarg**â**h, suzinak makamları onlara mahsustur. Ama zengule makamı ile buselik makamında rast karar kılsa insana hayat verir. Bütün saz ve makamlarda ruha gıda vardır."*

Bu anlatılanlardan şunu çıkarmak mümkündür…

*"1652 yılında darüşşifada hastaları iyileştirmek için müzikle tedavi yapılıyordu. Bu amaçla hastahanede 10 kişilik bir müzisyen grubu vardı ve bu grup haftanın üç günü hastahanede müzik seansları düzenlerdi. Bunlardan üçü şarkı söyler diğerleri çalardı. Müzik **âlet**leri arasında ney, santur, çenk, keman, mıskal ve ud bulunurdu. Bu faaliyet esnasında Türk müziğinin değişik makamları çalınırdı. Çalınan makamlar ise neva, rast, dügâh, segâh, çargâh, suzinak, zengule ve buselik gibi makamlardı. Musikiyle tedavi sadece deliler için değil, diğer hastalar için de uygulanırdı."*

Dönemine göre olukça ayrıntılı sayacağımız bu bilgiler, darüşşifada müzikle tedavi yapıldığını açıkça ortaya koyacak niteliktedir. Ayrıca, Evliya Çelebi'nin kendisinin de müzisyen olması ve döneminin müzik üstadı Derviş Ömer Gülşeni'den musiki dersleri almış olması, bu konudaki görüşlerini daha değerli kılmaktadır.

* **Musikâr:** Ağızla çalınan çığırtma sınıfından bir çalgıdır. Girift ve battal adlı iki çeşidi vardır.Birden fazla neyin birbirine bağlanası oluşan ve bu boruya üflenmesi ile ses çıkaran eski bir çalgı. 18.yy'dan önce Türk Müziğinde kullanılan ve pan flüte benzeyen üflemeli bir çalgı.

** **Santur:** Kültür ve sanat tarihinin en eski çalgılarından biri. Biçim olarak kanun benzeri bir enstrüman. İbranilerin çalgısı olup 11. yüzyıldan sonra Avrupa'ya yayılmıştır.

*** Çeng: Bugünkü harpa benzer kanunu andıran ve dik tutularak çalınan bir çeşit müzik âleti. Binlerce yıl boyunca Anadolu, Mezopotamya ve Mısır uygarlıkları yanı sıra Orta Asya ve Uzak Doğuda da kullanılan köşeli arpların tarih sahnesinden en son çekileni Osmanlı "çengi"dir.

Darüşşifa'nın Musiki Sahnesi

Şifahânenin giriş kapısının tam karşında, dışa doğru çıkık yarı kubbeli ve 4.30x 4.80 ölçülerinde, orta alana da hâkim bir bölüm vardır. Zeminden 45 cm. lik bir yüksekliğe de sahip olan ve hemen önünde 2.80 metre uzunluğunda karşılıklı 2 sediri bulunan bu bölüm mekânın diğer açık ve kapalı bölümlerine göre özel bir şekilde yapılmıştır. Araştırmacılar, dışa bakan 5 penceresi, hasta odalarına bakan 2 iç penceresi ile farklı bir konuma sahip olan bu bölümün müzik sahnesi olduğu görüşünde birleşirler. Hastahanede görevli olan hânende ve sazendeler bu bölümde yerlerini alır ve musiki çalıp söylerlerdi. Halen bu bölüm, mankenlerle düzenlenmiştir.

16. yüzyılda darüşşifadaki müzikle tedavide kullanılan enstrümanlar: Ud, kabak kemane, rebap, ney, santur ve çeng.

Hizmete girmesinden bu yana 500 yılı aşkın bir zamanın geçtiği darüşşifada bu bölümün değişik zamanlarda ve farklı amaçlarla kullanılmış olabileceği de muhakkaktır. Darüşşifanın mimarî yapısı ve akustiğindeki yüksek plânlaması açısından, bu bölümün musiki icra edilen yer olması ihtimalini akla getirmektedir.

Dr. Rifat Osman Bey ve Mimar Kemâl Altan, bu bölümün mescit olduğunu öne sürerler.* Bu fikir pek kabul görmez. Çünkü darüşşifanın hemen bitişiğinde külliyenin Camii vardır. Çok yakında böylesine büyük ve güzel bir Caminin olması, ayrıca darüşşifanın içinde küçük bir mescit yapılmasını gereksiz kılar.

Ratip Kazancıgil, "Dinî mimarîmizde dışa açık pencere şeklinde bir mihrap yapısına açık namazgâhlarda bile rastlanmamaktadır. Kıble yönüne düşen orta pencere diğerlerine benzeyip, önce kapalı mihrap iken sonradan pencereye dönüştürüldüğüne ilişkin bir ize rastlanmaz. Vakfiyede ise burada görevli imam ve müezzin kadrosu bulunmamaktadır" diye yazar.

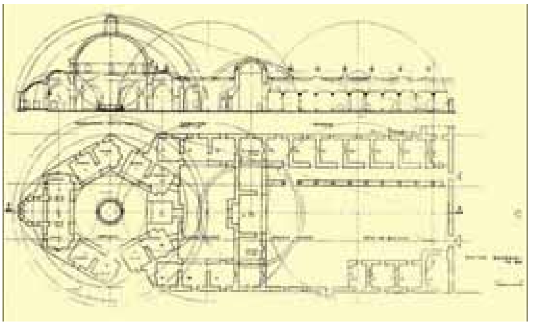
* Dr. Rifat Osman Bey, Darüşşifanın gerilediği dönemlerde ve Balkan Savaşı sırasında Edirne'de çalışmış biridir. Savaş ve fakirlik yıllarının hakim olduğu bu yıllarda mescit olarak kullanılmış olabilir.

Dr. Osman Şevki Uludağ, Oktay Aslanapa, Bedii N.Şehsuvaroğlu, Osman Nuri Peremeci ve Ratip Kazancıgil ise bu bölümün musiki sahnesi olmasının akla daha yakın bir görüş olduğunu öne sürerler. Arslan Terzioğlu bu iddia ile yetinmemiş ve darüşşifanın akustik plânını da çizmiştir.

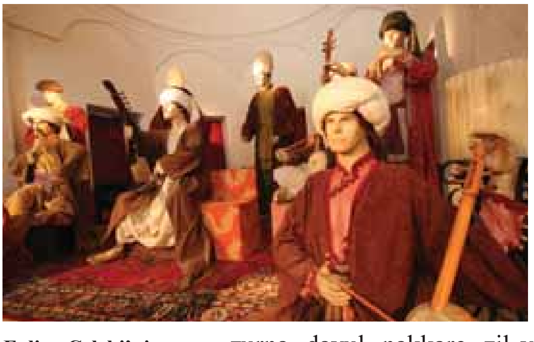
Edirne Darüşşifası'ndaki müzik sahnesi, mekâna hâkim bir konumda bulunuyor.

10 kişilik hânende ve sazende grubu geniş mekâna hâkim ancak böyle bir alanda oturarak müzik icra edebilirlerdi. Bu alanın dışında herhangi bir yerin müzik icrası için uygun olmadığı genelde araştırmacıların birleştiği bir konudur.

Darüşşifanın geometrik proporsiyonları ve akustik plânı *(Arslan Terzioğlu)*

Edirne Darüşşifası'nda müzikle tedavinin yapıldığı, Dr. Adnan Çoban, Ahmet Şahin Ak, Osman Şevki ve Semavi Eyice gibi araştırmacılar tarafından da kabul edilmektedir. Ayrıca külliye bünyesinde bir mehterhânenin bulunduğu da bilinir. Site içinde mehterhânenin olması bu yapılarda bol müzisyenin olması anlamına gelir. Mehterhâne bünyesindeki müzisyenlerin aynı zamanda darüşşifada müzik terapi seanslarına katılması da akla yakın bir konudur.

Evliya Çelebi'nin anlatımı doğrultusunda müzik sahnesinin canlandırılması

Osman Şevki, Türk-İslâm şifahânelerini anlatırken, mehterhânelerin rolünden de söz eder. Şevki, haftanın belirli gün ve saatlerinde bimarhânelerde Mehter-i Hakâni konserleri verildiğini, bimarhânelerin bu mehter gruplarının dışında kendi musiki takımlarının olduğunu ve bu müzik grubunun çalgıları arasında mehterhânenin zurna, davul, nakkare, zil ve kös gibi enstrümanlarının **dışında ney, keman, musikar ve ses sanatçılarının olduğunu da anlatır.**

Ney

Evliya Çelebi, Edirne Darüşşifası'nda sadece müziğin değil, **güzel kokuların da insan sağlığı üzerindeki olumlu etkisinden söz eder.** *"Bahar mevsiminde çiçek kısmından sim ve zerrin, deveboynu, müşk-i Rumi, yasemin, gülnesrin, şebboy, karanfil, reyhan, l***â***le ve sümbül gibi çiçekleri hastalara verip güzel kokuları ile hastaları iyi ederler."* 1652 yılında musikinin yanında güzel kokuların insan ruhu üzerindeki etkilerinin düşünülmüş ve bu hastahanede uyulanmış olması ilginçtir. Kazancıgil, bu konuda "Makamlar nasıl sesin ayrı tonlardaki armonisiyse, değişik kokular da, güzel kokunun ayrı ayrı tonlarda oluşturdukları armonidir. İnsan ruhu kendi yapısına uygun düşen güzel koku ve güzel sesler karşısında rahatlar, haz duyar ve rahatlayıp huzura kavuşur" demektedir.

Osmanlı'da Mehteran Bölüğü

VI. BÖLÜM

DARÜŞŞİFADA ODALARIN KULLANILMASI, PERSONEL VE DİĞER AYRINTILAR

Darüşşifa Odalarının Kullanımı

Edirne Sultan II. Bayezid Darüşşifası, hiç şüphe yok ki uzun yıllar insanlara hizmet vermiştir. Kuruluşundan, 1877–78 Osmanlı Rus Savaşı'na kadar, yani 389 yıl boyunca aralıksız olarak hastalara şifa dağıtmıştır. Bu tarihteki Rus İşgali, ardından yaşanan acı günler ve Balkan Savaşları yüzünden belirli dönemlerde kapansa da darüşşifanın 1916 yılına kadar hizmet verdiği bilinmektedir.

Yaklaşık 400 yıllık bir zaman dilimi boyunca darüşşifanın bölümlerinin çok farklı amaçlarla kullanılmış olabileceği akla yakındır. Ana mekânın yataklı tedavi bölümü olarak kullanılması pek değişmese de, bu bölümün dışında bulunan birinci avludaki 12 ve ikinci avludaki 4 odanın zaman içinde farklı amaçlarla kullanılmış olabileceği kuvvetle muhtemeldir.

Kuruluş yıllarında kaleme alınan vakfiyesinde yataklı bölümde kullanılan eşyalar sayılırken "İmaret tımarhânesinde, bimarlar için müheyya ve mürettep 30 kıt'a döşek ve 30 kıt'a yorgan ve 64 kıt'a yastık vardır." denilmektedir. Bu anlatımdan açıkça görüyoruz ki, kuruluş yıllarında hastahane 30 yataklıdır. Bu sayı dönemine göre oldukça yüksek bir sayıdır. Daha sonraki uzun yıllar boyunca mutlâka bu sayı, ihtiyaç doğrultusunda azalmış veya arttırılmıştır. Ancak birinci avlu kenarındaki odalarla, ikinci avlunun sağ ve solundaki odalar ile ilgili olarak vakfiyede de herhangi bir açıklama yoktur.

Darüşşifadaki Kışlık ve Yazlık Hasta Odalarının maketi.

Külliyenin 1490 yılına ait masraf defterinde, darüşşifanın onarımı için ayrılan paranın harcama yerleri sayılırken, bu odaların hangi hizmette kullanıldığı ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Ancak zaman içinde bu odaların kullanım amacı değişmiş olabilir.
Ömer Lütfi Barkan'ın yapmış olduğu listeye göre darüşşifanın odalarının kullanımı şu şekildedir:

"Höcerat-ı darüşşifa:
• Der enderün (iç bölüm): 6 bab, 5 sofa.
• Der miyane (orta bölüm): Höcerat 4 bab, 2 sofa. İki höcresine edviye (ilaç) koyarlarmış.
• Der birun (dış kısım): Kilar bab, matbah bab, kayyumhâne bab, kavashâne bab, kehhalhâne bab, cerrahhâne bab, höcre-i meânin, höcre-i cameşüy, helâ bab, hâne-i tabah-ı eşribe'antahta."
Ratip Kazancıgil, bu listeyi günümüz Türkçesine şu şekilde sadeleştirmiştir:
• Hastahanenin ana bölümünde 6 kışlık oda ve 5 sofa bulunmaktadır.
• İkinci avluda 4 oda ve 2 sofa bulunmaktadır ve odalardan ikisi ilaç deposu olarak kullanılırmış.
• Birinci avludaki odalar şu hizmetlerde kullanılırdı. Kiler, mutfak, bekçi ve nöbetçi odaları, göz doktoru odası, cerrah odaları, akıl hastalarını tecrit odası, çamaşır odası, ilaç olarak kullanılan şurupların hazırlandığı mutfak.

Böylece birinci ve ikinci avludaki odaların kuruluş yıllarında hangi hizmetlerde kullanıldığı açıklığa kavuşmuştur. Belgelerden anlıyoruz ki, hastahane ilk yıllarda göz doktoru ve cerrahların da görev yaptığı çok yönlü bir hastahaneydi.

Darüşşifa'nın Personel Kadrosu

Darüşşifa kuruluş yıllarında çok yönlü bir hastanedir. Ancak, burasının bir "akıl hastahanesi- tımarhâne" olduğu yönünde günümüze ulaşan yaygın bir görüş vardır. Hastahane bu özelliğine büyük bir ihtimalle 17. yüzyıldan sonra ulaşmıştır. İlk dönemlerin personel kadrosunda cerrahlar ve göz hekimleri bulunur. Dr. Osman Şevki Bey, "Bu kurumun, yalnız mecnun (akıl hastası) tedavisine mahsus bir tımarhâne olduğu hakkında bazı söylentiler ve kayıtlar mevcutsa da bunlar doğru değildir." demektedir.

Sultan II. Bayezid Külliyesi ile ilgili günümüze ulaşan en sağlam ve tartışmasız kaynaklar vakfiyelerdir. Bu vakfiyelerde de hastahanenin yalnız akıl hastalıklarına yönelik bir kurum olduğuna dair bir kayıt yoktur. Vakfiyelerde birçok konuda olduğu gibi bu mekânda çalışanlarla ilgili de ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

Çalışan kişilerin maaşlarından tutun, kişiliklerine ve görev tanımlamalarına kadar varan ayrıntılı bilgiler aktarılmıştır. Böylece bu bilgiler doğrultusunda günümüzden 500 yıl öncesinin yapısı ile ilgili daha teferruatlı bilgiler elde edebiliyoruz.

Vakfiyelerde, külliyenin diğer bölümlerinin olduğu gibi darüşşifanın personel kadrosu da belirtilmiş olmasına karşılık aradan geçen uzun yılların, bu personel durumunu değişikliğe uğratmış olması da kaçınılmazdır.

Kuruluş yıllarında Darüşşifa'nın personel kadrosu ve alacakları ücretler ile görevleri vakfiyede şu şekilde yer almıştır.

Osmanlı'da dağlama ile tedavi yapan bir hekim gravürü *(Sabuncuoğlu-Cerrahiyat-ül Haniye)*

"Vakıf sahibi Sultan öyle şart etti ki:

• Darüşşifada 3 bilgili tabip olacak. Bir tanesi öbür ikisinin reisi (baştabip) olacak. Hizmetlerde reise danışacaklar. Reis günde 30, diğerleri 10'ar akçe alacak.
• İki kehhal (göz doktoru) olacak. Bunlar kendi dallarında yetenekli kişiler olacaklar. Her birine günde 7 akçe verilecek.
• Güvenilir 1 kâtip, günde 4 akçe alacak.
• 4 adet hizmetkâr (hastabakıcı), günde 3'er akçe alacaklar. Dertli ve hastaların hizmetlerini görecekler. Hastalara güler yüzle ve iyilikle hizmet edecekler.
• Bir kişi olacak ki, şurup pişirmekte, ilaç dövmekte tıbbî kanunlara göre marifetli olacak ve günde 6 akçe alacak.
• Bir vekilharç ki (satın alma görevlisi) dürüst olacak. Otların iyisini kötüsünden, bayatını tazesinden ayırt edebilecek. İlaçların alım satımı onun elinde olacak ve günde 4 akçe alacak.
• Bir kilerdar, güvenilir olacak, zalim olmayacak. Günde 4 akçe alacak.
• İki aşçı olacak. Hastaya uygun yemekleri hekimin emrettiği şekilde pişirmeyi bilecek. Her biri günde 3 akçe alacak.
• Bir ferraş (örtüleri düzenleyen, yatakları yapan). Günde 3 akçe alacak.
• Bir gassal (ölü yıkayan kişi). Günde 3 akçe alacak.
• Bir bevvap (kapıcı). Günde 3 akçe alacak.
• Bir hadim (buhurdancı). Günde 3 akçe alacak."

Bu bilgileri özetleyecek olursak darüşşifada o yıllarda 3 hekim, 2 göz hekimi, 2 cerrah, 1 katip, 4 hizmetli, 1 eczacı, 1 vekilharç, 1 kilerci, 2 aşçı, 2 ferraş, 2 gassal görev yapmaktaydı.

Vakfiyenin yazıldığı tarihlerde darüşşifada 21 kişi görev yapmaktaydı ve bunlara günlük 126 akçe ödeniyordu. Ayrıca ekmek, gıda maddeleri, ilaçlar ve şurup giderleri için de günlük 200 akçe ödenek konmuştu.

Osmanlı'da Hekim

1617 yılında tutulan muhasebe defterine göre, darüşşifada çalışanların sayısı 21'den 27'ye, bunlara ödenen ücret ise günlük 126 akçeden, 142 akçeye yükselmiştir.

Sultan II. Bayezid Darüşşifası'nda Hizmet Vermiş Bazı İlk Dönem Hekimleri*

Ahi Çelebi: Asıl adı "Muhammed İbni Kemâl"dir. Tebrizli Kemâleddin'in oğludur. Sultan II. Bayezid ve I. Selim Dönemlerinde "Tabibi Sultani", yani padişahların özel hekimi olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman Devri'nde de bir süre görev yapmış ve bu arada Edirne Darüşşifası'na başhekim olmuştur. Kendisinin, böbrek ve mesaneden meydana gelen taşlara dair yazdığı "Risâletü Kula el Mesane" adlı Türkçe bir kitabı vardır. Ayrıca İbn-ül Nefis'in "Mucez" adlı Arapça tıp kitabını Türkçe'ye çevirmiştir.

Ahmet bin Hüseyin "Kahvecizâde": Kitâbesindeki yazıdan "Ahmet bin Elhaç Hüseyin bin Ali El Edirneli El'Arif Kahvecizâde" Edirneli olduğu anlaşılmaktadır. Bir süre Sultan II. Bayezid Darüşşifası'nda baş tabip olarak çalışmıştır. Tıbbî deneyimlerini içeren, beş bölümlük "Ceridetü-l Etibba ve Feridetü-l Etibba" adlı Türkçe eseri vardır.

Atai: Sultan II. Selim Devrinde Edirne'de yetişmiş şair-hekimlerdendir. Kendisine "Hekim Sinanoğlu" da denmiştir. Önce döneminin temel bilimlerini öğrenmiş, sonra da tıp bilimine heves edip hekimlik mesleğini seçmiştir. Edirne'de Sultan II.Bayezid Darüşşifası'nda ikinci tabip olmuş ve bu hizmette iken vefat etmiştir.

Cerrah Safari: Kanuni Sultan Süleyman Devri'nin şair-hekimlerinden olup Edirnelidir. Zamanının tanınmış cerrahlarındandır.

* İsimler alfabetik sıraya göredir.

Destari: Sarıklı İbrahim adlı bir cerrahın oğludur. Kendisi de babasının lakabı ile tanınmıştır. Tıp bilimine ilgi duyup hekim olmuştur. Aynı zamanda şairdir. Sultan II. Bayezid Darüşşifası'nda baştabip iken, 1624 yılında ölmüştür. Mezarının yeri bilinmemektedir.

Fani (Attar): Edirneli olup, şair ve hekimdir. Sultan IV. Murat Dönemi'nde yaşamıştır. Farisi'nin tıbbî bir risalesini dilimize çevirmiştir. 1595'te bilmecelerle ilgili manzum bir eser yazmıştır.

Darüşşifa (Ülker Erke)

Haydar Efendi: Atai'de kaydı yoktur. İstanbul Haseki Sultan Darüşşifası'nda gündelik 25 akçe ile Tabib-i Evvel iken, 1578-79 tarihinde Süleyman Efendi'nin yerine, gündelik 30 akçe ile Edirne Darüşşifası'na tayin edilmîştir.

Hekim Çelebi: 1610 yılında Bayezid Darüşşifası'nda çalıştığı ve günde 40 akçe aldığı bilinmektedir.

Hekim Hasan Bin Kasım: II. Bayezid Darüşşifası'nın ilk hekimlerindendir. Dr. Feridun Nafiz Uzluk'un bir notunda, 1492 yılında hekim Hasan Bin Kasım'ın birinci tabip olduğu yazılır.

Lari Abdülhamid Çelebi: Fatih Sultan Mehmet ve Sultan II. Bayezid'in özel hekimliğini yapmıştır. Aslı Horasanlı olup, "Lari-i Acemi" adıyla da tanınırdı.

Mehmet bin Ahmet bin İbrahim: Edirnelidir. Hindistan'a gidip 10 yıl Hint Hükümdarı'nın yanında kalmış ve dönüşünde "Kamusü'l-Etibba" adlı tıp kitabını, 1680 yılında dilimize çevirmiştir.

Nasuhi: XVI. yüzyılın ilk yarısında yetişmiş, Edirneli bir şair ve hekimdir. Edirne'de bir dükkân açıp attarlık ve hekimlik yapmıştır. Kendisi zarif, şen ve nüktedan olduğu için dükkânı daima seçkin kişilerin uğradığı bir yer olmuştur.

Sani'i : Edirneli attar Ahmet Efendi'nin oğludur. Düzenli bir eğitim görmüş, tıp ilmini de öğrenip bu yolda üne ulaşmıştır. Kimya ile uğraşırken yaptığı çalışmalar sırasında dişleri dökülmüştür.

Sinan Efendi: Edirne Darüşşifası'nda Reis'ül Etibba (Baştabip) olduktan sonra, İstanbul Fatih Darüşşifası'na atanmıştır. Yavuz Sultan Selim Trabzon Sancağı'nda iken, O'nun özel hekimi olmuştur. Yavuz'un padişahlığında saray hekimliğine getirilmîş ve Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Reis'ül Etibba iken, (1544-45) yıllarında ölmüştür.

Bitkilerden ilaç hazırlayan hekimler.

Süleyman Efendi: Edirne Sultan II. Bayezid Darüşşifası'nda gündelik 30 akçe ile hekimken, 1578-79 tarihinde Fatih Darüşşifası'na tayin edilmîştir.

Şifai: Edirneli şair hekimlerden olup, asıl adı "Abdülbaki"dir. Edirne'de yetişmiş, sonra Arabistan ve Ortadoğu'da uzun gezilere çıkmış; gittiği yerlerin bilginlerinden dersler almış. Böylelikle hekimlikte de ün yapmış ve 1053 (M:1644) yılında Edirne'ye dönüp Sultan II. Bayezid Darüşşifası'na başhekim olmuştur. Aynı zamanda usta bir "mühür kazıcı"dır. 1665 yılında Edirne'de ölmüştür.

Evliya Çelebi'nin Darüşşifa ile İlgili Gözlemleri

Sultan II. Bayezid Külliyesi ve Darüşşifası ile ilgili günümüze ulaşan en önemli belgelerden biri Evliya Çelebi'nin anlattıklarıdır. 1652 yılında Edirne'yi ziyaret eden Evliya Çelebi bütün detayları ayrıntılı incelemiş ve kaleme almıştır. Hem yapının mimarîsini hem buradaki uygulamaları ve özellikle de darüşşifadaki müzikle tedavi konusunda çok değerli bilgileri günümüze ulaştırmıştır. Evliya Çelebi külliyeden, *"Orada bir Darüşşifa vardır ki dil ile tarif edilmez, kalemler ile yazılmaz.* " diye bahseder. Ünlü seyyah, ayrıca bu şifa merkezi ile ilgili şunları anlatmıştır:

"Adı geçen bağın ortasında, göğe baş uzatmış bir yüksek kubbedir ki güya aydınlık hamam camekânı gibi tepesi açıktır. Bu açık yerde altı adet ince mermer sütunlar üzerinde Kiyanıyan *tacı gibi bir kubbecik vardır. San'atkâr iş üstadı, bu küçük kubbenin ta tepesine hâlis altın ile yaldızlanmış bir çeşit demir mil*

üzerine bir bayrak yapmış, ne taraftan rüzgâr eserse, o bayrak o tarafa döner. Garip görünüşlüdür. Ama aşağı büyük kubbe sekiz köşelidir. Bu kemerli kubbe içinde dahi sekiz kemer vardır. Her kemerin altında bir kış odası vardır. Bu odaların her birinde ikişer pencere vardır. Bir penceresi odanın dışında olan gülistanlı ağaçlığa bakar, diğeri de bu büyük kubbenin ortasındaki büyük havuz ve şadırvana bakar. Bu sekiz adet kışlık odanın önünde, yine büyük kubbe içinde sekiz adet yazlık odalar vardır.

1652 yılında Edirne'ye gelen Evliya Çelebi, darüşşifaya da uğramış ve burada gördüklerini Seyahatname'sinde ayrıntılı olarak yazmıştır.

Üç tarafı kafesli mermerler ile yapılmış bu büyük kubbe altındaki büyük havuzun çevresindeki sel sebillerden berrak su çağlayıp havuza girince, fıskiyelerden berrak su, kemerli kubbenin göbeğinde nihayet bulur. *Böyle dikkat ve özenle yapılmış şifa yurdunun anlatılan odalarında çeşitli hastalıklara tutulmuş zengin ve fakir, ihtiyar ve genç doludur.*

Bazı odalarda, İlkbaharda, delilik mevsiminde Edirne'nin aşk denizi derinliğine düşmüş sevdalı âşıklar çoğalıp, hekimin emriyle bu tımarhâneye getirilerek altun ve gümüş yaldızlı zincirlerle kerevetlerine takılıp, her biri aslan yatağında gibi kükreyip yatarlar... Kimisi havuz ve şadırvanlara bakıp kalender hülyası kabilinden sözler eder, nicesi dahi o kemerli kubbenin etrafında olan gülistan, bağ ve bostan içindeki binlerce kuşların cıvıltılarını dinleyip, delilerin perdesiz ve ölçüsüz sesleriyle feryada başlarlar.

Bahar mevsiminde çiçek kısmından sim ve zerrin, deveboynu, müşkü rûmî, yasemin, gülnesrin, şebboy, karanfil, reyhan, lâle, sümbül gibi çiçekler hastalara verilip güzel kokuları ile hastalar iyileştirilirler. Fakat delilere bu çiçekleri verince kimini yerler, kimini ayakları altında çiğnerler. Bazıları dahi meyveli ağaçları seyredip, ah daha hel hope pe pohe pelo deyip, çimenlik temaşası ederler..."

Darüşşifa'nın Mutfağı

Külliyenin asıl mutfağı imaret bölümündedir. Bu bölümde, külliyenin tüm personeline, misafirlere ve fakir fukaraya çeşitli yemekler pişmekteydi. Mutfak içinde ayrıca "fodlahâne" denilen

ekmek pişirilen bir yer vardı. 1493 tarihli vakfiyeye göre bu mutfakta 1 aşçıbaşı, 5 aşçı, 6 ekmekçi, 2 hizmetçi, 1 temizlikçi, 1 buhurcu, 2 bulaşıkçı, 2 pirinç ayıklayıcı, 2 buğday dövenci görev yapmaktaydı. İmâret mutfağında pişirilen yemeklerin çeşidi ve bolluğu yine bu vakfiyede ayrıntılı olarak belirtilmîştir.

Darüşşifa'nın Mutfağı

Darüşşifa'nın mutfağında ise hastaların hastalıklarına göre hekim önerisiyle yemek pişirilirdi. 1652 yılında Edirne'ye gelen ve Külliyeyi de ziyaret eden Evliya Çelebi, hasta mutfağında pişirilen yemeklerden de söz etmiştir. Evliya Çelebi "Seyahatnamesi'nde" bu konuyu şöyle anlatmaktadır:

"Gece ve gündüz üç kere, ister divane, ister hasta olsun mutfaktan her hastanın derdine göre nefis yemekler verilir. Kekik, turaç, sülün, güvercin, üveyik, kaz, ördek ve bülbüle varıncaya kadar bütün kuşları avcılar mütevelliye getirip hekimlerin arzu ve isteğine göre pişirerek hastalara verirler."

Sağlık Müzesi'nde mankenlerle canlandırılan ilaç şuruphânesi

1490 yılındaki muhasebe bilânçosu gider hesaplarına göre bu mutfağa alınan malzemenin listesi de Ömer Lütfi Barkan tarafından çıkarılmıştır. Toplam 89 kalem tutan bu malzemelerden bazıları şunlardır: *"4 vakiyye nebat şekeri, 27 vakiyye Frenk şekeri, 50,5 vakiyye bal."* Bu listede dikkat çeken diğer malzemeler ise şunlardır: *"Cerrahlar ve şerbetçiler için mintan (kısa kollu gömlek), cerrahlar ve hastalar için pamuk, hizmetçiler için önlük, 14 adet gecelik entari, 29 dirhem inci, hastaların hamamda yıkanması için 175 akçe, ölenlerin defin işleri için 203 akçe."*

Darüşşifa'da Macun ve İlaçlar

Darüşşifa'da birinci avlunun sonunda bulunan 4 odadan birinin şurup odası olduğu ve ikinci avludaki odalardan ikisine ise ilaç konulduğu bilinmektedir.

Darüşşifa'nın dönemin hekimlik bilgilerinin uygulandığı çok yönlü bir hastahane olduğu düşünülürse, burada kullanılan macun ve ilaçların da çok önemli olduğu karşımıza çıkar. Günümüze kadar ulaşan belgelerde, burada ilaç yapımları ile ilgili detaylı bilgi ve belgeye rastlanmamıştır. Buradaki ilaçlar hangi karışımlarla yapılırdı ve hangi tür hastalara hangi ilaç verilirdi yolunda bir bilgiye henüz sahip değiliz. Sadece bazı kayıt defterlerinde darüşşifaya ilaçlarla ilgili malzemenin alındığı görülmektedir. Ayrıca Evliya Çelebi'nin anlattıkları arasında da böyle bir bölüme rastlanır.

1490 yılındaki muhasebe bilânçosu gider hesaplarına göre, şuruphâne (İlaç yapım yeri) için alınan malzeme listesinin bazıları şunlardır: "353 vakiyye çeşitli ilaçlar, 2 miskal misk, 1 miskal beyaz amber, 10 kantar kuru gül, 36 vakiyye gül suyu, 35 vakiyye sevr dili suyu, 41,5 vakiyye raziyane suyu, 300 dirhem kafur, 35 adet hindistan cevizi, 150 adet nar, 25 vakiyye limon suyu, 25 vakiyye şahtere suyu, 41 vakiyye hindiba suyu, 3 vakiyye defne yağı, 9 vakiyye badem yağı, 28 vakiyye şırnıgan, 820 adet kavanoz şişe, bazı ilaçların İstanbul'dan Edirne'ye getirilmesi için ödenecek kira ücreti".

1516 yılına ait masraf defterinde, o yıl ilaçlar için 78.000 akçe harcandığını görmekteyiz. Bu miktar dönemine göre küçümsenmeyecek bir rakamdır.

Osmanlı'da Bir Eczane
(Süheyl Ünver)

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde macun ve ilaçlarla ilgili şu bilgileri vermiştir; "Haftada 2 gün macun işyeri (eczane) açılarak Edirne şehrinde ne kadar illetli hasta varsa şifa yurduna gelip nice bin türlü ilacı bol bol alırlar. Diğer ot makulesi (cinsi) devalar hisap dışıdır. Libase, kebabe, kaküle, zencefil, emleç, kebed, murabbanın ne kadar çok dağıtıldığının hesabını Allah bilir. Ama şifa yurdunun üst eşiği üzerine Vakıf tarafından *'Sağlıklı olan adam bu ilaçlardan bir kırat alırsa hastalanıp Firavun ve Karun 'un lâneti üzerine ola'* diye lânet yazısı yazılmıştır. Yapan ve vakf edene Allah rahmet eyleye vesselâm".

VII. BÖLÜM

MEKÂNIN SAĞLIK MÜZESİNE DÖNÜŞTÜRÜLMESİ

Külliye’nin Cami hariç diğer bölümlerinin 1984 yılında Trakya Üniversitesi’ne devri, onarım çalışmalarının tamlanması ve sonraki yıllarda, darüşşifada eğitim gören bölümlerin Ayşekadın Yerleşkesi’nde yeni yapılan binalarına taşınmasıyla Darüşşifa’nın Sağlık Müzesi olarak açılması gündeme gelmiştir.

Sağlık Müzesi’nde yüzyıllar öncesinin Darüşşifası mankenlerle canlandırılmış.

Darüşşifa’nın müze olma girişimi, 1993 yılının ilk aylarında başlamıştır. Kazancıgil, 6 Mayıs 1996 da Trakya Üniversitesi Rektörlüğü’ne, Darüşşifa’da kurulması düşünülen müze ile ilgili görüş ve önerilerini içeren mektup yazarak bu çalışmaların hızlanmasını sağlamıştır. 10 Ocak 1997 tarihinde, Rektörlükçe kurulan komisyonun yaptığı çalışmalar sonucunda, 19 Mart 1997 tarihinde Trakya Üniversitesi Senatosu’nca Darüşşifa Bölümü’nde bir Sağlık Müzesi kurulması kararı alınmıştır. Ratip Kazancıgil öncülüğünde T.Ü.Rektörlüğü ve Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı ve diğer ilgili birimlerce sürdürülen uzun süreli çalışmaların sonucunda Kültür Bakanlığı, 11.04.1997 tarih ve 02428 sayılı yazısıyla buranın bir sağlık müzesi olmasına onay verilmîştir.

Bu dönemde odaların düzenlenmesi ve sergilerin dalarının hazırlanmasında Dr. Ratip Kazancıgil’in yanı sıra Prof. Dr. Murat Tuğrul, Öğr. Gör. Nilüfer Gökçe, Araş. Gör. Esin Karlıkaya ve kurucu Müze Müdürü Ayfer Karaduman faal görev almışlardır. Sağlık Müzesi’nin resmî açılışı ise 23 Nisan 1997 tarihinde yapılan törenle gerçekleşmiştir.

Sağlık Müzesi’nin Kuruluş Fikri ve A. Süheyl Ünver

Darüşşifada bir sağlık müzesi kurulması fikri, Üniversitenin kuruluşundan çok önceki yıllara dayanır. Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver, 28 Eylül 1973 tarihine geldiği Edirne’de, ileride kurulabileceğini düşündükleri Tıp Tarihi Enstitüsü Müzesi için Darüşşfa’nın çok uygun olduğunu belirterek, bu müzenin içinde nelerin olması gerektiğini, el yazısı ile not edip dönemin Edirne İl Sağlık Müdürü olan dostu Dr. Ratip Kazancıgil’e vermiştir.

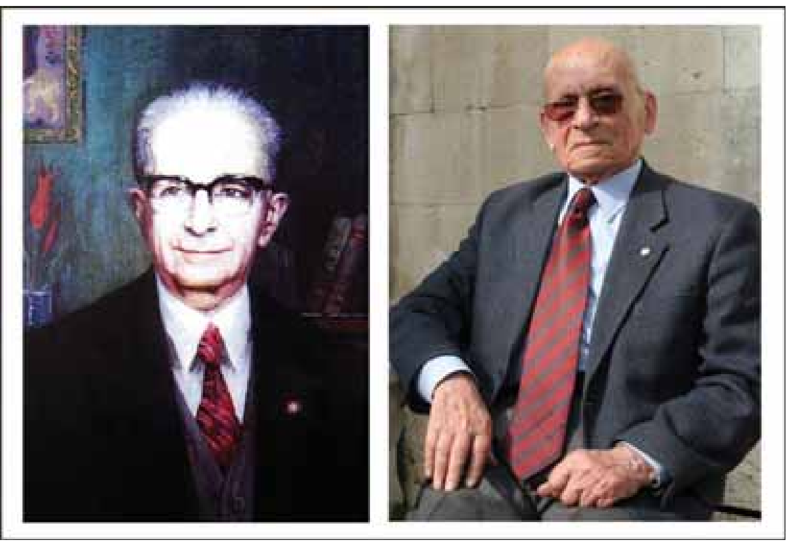
Bunun üzerine Ratip Kazancıgil, yıllar sürecek bir sabırla bu müzeyi oluşturmak için çaba harcamıştır. İlk girişimlerini, dönemin sağlık müdürü olarak 1974 yılında yapmış ve girişimler yine o dönemin hükümetince gerekçe gösterilmeden reddedilmîştir.

Süheyl Ünver'in Darüşşifa'nın müze olması gerektiğine ilişkin mektubu

Aradan yıllar geçtikten sonra Kazancıgil'in, 6 Mayıs 1996 da Rektörlüğe yazdığı mektupta, Süheyl Ünver'in bu isteğine geniş yer vermiş ve şöyle yazmıştır:

"1973 yılında Hoca'nın (A. Süheyl Ünver) Edirne'ye gelişinde, ileri bir tarihte kurulabileceği düşündüğü, daha doğrusu arzu ettiği Enstitü Müzesi'ne konulması gerekli belgeleri beraber sıraladık. Hocamız bunları el yazısı ile kaleme aldı. Belki bir gün bu dileğimiz tahakkuk ederse kuruculara yardımcı olur, bizi de anarlarsa ruhlarımız şad olur...

Müze tarihinin 2 önemli ismi, Süheyl Ünver ve Ratip Kazancıgil

Nitekim yıllar sonra Darüşşifa müze oluş ve odalarından biri "Süheyl Ünver Odası" olarak düzenlenerek, bu bilim ve sanat insanının hatırası yaşatıldığı gibi yeni kuşaklar tarafından tanınmasına imkân sağlanmıştır. Süheyl Ünver ve Ratip Kazancıgil'in yanında Dr. Rifat Osman Bey'i de anmamız gerekir. Bu üç insan aslında Darüşşifanın kaderini çizen kişilerdir.

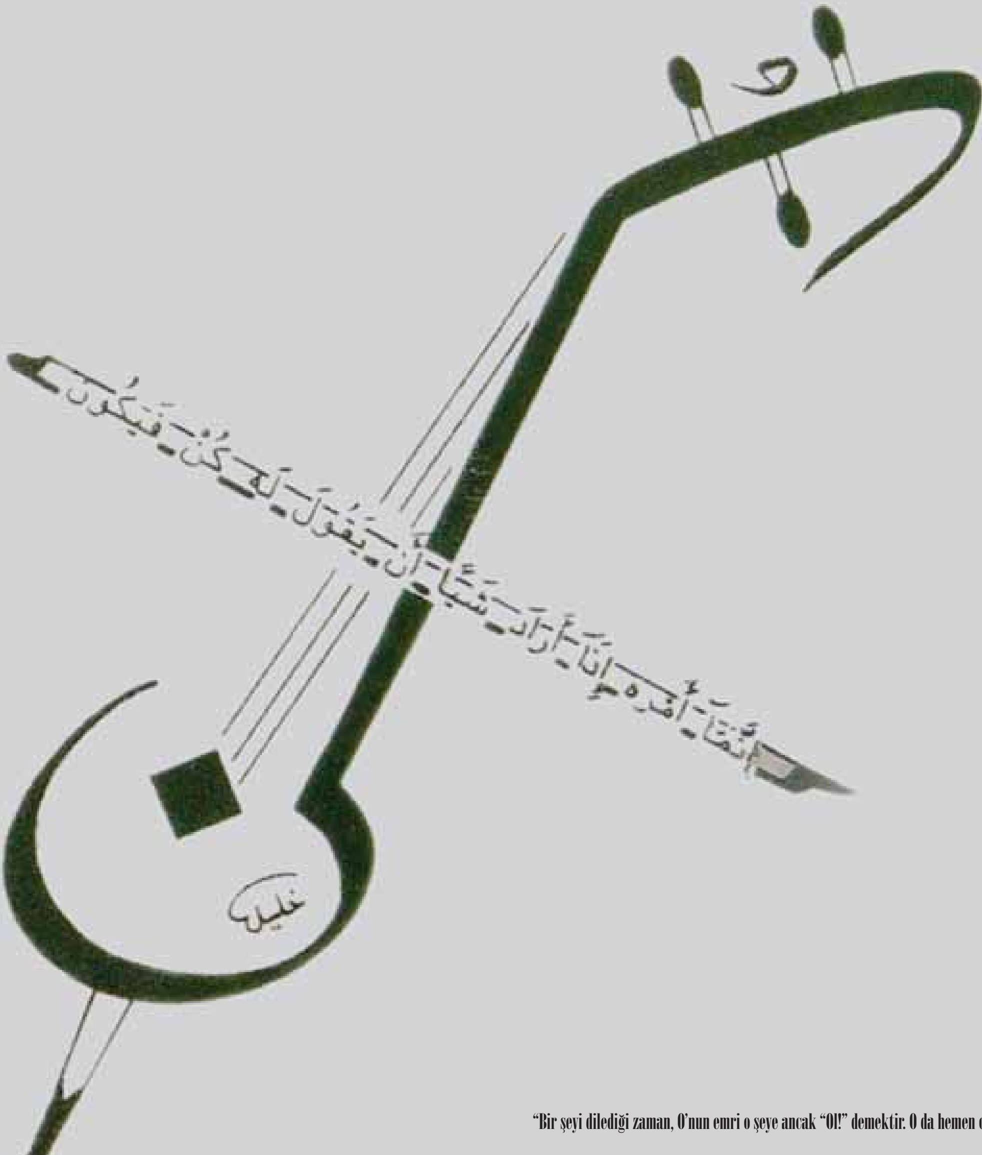
Tosyavizâde Dr. Rifat Osman Bey, Süheyl Ünver'in hocası ve arkadaşı, Ünver'de Ratip Kazancıgil'in hocasıdır. Dr. Rifat Osman Bey Edirne Darüşşifası'nı ilmî olarak araştıran ilk kişilerden biridir. 1929 yılında kaleme aldığı Edirne Rehnüması (Edirne Şehir Klavuzu) adlı eserinin "Bimâristan" bölümünde Darüşşifa ile ilgili ayrıntılı bilgilere yer vermiştir.

Şifahânede bir müzikle tedavi uygulaması
(TÜMATA Türk Musikisini Araştırma ve Tanıtma Grubu)

SONUÇ

"Bir şeyi dilediği zaman, O'nun emri o şeye ancak "Ol!" demektir. O da hemen oluverir."
Yasin-82

Edirne Sultan II.Bayezid Darüşşifası, hem tıp hem de mimarlık tarihinde önemli bir yeri olan ve günümüze dek sağlam bir şekilde ulaşan nadir yapılardan biridir. Türk-İslâm medeniyetinde önemli yeri olan müzikle tedavi geleneğinin önemli kilometre taşlarından biri Edirne'nin Yeni İmaret semtindeki, bu 530 yıllık Darüşşifadır.

Orta Asya Şamanlarından başlayıp, Anadolu Selçuklularına, oradan da Osmanlı'ya ulaşan süreçte, İbni Sina ve Farabi'den, Gevrekzâde Hasan ve Şuuri Hasan Efendilere kadar uzanan müzikle tedavi geleneği, Osmanlı'nın ikinci başkenti Edirne'deki Osmanlı Sarayı'nın yanı başında bulunan Edirne Darüşşifası'nda zirveye ulaşmıştır.

Hastahanenin mimarîsi ve akustiğinin mükemmelliğinin yanında 1652 yılında Darüşşifayı gezen Evliya Çelebi'nin müzikle tedavi konusunda yazdıkları, bu mekânlarda müzikle tedavinin yapıldığına ilişkin şüphe götürmeyecek bilgilerle doludur. Osmanlı İmparatorluğu'nun büyüyüp gelişip bir dünya devleti olmasındaki başarıyı da bu yapının mükemmel mimarîsinin taş duvarları arasındaki yöntem ve uygulamalarda görmek mümkündür.

İnsanına bu kadar önem veren, sosyal devlet anlayışını Külliye adı verilen kompleks içinde sağlık, sosyal, kültürel, eğitim ve dinî ihtiyaçlar gözetilerek bu kadar çok yönlü olarak hayata geçiren Osmanlı'nın, insan sağlığı alanındaki insanî ve ileri yöntemleri kullanmaya büyük önem vermesi dikkate değer bir özellik taşımaktadır.

Yüzyıllar öncesinden hastahane plânlamasında varılan ileri seviyeyi Edirne Sultan II.Bayezid Darüşşifası'nda görmek mümkündür. Günümüzün eğitim ve uygulama hastahanelerine denk gelen, geçmişin bu eğitim ve sağlık kurumunda hekim başlarına günde 30 akçe ödenirken, medresenin hocasına günde 60 akçe ödenmesi, tıp eğitimine verilen önemin göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kültür tarihi içinde önemli bir yeri olan ve insan psikolojisi üzerindeki etkilerinin tartışılmayacak noktada olduğu müzik, Mehteranıyla ünlü Osmanlı Sarayı'nın 1 km uzağındaki Edirne Darüşşifası'nda elbette hastaları rahatlatmanın bir aracı olarak kullanılacaktı.

Yaptığımız bu çalışmadan elde ettiğimiz bulgulara göre şu sonuçlara ulaşılmıştır.

• Edirne Darüşşifası müzikle tedavi hesaba katılarak plânlandı. Mimar Hayrettin tarafından inşa edilirken akustiğine büyük önem

verildi, hânende ve sazendelerin oturup musiki fasıl edecekleri müzik sahnesi düşünüldü. Musikinin insan ruhu üzerindeki etkisini arttırmak için de mekânın tam ortasına bir şadırvan oturtuldu. Mimarîsi insan huzur verecek şekilde yapıldı ve mimarînin altın oranları bu darüşşifada başarı ile uygulandı.

• Osmanlı'nın güçlü ve ihtişamlı dönemine paralel olarak, ayrıntıların düşünülmesinde hiçbir fedakârlıktan kaçınılmadı. Padişah ya da vakıf yöneticileri tarafından hastalara müzik yapmaları için saz ve söz sanatçıları görevlendirildi. Bu müzisyenler haftanın belirli günlerinde gelip bu sahnede yerlerini aldılar ve yine Türk-İslâm müzik tedavi geleneğinin bir devamı olarak, hastaların hastalıklarına göre makamlar çalıp söylediler.

• Hastalar, müzik sesinin insan psikolojisi üzerindeki olumlu etkisi ile muhtemelen iyileşmeye başladılar ve bu tedavi seansları uzun yıllar devam etti. Evliya Çelebi de külliyenin hizmete girmesinden 164 yıl sonra, 10 kişilik hânende ve sazende grubunun yaptığı bu seanslara şahitlik etti ve kaleme aldı. Kurulduğu yıl olan 1484 tarihinden ilk kapatıldığı 1878 Osmanlı Rus Savaşı'na kadar aralıksız olarak hizmet vermesini bu yöntemlerin başarısına bağlamak gerekir.

• Osmanlı'nın gerileme devrine paralel olarak buradaki ileri ve insanî yöntemler, daha sonraları terk edilmeye başlanmıştır. 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı ve onu devam eden yıllardaki İmparatorluğun daha da ağırlaşan durumu ve ardından patlayan Balkan Savaşları, Darüşşifayı da sadece akıl hastalarının kötü koşullarda bağlanıp tecrit edildiği bir yer durumuna getirmiş, Cumhuriyet tarihinde ise kendi kaderine terk edilmîş ve bu durum son dönemlere kadar sürmüştür.

• Külliyenin günümüze ulaşan vakfiyelerinde ve daha sonra Osmanlı belgeleri arasında ortaya çıkan masraf defterlerinde tüm külliyede ve darüşşifadaki birçok bilgiye çok ayrıntılı şekilde ulaşabiliyoruz. Tarihinde dört defa işgal gören Edirne'de kurum ve kuruluşların resmî belgelerinin alınıp götürüldüğü ve Avrupa'daki birçok şehrin arşivlerinde olduğu bilinmektedir. Gelecekte bu arşivler araştırıldıkça hastahanedeki müzikle tedavinin ayrıntıları da muhtemelen ortaya çıkarılacaktır.
Trakya Üniversitesi'nin yıkılmak üzere olan tıp ve mimarlık tarihimizin bu önemli yapılarına sahip çıkıp, burasını dünya çapında bir müzeye dönüştürmesi, Darüşşifanın geçmişteki görkemli dönemlerine bir nebze olsun yakışan bir gelişme olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

Ak, Ahmet Şahin, (2006) *Avrupa ve Tük İslâm Medeniyetinde Müzikle Terapi Tarihi Gelişim ve Uygulamaları,* İstanbul: Ötüken Yayınları

Altınölçek, Haşmet, (1998) *Bir İletişim Aracı Olarak Müzik ve Müzikle Tedavi Yöntemleri,* Eskişehir

Aslanapa, Oktay, (2004) *Osmanlı Devri Mimarîsi*, İstanbul: İnkılâp Yayınları

Ayverdi, Ekrem Hakkı, (2000) *Türk Mimarîsi ve Dünya,* Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul

Barkan, Ömer Lütfü, (1964) *Belgeler : Edirne Ve Civarındaki Bazı İmâret Tesislerinin Yıllık Muhasebe Bilânçoları,* Türk Tarihi Belgeler Dergisi, I, S. 1-2,

Bayülkem, Faruk, (2000) *Türkiye'de Psikiyatri- Nöroloji Ve Nöroşirürjinin Tarihi Gelişimi*, İstanbul: Pentamed

Cantay, Gönül, (2002*) Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezî Başkanlığı Yayınları

Cantay, Gönül, (1992) *Anadolu Selçuklu Ve Osmanlı Darüşşifaları,* Ankara: Atatürk Kültür Merkezî Yayını, Sayı 61

Çelebi, Hasan, (1989) *Tezkiretü'ş Şuara*, Cilt 1-2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

Çoban, Adnan, (2005) *Müzik Terapi,* İstanbul: Timaş Yayınları

Daubresse, M, (1908) *Musico- Therapie*, (Çev. Abdullah Cevdet), Mısır: Matbaa-İ İçtihat, No:18

Danışman, Zuhuri, (1979) *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt 6, İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, Kardeş Matbaası, S.21-25

Demiralp, Yekta, (1999) *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları

Efendi, Hoca Saadettin, (1979) *Tacü't Tevarih*, (Sadeleştiren İsmet Parmaksıoğlu) 3.Cilt, 1.Baskı, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları

Efendi, Gevrekzâde Hasan, İ, Er Risâletü'l –Musikkiye Mine'd Devai'r-Rühaniyye, Tmsk Nr.571/2, İstanbul

Erke, Ülker, Sarı, Nil (2002) Ülker Erke'nin Yorumu Ve Fırçasıyla Türkiye'de Tarihi Sağlık Kurumları, Nobel Matbaacılık, İstanbul

Erkoç, Şahap, (2007) *Maviş, "Mongeri'den Mazhar Osman'a Türkiye'de Psikiyatri"*, İstanbul: İstanbul Ruh Hastalıklarını Readaptasyon Derneği Yayını

Erer; Sezer, Atıcı, Elif, (2008), *Selçuklu Ve Osmanlılarda Müzikle Tedavi Yapılan Hastahaneler*, 1.Uluslararası Türk Tıp Tarihi Konresi 10.Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı, S.1637-1641

Eschen, Johannes Th., (2002) *Analytical Music Therapy*, London: Jessica Kingsley Publishers

Eyice, Semavi, (1997) *Bayezid II. Camii Ve Külliyesi,* İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Diyanet Vakfı, 6.Cilt
Gökçe, Nilüfer,(2000), "*Edirne Sultan II.Bayezid Darüşşifası Vakfiyesine Göre, Darüşşifada Çalışan Personel Ve Kullanılan İlaçlar"*, Iv.Türk Eczacılık Tarihi Toplântısı Bildirileri, İstanbul, S.311-321
Grebene, Bekir, (1978) *Müzikle Tedavi*, Ankara: Ankara Matbaası
Güvenç, Rahmi Oruç, (1997) *Türklerde Ve Dünyada Müzikle Ruhi Tedavinin Tarihçesi Ve Günümüzdeki Durumu*, İstanbul: Doktora Tezi, İst.Üniv. Metinler Matbaacılık
Güvenç, Rahmi Oruç, (1985) *Türk Musikisi Tarihi Ve Türk Tedavi Musikisi*, İstanbul: Metinler Matbaacılık
Güvenç, Rahmi Oruç , (2005*) "Eski Türklerde Müzikle Tedavi"* Yolculuk Dergisi, 28 Nisan 2005 İstanbul: Tümata Yayınları
Hibri, Abdurrahman, (1999) *Enüsü'l- Müsamirin*, Çev. Ratip Kazancıgil, İstanbul: Edirne Valiliği Yayınları
Horden, Peregrine, (2000) *Music As Medicine: The History Of Music Therapy Since Antiquity*, Aldershot-United Kingdom: Ashgate Publishing
Kara, Hayrettin, (2006) *Osmanlıda Mecnunlar, Deliler Ve Ölüler*, Osmanlıda Sağlık Cilt 1, İstanbul: Biofarma
Yüksel, İ. Aydın, Osmanlı Mimarîsinde II. Bayezid Ve Yavuz Selim Devri, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayını. V.Cilt
Karlıkaya, E, Kazancıgil,R (2002) *Türk Tıp Tarihi Bilimi Kurucularından Pof.Dr. A.Süheyl Ünver'in, T.Ü. Sultan II.Bayzid Külliyesi Sağlık Müzesi'ne Katkıları*, 7.Türktıp Tarihi Kongresi (4 Eylül 2000) , İstanbul
Kazancıgil, Ratip, (1997) *Sultan II.Bayezid* Külliyesi, Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları
Kazancıgil, Ratip, (1981) *1362-1920 Yılları Arasında Edirne İlinin Sağlık Kurumları Ve Bu Kurumlarda Çalışan Personel*, İstanbul: Eren Basımevi
Kazancıgil, Ratip, (2000) *Ahmet Badi, Riyaz-I Beldi-İ Edirne*, İstanbul: Edirne Valiliği Yayınları
Kazancıgil, Ratip, Gökçe, Nilüfer (2005) Darüşşifaya Hekim Ataması" Yöre Dergisi, Sayı 2005- 65, S.3-13
Kültür Bakanlığı, *Gravürlerle Türkiye, Anadolu-Anatolia*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
Moreno, J.Joseph, (2001) İçimizdeki Müziği Eylemek, İzmir: Atadost Yayınevi
Osman, Dr.Rifat, (1994) *Edirne Rehnüması*, Yayınlayan Ratip Kazancıgil, Edirne: Edirne Türk Kütüphâneciler Derneği Yayını
Safvet Paşa, Mektup, İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi, İbnul Emin Kitaplığı No:2973

Samuk, Fevzi, (1982) *Eski Türk Akıl Hastahaneleri*, Kubbealtı Akademi Mecmuası, Sayı 1, İstanbul: S. 51-73

Sarı. Nil, (1995) Osmanlı Darüşşifalarına Tayin Edilecek Görevlilerde Aranan Nitelikler, Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları 1, İstanbul, S.11-54

Soyanmaz, Hakkı, (2003) "*Destan-I Edirne"*, Edirne: Eser Matbaacılık

Şapolyo, Behnan Enver, (1968) *Darüşşifalar*, Ön Asya Dergisi, Ank.: Sayı 35

Şehsuvaroğlu, Badi N. (1963) *Edirne II.Bayezid Darüşşifası*, Edirne'nin 600.Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı, Ankara: Tdk Yayınları

Şengül, Enver, Bilar, Ender, (2007) *Darüşşifa*, Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları

Şengül, Enver, (2001) "*Geçmişin Bimarhânesi*, Şimdinîn Sağlık Müzesi" Voyager Dergisi, Sayı 2001–10, İstanbul: S 93-97

Şengül, Enver (2007), Şifa Tarihine Farklı Bir Yolculuk, Denge Dergisi, Sayı 10, S.44-48

Şuuri, Hasan Efendi, *T'adil-Ül Emzice*, İstanbul: Millet Kütüphânesi, No: 66-67

Terzioğlu, Arslan, (1992) *Türk İslâm Hastahaneleri Ve Tababetinin Avrupa'daki Tıbbî Rönesansı Etkilemesinden, Türk Tıbbının Batılılaşmasına*, İstanbul: Hipokrat Yayınları

Terzioğlu, Arslan, (1999) *Osmanlılarda Hastahaneler, Eczacılık, Tababet Ve Bunların Dünya Çapındaki Etkileri*, İstanbul

Terzioğlu, Arslan, *Temel Atılışının 500. Yıldönümü Münasebeti İle Edirne'deki II.Bayezid Hastahanesi Ve Tıp Tarihi Açısından Önemi*, Bifaskop, Sayı 15

Terzioğlu, Arslan, (1985) *Edirne'deki II. Bayezid Hastahanesi Ve Tıp Tarihi Açısından Önemi*. Bifaskop. 6

Tuğalan, Nazire (2005), *"Padişah Emretti, Delileri Tedavi İçin Klâsik Müzik Konserleri Verdik"* Hürriyet Tarih, 19 Ocak 2005,S.20-22

Turabi, Ahmet Hakkı, (2005) *Gevrekzâde Hafiz Hasan Efendi Ve Musiki Risalesi*, İstanbul: Rağbet Yayınları

Tyson, F. (1981). *Psychiatric Music Therapy: Origins And Development, New York:* Wiedne

Uludağ, Osman Şevki, (1918) *Osmanlı Tababeti Tarihi*, Akşam Matbaası, İstanbul

Uzer, İlter, (1992) *Cerrahiyetül Haniyye*, Sabuncuoğlu Şerefeddin 1-2 Cilt, Ankara

Ünver, Süheyl, (1958) *Edirne'nin Tıp Tarihimiz Noktasındaki Ehemmiyeti*, İstanbul: Becid Basımevi

Ünver, Süheyl, (1940) *Edirne Darüşşifası Tarihi 891-1486*, Türk Tıp Tarihi Arşivi,S.18

Vakfiye I, (1487) Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 1379/8
Vakfiye II, (1489) İstanbul Belediyesi Atatürk Kütüphânesi 875/1490
Vakfiye IIı, (1493) Orijinali Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 1380/151 (Kopya), Başbakanlık Arşivi 917/1507 (Kopya), Ankara Kuyud-I Kadime Arşivi 1241/1799 (Kopya), Edirne Selimiye Yazma Eserler Kütüphânesi 898/1492 (Kopya)
Yiğitbaş, M.Sadık, (1972) *Musiki İle Tedavi*, İstanbul: Yelken Matbaası
Kitab-ül Mukaddes, (2000) Eski Ahit, İstanbul, 16.bab, s.288
Yöre Dergisi, (Sağlık Müzesi Özel Sayısı) Sayı 2003- 42
Büyük Larousse (1986) İstanbul: İnterpress Yayıncılık, Cilt 16, 21
İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 5/1, Ankara:Milli Eğitim Basım Evi
İslâm'da Bilim ve Teknik V, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, S.65-81
Trakya Üniversitesi Dergisi, Sayı: 16, (Sağlık Müzesi Özel Sayısı) Haziran 2004
Hayat Dergisi (1959) Edirne Darüşşifası'nda Müzikli Tımarhâne, 1959, sayı 7
Edirne Gazetesi: 20.06.1898 1.06. 1899, 29.03.1900, 1 Şaban 1913, tarihli sayıları

Edirne Kitaplığı

"Her şey biter, Edirne bitmez."

"Eski Çağlarda Orta Asya'da Şaman kültüründe ilk örneklerine rastlanılan müzikle tedavi arayışında dans ve büyü yöntemi uygulanmaktaydı. Daha sonraları Eski Mısır, Yunan, Çin, Roma ve Bizans'ta da müziğin bir tedavi aracı olarak kullanılmağa çalışıldığı görülür. Ancak Karanlık Yüzyıllar bugünün medenisi Avrupa'yı sarmalamıştır. İşte bu süreçte Müslüman devletler, özellikle Selçuklu ile Osmanlı devletleri, Darüşşifa'lar kurarak çeşitli hastalıklar yanında özellikle akıl hastalarının müzikle tedavisine çalışmışlardır. İlkinin 12nci yüzyılda Şam'da açıldığı bilinen Darüşşifa'ların gelişmesi Osmanlı devleti ile büyük bir ivme kazanacaktır. Darüşşifa'lar, sosyal yapıların birer parçasıdır ve bu yüzden külliyeler bünyesinde hizmet vereceklerdir."

9 789759 232450